

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

На правах рукопису

УДК 378.011.3:373.3

Казанішена Наталія Вікторівна

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Спеціальність 13.00.04 — теорія і методика професійної освіти

Д и с е р т а ц і я

на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Науковий керівник — Г. П. Пустовіт
доктор педагогічних наук, професор

Київ — 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ	
ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	
	13
1.1. Психолого-педагогічні та природничо-наукові засади формування екологічної культури школярів.....	13
1.2. Психолого-педагогічні аспекти проблеми професійної готовності вчителя до педагогічної діяльності	22
1.3. Науково-педагогічні дослідження проблеми підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання школярів.....	41
1.4. Сучасний стан підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів.....	56
Висновки до першого розділу	84
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	
	87
2.1. Модель підготовки вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи	87
2.2. Форми й методи формування особистісної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання молодших школярів	104
2.3. Формування педагогічної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання у процесі вивчення спецкурсу “Методика екологічного виховання учнів”	132
2.4. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання молодших школярів під час педагогічної практики у школі.....	154
2.5. Порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження.....	163
Висновки до другого розділу	180
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	184
ДОДАТКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	233

ВСТУП

Екологічні проблеми сучасності перебувають у центрі уваги дослідників різних галузей науки й практики. Як наслідок — впроваджуються ресурсо- та енергозберігаючі технології, розробляються законодавчі акти, узгоджується діяльність держав у галузі охорони природи, відновлюються природоохоронні території тощо. Однак, передумовою реалізації нових розробок у галузі екологічно обґрунтованого природокористування є розуміння кожним жителем планети причин та значущості екологічних проблем, обізнаність із правилами екологічно доцільної поведінки, бажання дотримуватись цих правил.

У низці державних та міжнародних документів з охорони природного середовища та раціонального природокористування, зокрема, у Порядку денному на XXI століття, Стратегії ЄЕК ООН з освіти в інтересах збалансованого розвитку, у Законах України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про середню загальну освіту”, “Про вищу освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції екологічної освіти в Україні тощо одним із пріоритетних завдань перед державами світового співтовариства в цілому та перед Україною, зокрема, поставлено завдання формування екологічної культури суспільства, відповідального ставлення до природи через екологічну освіту та виховання [48; 49; 181; 207; 209].

Значна увага у педагогічній науці нині надається формуванню екологічної культури особистості, починаючи з раннього дитячого віку, організації й удосконаленню системи екологічної освіти й виховання. Зокрема, методологічні підходи на засадах філософії та концептуальні положення екологічної освіти й виховання відображені у працях Г.Білявського, В.Бровдія, М.Дробнохода, О.Захлебного, І.Зверева, М.Кисельова, В.Крисаченка, Л.Лук’янової, Г.Пустовіта та ін.

Основи мислення, свідомості, культури, зокрема, й екологічної,

зкладаються у дитячому віці. З огляду на це, актуальними є результати досліджень О.Грошовенко, І.Кореневої, Н.Лисенко, В.Маршицької, Г.Тарасенко, І.Павленко, З.Плохій, М.Філоненко та ін., у яких висвітлюються теоретико-методологічні аспекти екологічної освіти й виховання у дошкільних закладах і початковій школі.

Проблеми розвитку та вдосконалення екологічної освіти й виховання учнів середніх, старших класів охарактеризовані у наукових працях В.Вербицького, А.Захлебного, І.Зверева, О.Колонькової, С.Лебідь, Н.Левчук, Г.Новікової, О.Пруцакової, Г.Пустовіта, Н.Пустовіт, С.Шмалей та ін.

У дослідженнях Т.Вайди, Н.Грейди, Н.Єфименко, Л.Курняк, Л.Лук'янової, О.Матеюк, Н.Назарової, Г.Тарасенко, Л.Титаренко, М.Хроленко, М.Швед та ін. розглядається розвиток екологічного мислення, культури, свідомості студентів вищих навчальних закладів та учнів професійно-технічних закладів.

Аналіз означених праць дає змогу зробити висновок про те, що сьогодні простежується недостатній рівень сформованості екологічної культури дітей, учнівської та студентської молоді, їхньої відповідальності за збереження навколишнього середовища і практичної підготовки до вивчення й охорони природи. Водночас, стан екологічної освіти й виховання підростаючого покоління значною мірою залежить від рівня сформованості екологічної культури вчителя та професійної готовності його до означеного напрямку педагогічної діяльності.

У контексті зазначеного вище, актуальними є дослідження проблеми підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи (О.Дорошко, О.Біда), до екологічної освіти та виховання старшокласників (М.Бойчева, О.Іванців, Т.Корнер, Т.Нінова, С.Совгіра, С.Стрижак, В.Танська, Г.Філатова, Є.Флешар, Е.Чернікова та ін.), а також дослідження, у яких вирішуються проблеми оптимізації підготовки вчителя до різних напрямів професійної діяльності (В.Бездухов,

О.Безпалько, В.Воробей, О.Главацька, О.Демченко, В.Денисенко, І.Зязюн, Д.Іванова, І.Казанжи, Ю.Кравченко, В.Кузьменко, О.Куцевол, Л.Онищук, С.Паршук, Д.Пащенко, В.Петрук, С.Танана, Л.Хоружа, Г.Цибулько, В.Шахов, І.Шоробура та ін.).

Таким чином, проблема підготовки вчителів, зокрема, початкової школи, до екологічного виховання учнів на сьогоднішньому етапі розвитку суспільства проходить складний шлях теоретичного осмислення та поглиблення своєї практичної значущості [206, с. 4]. Значна увага надається теоретичній підготовці студентів, формуванню певних педагогічних умінь та навичок, але поза увагою залишається формування “внутрішньої” психологічної готовності до здійснення екологічного виховання молодших школярів. Водночас, науковцями пропонуються моделі підготовки вчителя, визначаються критерії та рівні підготовленості студентів, розробляється навчально-методичне забезпечення процесу підготовки. Але дослідна робота, зазвичай, охоплює окремі предмети, не торкаючись різних форм освітньо-виховного процесу вищої школи.

Здійснений в рамках дослідження аналіз психолого-педагогічних праць, галузевих стандартів вищої освіти, навчальних планів та програм підготовки майбутніх учителів початкових класів у вищому навчальному закладі засвідчили потенційні можливості навчально-виховного процесу у забезпеченні підготовки їх до екологічного виховання учнів. Водночас, результати проведених нами анкетувань, опитувань майбутніх учителів, аналіз їхньої роботи під час педагогічної практики у школі свідчать, що майбутні педагоги усвідомлюють значення екологічного виховання. Водночас, у них виникають труднощі під час планування відповідної роботи у школі, добору оптимальних методів, засобів впливу на учнів та організації виховних заходів екологічного спрямування. Серед причин недостатньо ефективної роботи в галузі екологічного виховання учнів майбутні вчителі найчастіше називають нестачу методичних розробок, обмеженість здобутих ними знань, сформованих умінь та навичок

екологічного виховання тощо.

Об'єктивна актуальність та необхідність розв'язання суперечностей між запитамі суспільства стосовно вдосконалення екологічної освіти й виховання молодших школярів та недостатнім рівнем відповідної підготовки вчителя початкових класів, між можливостями навчально-виховного процесу вищого навчального закладу та реальним станом підготовки майбутнього вчителя до означеного напрямку професійної діяльності визначають актуальність та вибір теми дисертаційної роботи: **“Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів”**.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною наукової проблематики лабораторії екологічного виховання Інституту проблем виховання АПН України “Навчально-методичні основи формування екологічно доцільної поведінки учнів загальноосвітньої школи”, планів і програм науково-дослідної діяльності кафедр загальної екології, математики і природознавства з методикою їх викладання, біології та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 3 від 29 березня 2001 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 5 від 29 травня 2001 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й розробити модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи; експериментально перевірити дієвість її складових — функцій, принципів, змісту, форм, методів і педагогічних умов у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Гіпотеза дослідження: підготовка майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів набуде позитивної

динаміки за умов: якщо навчально-виховний процес вищого навчального закладу, зміст підготовки, організаційні форми (аудиторна та позааудиторна робота, педагогічна практика у школі), методи навчання й виховання будуть спрямовані на ефективне формування складових професійної готовності (особистісної та педагогічної готовності) майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи та якщо у структуру навчально-виховного процесу вищого навчального закладу впровадити спецкурс “Методика екологічного виховання учнів”, що забезпечить інтеграцію здобутих майбутніми вчителями знань, умінь, практичних навичок з організації та здійснення ефективного екологічного виховання молодших школярів.

Відповідно до мети та гіпотези висунуто **завдання дослідження:**

1. З’ясувати стан дослідженості проблеми у психологічній і педагогічній літературі та освітньо-виховній практиці вищого навчального закладу.

2. Охарактеризувати сутність, структуру, критерії та показники професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи.

3. Обґрунтувати модель (функції, принципи, зміст, форми, методи та педагогічні умови) підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання школярів та експериментально перевірити її ефективність.

4. Розробити методичні рекомендації для викладачів вищого навчального закладу з підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів.

Об’єкт дослідження: професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів у вищому навчальному закладі.

Предмет дослідження: функції, принципи, зміст, форми й методи та педагогічні умови як складові моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів.

Методологічна основа дослідження: філософсько-культурологічні положення про біосоціальну природу особистості та її гармонійну взаємодію з навколишнім середовищем; розвиток особистості у різноманітних процесах і формах взаємодії з навколишньою дійсністю; особистість як активний суб'єкт діяльності і творчого розвитку; теорії побудови педагогічних систем, дидактичні основи освіти, зокрема екологічної.

Теоретична основа дослідження: положення системного підходу до дослідження наукових проблем (А.Алексюк, С.Гончаренко, Р.Гуревич, С.Сисоева та ін.); про розвиток особистості у різноманітних психологічних процесах і формах взаємодії з навколишнім середовищем (І.Бех, С.Глазичев, С.Дерябо, І.Козловська, Н.Мойсеюк, М.Сметанський, І.Суравегіна, В.Сухомлинський, К.Ушинський, В.Ясвін та ін.); концептуальні основи екологічної освіти й виховання (Г.Білявський, В.Бровдій, М.Дробноход, А.Захлебний, І.Зверев, М.Кисельов, В.Крисаченко, Г.Пустовіт); формування готовності вчителя до професійної діяльності, зокрема, і до екологічної освіти й виховання (О.Безпалько, О.Біда, В.Воробей, О.Главацька, О.Дорошко, А.Канапацький, Т.Корнер, Л.Лук'янова, Т.Нінова, С.Совгіра, В.Танська, Г.Тарасенко, Г.Філатова, Л.Хомич та ін.). У дослідженні враховані основні положення Концепції екологічної освіти в Україні, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених завдань дослідної роботи використано комплекс методів педагогічного дослідження.

Теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення психолого-педагогічних досліджень із питань екологічної освіти й виховання, проблем підготовки педагогів до різних напрямів професійної діяльності, що дали змогу визначити сутність та структуру поняття “професійна готовність вчителя до екологічного виховання учнів”, обґрунтувати й розробити модель професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів.

Емпіричні: спостереження за майбутніми вчителями початкових класів під час навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі та під час педагогічної практики у початковій школі; бесіди, анкетування майбутніх учителів, метод діагностуючих ситуацій; вивчення й аналіз документації та результатів практичної та проєктивно-творчої діяльності майбутніх учителів. Це дало змогу дослідити особливості та рівні професійної готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи, розробити модель, що передбачає зміст, ефективні форми й методи, засоби та педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання молодших школярів.

Статистичні: реєстрація, якісний та кількісний аналіз результатів дослідження, ранжування та шкалування, що дали змогу визначити ефективність розроблених завдань, функцій, змісту, форм, методів, принципів та педагогічних умов формування складових професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи.

Таким чином, застосування комплексу методів дослідження дало змогу теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити дієвість та ефективність моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання школярів та її складових.

Експериментальна база дослідження: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Херсонський державний університет.

До експериментального дослідження було залучено 540 студентів означених вище навчальних закладів та 50 учителів шкіл міста Кам'янця-Подільського (№№ 5, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 17), Шепетівки та шкіл Кам'янець-Подільського, Шепетівського та Городоцького районів Хмельницької області.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

- *вперше* на основі аналізу філософсько-культурологічних і психолого-педагогічних чинників та в контексті проблеми дослідження *охарактеризовано* показники професійної готовності вчителя початкових класів до екологічного виховання (особистісної готовності: когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний; педагогічної готовності: змістовий, мотиваційний, операційний);

- *уточнено* трактування сутності поняття “готовність учителя початкових класів до екологічного виховання учнів” та охарактеризовано складові професійної готовності в контексті проблеми дослідження (особистісна готовність та педагогічна готовність);

- *виявлено* та дано власне трактування сутності рівнів професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів (оптимальний, достатній, середній, низький);

- *обґрунтовано* модель підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи, структурними компонентами якої є комплекс взаємопов’язаних функцій, завдань, змісту, форм і методів, принципів та педагогічних умов організації навчально-виховного процесу вищого навчального закладу з формування складових їхньої професійної готовності до екологічного виховання учнів початкової школи;

- *набули подальшого розвитку* показники типів стратегії поведінки майбутніх учителів стосовно природи та природонебезпечних дій інших: активно-природоохоронний, природо-відповідний, пасивно-агресивний, активно-агресивний.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що розроблені критерії, показники й рівні професійної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів та типи стратегій їхньої поведінки стосовно природи та природонебезпечних дій інших можуть бути використані з метою визначення рівня професійної готовності майбутніх учителів

початкових класів до екологічного виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. Запроваджені у навчально-виховний процес вищого навчального закладу навчально-методичні матеріали (система тренінгових занять для позааудиторної роботи, спецкурс “Методика екологічного виховання учнів”, завдання на період педагогічної практики у школі та комплекс взаємопов’язаних принципів, змісту, форм, методів та педагогічних умов) забезпечили ефективне формування професійної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкових класів.

Результати дослідження можуть бути застосовані під час написання навчальних програм, навчально-методичних посібників та методичних рекомендацій для студентів вищих навчальних закладів, учителів початкової школи, педагогів позашкільних навчальних закладів, а також під час підвищення кваліфікації вчителів початкової школи в системі післядипломної педагогічної освіти.

Основні положення та методичні рекомендації впроваджено в освітньо-виховний процес підготовки майбутніх учителів початкових класів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (акт впровадження № 4 від 01.02.2010 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акт впровадження № 130-33/03 від 05.02.2010 р.), Херсонського державного університету (акт впровадження № 07-11/1143 від 31.08.2010 р.) та Управління освіти і науки м. Кам’янця-Подільського (акт впровадження № 01-10/164а від 09.02.2010 р.).

Апробація результатів дослідження. На різних етапах дослідження результати дослідження обговорювались на конференціях викладачів та аспірантів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у м. Кам’янець-Подільський (2003—2010 рр.), на Всеукраїнських та Міжнародних науково-практичних конференціях у містах Хмельницький (“Шляхи вирішення екологічних проблем урбанізованих

територій: наука, освіта, практика”, 2003 р.), Кам’янець-Подільський (“Ландшафтне та біологічне різноманіття Хмельниччини: дослідження, збереження та відтворення”, 2003 р.; “Наукова спадщина К.І.Геренчука у контексті природничих досліджень”, 2005 р.; “Навколишнє середовище і здоров’я людини”, 2008 р.), Полтава (“Підготовка майбутнього вчителя природничих дисциплін в умовах моделювання освітнього середовища”, 2004 р.), Київ (“Екологія. Людина. Суспільство.”, 2006 р.); на засіданнях лабораторії екологічного виховання Інституту проблем виховання АПН України, кафедр загальної екології, біології та методики її викладання, математики та природознавства з методикою їх викладання, Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, використовувались під час проведення занять із майбутніми вчителями.

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дослідження висвітлено у 16 одноосібних публікаціях автора, з них 5 — у фахових виданнях, затверджених ВАК України, 1 — навчально-методичний посібник.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу й загальних висновків, додатків та списку використаних джерел, що включає 211 позицій. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 256 сторінок друкованого тексту, із них 188 сторінок основного тексту. Робота містить 18 таблиць і 7 рисунків на 21 сторінці, 8 додатків на 44 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Психолого-педагогічні та природничо-наукові засади формування екологічної культури школярів

Учасниками Стокгольмської конференції 1972 р. задекларовано фундаментальне право людини на умови життя, що забезпечують її гідність та добробут [66, с. 244]. Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища”, прийнятим 25 червня 1991 р., закріплено право громадян України на безпечне для життя навколишнє середовище. Проте, аналіз даних про сучасний екологічний стан України та планети в цілому не викликає сумніву, що людство у своєму розвитку вийшло за межі допустимого навантаження на біосферу, загроза втратити її стійкість є реальністю, яка поступово втілюється у життя [180, с. 15—16]. Наносячи непоправної шкоди біосфері своєю господарською діяльністю, людство виправдовує це вимогами науково-технічного прогресу [124, с. 9], потребами населення, чисельність якого постійно зростає, необхідністю поліпшення побуту тощо.

Як наслідок усвідомлення людством взаємозв'язку діяльності людини та стану довкілля у 1982 р. ООН прийнято “Всесвітню хартію природи”, в якій вперше на міжнародному рівні проголошено відповідальність людського співтовариства за стан природи [66, с. 244].

У контексті останнього зауважимо, що головною причиною екологічних негараздів є протиріччя, що виникають між усе зростаючою міццю людини та її розумом: “... сильним рукам потрібна тямуща й обережна голова, якщо ж сила рук незмірно збільшена технікою, то

вимоги, що ставляться до голови, зростають багаторазово” [15, с. 48—49]. Відповідно до загальнофілософського принципу, пов’язаного з діалектикою свободи та відповідальності: “чим повніша свобода — тим більша відповідальність”. Однак, у процесі взаємодії з природою переважає прагнення людей задовольнити утилітарно-прагматичні потреби. Усвідомлення того, що людина — лише один із видів біосфери, існування якого визначається умовами середовища, відходить на другорядний план. Сучасна екологічна криза, як зазначають Г.Білявський, М.Падун та Р.Фурдуй, демонструє кризу людської сутності [15, с. 48—49].

На основі аналізу філософсько-культурологічної, психологічної та педагогічної літератури [3; 27; 72; 111; 201; 208] нами визначено низку причин, через які значна частина населення уникає діяльності, спрямованої на покращання екологічної ситуації в межах регіону проживання. Зокрема:

- недостатність знань про масштаби екологічних проблем та причини їх виникнення;
- незнання шляхів розв’язання екологічних проблем;
- недооцінка власних сил у подоланні локальних екологічних проблем, відсутність усвідомлення зв’язків між локальними та глобальними екологічними проблемами;
- оцінка екологічних проблем, як таких, що мають вирішуватись відповідними організаціями, органами влади;
- безвідповідальне ставлення до результатів власних дій, що стосуються довкілля;
- відсутність бажання змінювати та гармонізувати взаємини із природою тощо.

На підставі аналізу зазначеного вище нами зроблено висновок, що найнебезпечніша загроза довкіллю — це необізнаність населення із сутністю екологічних проблем, небажання визнавати можливі екологічні

загрози власної діяльності. Спроби розв'язати екологічні проблеми завдяки розробці екологічно чистих та ресурсозберігаючих технологій, створення системи природоохоронного законодавства, безумовно, частково зменшать руйнівні впливи людства на природне середовище. Але без формування культури взаємодії людини з природою та без усвідомлення людством того, що найвищою цінністю сьогодні є “гармонійний розвиток людини і природи”, зупинити розвиток негативних процесів не можливо [189, с. 13]. Як зауважує В.Борейко, сьогодні недостатньо захоплюватись красою природи та не наносити їй шкоди, актуальним на сучасному етапі взаємодії природи й людини є захист природи [25, с. 54].

Водночас, завдання скорочення антропогенного навантаження на біосферу нерозривно пов'язано практично з усіма напрямками господарської діяльності, всіма сферами взаємодії з природою. У цьому контексті розділяємо думку Г.Пустовіта, що стратегія розвитку людства у XXI столітті має будуватись, щонайменше, із двох основних складових: науково-технологічної та морально-соціальної. Найближча перспектива науково-технологічного розвитку цивілізації — створення енергозберігаючих та ресурсозберігаючих маловідходних технологій. Перебудова духовного світу людини, його моральних установок, насамперед, у ставленні до природи, вимагає кардинальної перебудови сутності сучасної людської культури [161, с. 29].

Важливою передумовою формування виваженої взаємодії суспільства з природою, на думку науковців різних галузей, зокрема, і психолого-педагогічної, є розвиток екологічної культури суспільства загалом та кожної особистості зокрема [38; 55; 78; 79; 118; 127; 176; 181; 192; 195; 207; 211]. У контексті останнього, поділяємо думку І.Павленко, що виникненню проблеми формування екологічної культури передувало, власне, порушення “динамічної рівноваги в системі “людина — природа”, яка формувалась мільйони років [143, с. 1]. У свою чергу О.Матеюк наголошує на тому, що лише екологічна культура уможливіє

“збереження рівноваги особистості в суспільстві й суспільства у природі” [127, с. 6].

У контексті означеного зауважимо, що екологічну культуру сьогодні розглядають як органічну складову загальносвітової культури [13; 139; 158; 161; 210], що виявляється у системі духовних цінностей, в усіх видах та результатах людської діяльності, пов'язаних із пізнанням та перетворенням природи, характеризуючи сутність та якісний рівень взаємовідносин між суспільством та природою [с. 29—32]. А також, за висновком І.Павленко, втілює духовно-моральні цінності та визначає екологічно-моральні вчинки, спрямовані на збереження життя в усіх його проявах [143, с. 8]. Екологічна культура, на думку О.Пруцакової, можливо, — найдревніша частина культури, оскільки є породженням відносин між людиною і природою, які почали формуватись одразу після появи людини. Поділяємо думку автора й про те, що екологічна культура, по суті, є наслідком усвідомлення відповідних протиріч, розуміння людиною самої себе як частини навколишнього світу, перспектив існування, залежно від стану довкілля [158, с. 19—21].

На підставі означеного робимо висновок, що екологічна культура не є явищем постійним та незмінним. Разом із розвитком людства, його знань, свідомості, інтелекту змінюється й екологічна культура. Вона — результат розвитку людської цивілізації, водночас, — показник розвитку й досконалості людини та, як зазначає Л.Курняк, — своєрідний “кодекс поведінки”, що лежить в основі екологічної діяльності [114, с. 9—10].

В освітньо-виховних цілях Ф.Вольвач, М.Дробноход, С.Іваненко розрізняють функціонування екологічної культури на трьох рівнях: особистісних цінностей; ментальності, традицій, звичаїв, історичного досвіду народу; релігійних і філософських систем. Цілісності екологічної культури це не заперечує. Кожен із рівнів діє у відповідній сфері буття, вирізняється смисловим наповненням і характеризується певними можливостями суспільного регулювання й навчання [102, с. 10].

Екологічну культуру суспільства розглядають як сукупність досягнень у його матеріальному та духовному розвитку, закріплених в етичних нормах, звичаях, в усталених стереотипах стосунків людини і природи, у поведінці в природному середовищі [13, с. 5; 161, с. 63]. У цьому контексті екологічна культура особистості визначається як рівень моральної зрілості людини, глибоко закорінений у її підсвідомості [102, с. 11].

Водночас, відповідно до визначення, яке дає А.Захлебний, екологічна культура — це утвердження у свідомості та діяльності людини принципів гуманістичного природокористування, формування готовності та вміння вирішувати ті чи інші соціально-економічні завдання без нанесення шкоди навколишньому середовищу та здоров'ю людини. Розділяємо думку автора, що екологічна культура — одна із цілісних якостей особистості, котра обумовлює спрямованість її життєдіяльності, накладає свій відбиток на світогляд, ідейно-політичні, моральні спрямування та орієнтації, готовність до творчої діяльності, визначає соціально активну життєву позицію людини [68, с. 16].

У свою чергу Т.Нінова характеризує екологічну культуру як сукупність знань, умінь, переконань, “керуючись якими людина усвідомлює себе, діє як частина довкілля, як суб’єкт, відповідальний перед собою, теперішніми та майбутніми поколіннями” [138, с. 48]. Дане визначення доповнюється твердженням Є.Макарова, що виховання відповідального ставлення до природи базується на соціально активній позиції особистості, що, у свою чергу, обумовлюється емоційною, інтелектуальною та практичною діяльністю особистості [123, с. 65].

Актуальною, стосовно проблеми дослідження, є думка Є.Артамонова, що екологічна культура особистості перебуває у тісному взаємозв’язку та залежності із культурою суспільства, у якому відбувається становлення особистості, “діалектично взаємопов’язана із суспільними процесами сьогодення та обумовлена законами їх розвитку”

[5, с. 22—28]. У такому ж контексті екологічну культуру розглядають Л.Бобко, М.Панін, вважаючи, що вона не властива людині від самого її народження. Ставлення до природи формується у процесі індивідуального розвитку, навчання, виховання внаслідок засвоєння особистістю відповідних критеріїв, оцінок, норм поведінки у природі. Формування екологічної культури особистості — процес тривалий і здійснюється впродовж усього життя людини під впливом виховання, життєвого досвіду, наукових знань, мистецтва, самовдосконалення [16, с. 67—71; 145, с. 4—11].

У контексті останнього важливе місце у розвитку екологічної культури особистості та суспільства сьогодні належить працям Г.Марочко [128], В.Маршицької [129], З.Плохій [154], Н.Яришевої [204], у яких здійснено глибокий аналіз проблем екологічного виховання дошкільників; працям А.Волкової [32], О.Головко [39], М.Дуденко [57], А.Захлебного [68; 69], І.Зверева [70], О.Колонькової [100], І.Кореневої [103], С.Лебідь [116], Н.Левчук [117], І.Павленко [143], О.Пруцакової [158], Г.Пустовіта [160; 161], Н.Пустовіт [162], М.Філоненко [185], С.Шмалей [198], у яких розглядаються проблеми екологічного виховання школярів, розробляються ефективні форми, методи, засоби екологічного виховання. Окреме місце у розв'язанні проблем формування екологічної культури суспільства належить дослідженням Т.Вайди [29], Н.Грейди [42], Н.Єфименко [63], Л.Курняк [114], Н.Лисенко [118], Л.Лук'янової [120; 121], О.Матеюк [127], Н.Назарової [136], Л.Титаренко [178], М.Хроленко [189], М.Швед [196], присвяченим питанням формування екологічної культури, свідомості, мислення студентської молоді та учнів професійно-технічних училищ.

Однією із найважливіших передумов формування екологічної культури особистості, суспільства та подолання екологічної кризи, як доводить здійснений аналіз означених вище наукових праць, є розвиток екологічної освіти й виховання. Забезпечуючи цілеспрямоване успадкування культурних надбань суспільства, освіта й виховання,

наголошує В.Луговий, є могутнім засобом творення соціокультурного обличчя людини, її особистості. У свою чергу людська особистість є центрально-ключовим елементом суспільства, від якості та характеру якої залежить майбутнє суспільства [119, с. 69].

На глобальному, загальнолюдському значенні екологічної освіти та виховання як основного засобу конструктивного перетворення суспільної та індивідуальної культури й свідомості наголошується у матеріалах практично усіх міжнародних організацій, що займаються дослідженнями стану навколишнього середовища. Зокрема, методологічною основою становлення системи екологічної освіти й виховання у нашій державі стала Декларація Тбіліської міжурядової конференції з освіти в галузі навколишнього середовища (1977 р.), переважна більшість положень якої співвідноситься з ідеологією, яку сьогодні прийнято називати “освіта в інтересах збалансованого розвитку” [145, с. 4—7]. Про значення освіти й виховання в усвідомленні важливості екологічних проблем жителями планети та їхньому розв’язанні йдеться у “Декларації конференції ООН про середовище людини”, прийнятій у Найробі (1982 р.), у “Бечській декларації” (1983 р.) та ін. [50, с. 24—25; 161, с. 218].

Вихідною точкою для становлення освіти в галузі охорони природи у 1990-ті роки у світі став “Порядок денний на XXI століття”, прийнятий на конференції ООН із навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. Він набув розвитку в основних положеннях Міжнародного саміту, у матеріалах “Міжнародної стратегії дій з охорони навколишнього середовища на 90-ті роки”, у матеріалах П’ятої конференції міністрів “Довкілля для Європи” у Києві (2003 р.), регіонального засідання в інтересах збалансованого розвитку у Женеві (2004 р.) тощо. В Україні впровадження та розвиток екологічної освіти й виховання передбачені Національною стратегією розвитку освіти “Освіта в XXI столітті”, Концепцією екологічної освіти в Україні, Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Основними

напрямами державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [35, с. 27; 48, с. 32; 49] тощо.

У контексті означеного, одне із важливих завдань системи освіти й виховання, на чому наголошує М.Романенко, — донести до широкого загалу у доступних для сприйняття формах розуміння сутності загальнопланетарних проблем, знання про які нагромаджуються завдяки науковим дослідженням та узагальненню практичного досвіду [165, с. 163]. Освіта в цілому, як зазначає В.Луговий, покликана замінити безладне опанування індивідами культурної спадщини організовано-упорядкованим її формуванням та забезпечувати, через здобуту культуру, повноцінне соціокультурне життя [119, с. 26]. Екологічне виховання, як зазначають М.Кисельов та Ф.Канак, відіграє роль інтегратора у сучасному виховному процесі [95, с. 275]. Водночас, екологічна освіта й виховання мають за мету “виховання нової людини, здатної гармонійно співіснувати з усіма живими істотами, жити і діяти, удосконалюючи світ, не підриваючи основ розвитку наступних поколінь” [144, с. 262—264].

Оскільки основи свідомості, мислення, знань та переконань закладаються у дитячому віці, вони, за нашим висновком, є базовими у подальшому формуванні особистості. Дітям дошкільного та молодшого шкільного віку властиві особливі чутливість, емоційність сприйняття та прагнення до пізнання навколишнього світу [154, с. 5].

Як свідчать результати нашого дослідження, роль початкової школи полягає в уточненні, розширенні первинних уявлень, знань дітей про предмети та явища природи, про взаємозв'язки й залежність живих організмів та компонентів неживої природи, про їх зв'язок із суспільством, тут засвоюються норми та правила природовідповідної поведінки. Навчально-виховний процес початкової школи, використання різноманітних форм, методів, прийомів та засобів дають змогу здійснювати цілеспрямований, планомірний вплив на процес становлення

особистості. З огляду на зазначене, початковій школі відводиться вагоме місце у формуванні екологічної культури особистості.

Аналізуючи стан системи екологічної освіти та виховання в Україні, О.Грошовенко робить висновок, що традиційна організація навчально-виховного процесу у шкільній практиці не забезпечує успішного формування дбайливого ставлення до природи [43, с. 8]. У свою чергу І.Костицька наголошує на тому, що у шкільній практиці зміст екологічної освіти найчастіше сприяє екологічному просвітництву, яке досягається включенням екологічних відомостей як фрагментів навчального матеріалу до уроків чи позакласних виховних заходів. Це забезпечує тільки орієнтацію школярів у проблемах екології [109, с. 138]. Тоді як на думку М.Кисельова, В.Деркача, А.Толстоухова екологічна освіта й виховання покликані формувати нове світобачення і новий спосіб життя людини нового покоління. Вони мають орієнтувати на асиміляцію та “переживання” абстрактних істин [94, с. 13]. Екологічна освіта й виховання, як наголошує Н.Ямщикова, має за мету виховувати “людину сучасну та відповідальну, здатну творчо оволодівати знаннями, розвивати інтелектуальну культуру, мобільно реагувати на зміни навколишнього середовища, прогнозувати результати діяльності, робити відповідні узагальнення та висновки” [202, с. 48].

У дітей молодшого шкільного віку, вважає М.Дагбаєв, ставлення до навколишнього світу виникає у сфері почуттів [45, с. 12]. Тому екологічні знання мають нести певне світоглядне та ціннісне навантаження. Сьогодні, наголошує М.Романенко, необхідно здійснювати перехід від простого інформування до “вживання” особистості в отриману інформацію, відповідних моральних принципів — в компоненти “власного Я” індивіда. Це можливо реалізувати на основі культурологічного підходу до організації навчально-виховного процесу [165, с. 163].

У контексті зазначеного вище, С.Карпенчук вважає, що мета виховання на сучасному етапі розвитку суспільства — формувати

гармонійно розвинену та суспільно активну особистість із науковим світоглядом, високим моральним потенціалом, духовно багату та фізично досконалу, яка має бажання й уміння діяти [92, с. 25]. Тому, за нашим висновком, мета екологічної освіти та виховання не обмежується формуванням системи екологічних знань. Важливим є формування екологічного мислення, свідомості, культури, активної позиції щодо захисту природного середовища. Екологічна освіта й виховання мають спрямовуватись “на перетворення суспільної необхідності збереження природи у внутрішні потреби та інтереси” особистості [117, с. 22].

Отже, майбутнє вимагає, щоб освітні процеси було спрямовано на внутрішній світ особистості, його прояв у ціннісних орієнтаціях, емоціях. Було б помилково думати, що можна відділити інтелектуальний розвиток від емоційного. Водночас, у тріаді “голова-серце-руки”, як зазначає М. Дагбаєв, “серце” — центр та сутність особистості [45, с. 13].

Таким чином, робимо висновок, що екологічна освіта й виховання не можуть зосереджуватись тільки на оволодінні школярами екологічними знаннями чи відповідними нормами, правилами поведінки. Основною метою екологічної освіти й виховання є розвиток екологічної культури особистості, важливі компоненти якої — екологічні знання, цінності, мотиви, спрямованість особистості, вміння, екологічно доцільна діяльність.

1.2. Психолого-педагогічні аспекти проблеми професійної готовності вчителя до педагогічної діяльності

Успіх розв’язання завдань екологічної освіти та виховання учнів значною мірою залежить від рівня сформованості екологічної культури, свідомості, професійної майстерності вчителя [78; 79; 86]. Від його готовності та вміння цілеспрямовано, послідовно здійснювати екологічне

виховання залежить, чи стане природа для молоді людини “простором творчої самореалізації особистості, чи театром неминучого апокаліпсису” [176, с. 4]. Враховуючи зазначене вище, можна констатувати, що без відповідної професійної підготовки педагогів завдання екологічної освіти та виховання на належному рівні вирішуватись не можуть. Тому одним із завдань нашого дослідження передбачалося визначити та обґрунтувати сутність, зміст і складові готовності вчителя до екологічного виховання учнів. З цією метою здійснено ґрунтовний аналіз психологічних та педагогічних праць в означеній сфері.

Поділяємо думку К.Ушинського, що тільки особистість може впливати на розвиток та визначення особистості, тільки характером може формуватись характер. Видатний педагог вважав, що у виховній роботі все має базуватись на особистості вихователя. Якщо ж ідеться про екологічне виховання, то неабияке значення для його ефективності має рівень екологічної культури вихователя [183, с. 123]. Здійснюючи професійні дії щодо виховання екологічної культури школярів, зазначає С.Іващенко, вчитель виявляє свою “еколого-педагогічну” культуру [75, с. 8]. Водночас, розділяємо думку В.Корнещук, що успішність професійної діяльності забезпечується, якщо здібності та якості фахівця відповідають вимогам, що ставляться до даного виду діяльності [105, с. 57].

У контексті зазначеного, актуальним для нашого дослідження є розуміння професійної готовності як закономірного результату спеціальної підготовки, самовизначення, освіти, самоосвіти, виховання та самовиховання, що регулює діяльність та забезпечує її ефективність [51, с. 277]. Водночас, готовність особистості до будь-якої діяльності та виконання практичних дій у сучасній психологічній та педагогічній літературі й наукових дослідженнях розглядається з різних точок зору:

- як прояв цілісної інтегративної якості особистості [71, с. 11; 142, с. 67; 190, с. 17], що передбачає мобілізацію психологічних та фізичних сил людини і дає змогу оптимізувати діяльність [190, с. 17];

характеризується емоційно-ціннісним ставленням до виховання, стійкою професійною спрямованістю, наявністю відповідних знань та умінь [142, с. 67];

- як стійку багаторівневу характеристику особистості [133, с. 10; 184, с. 10—11], яка включає систему мотивів, установок, станів, спеціальних знань, умінь і навичок [133, с. 10];

- як цілісне, системне, інтегративне утворення особистості [20, с. 112; 36, с. 78; 76, с. 76—77; 138, с. 62—63; 146, с. 10], що передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки майбутнього вчителя [76, с. 76—77], містить переконання, ставлення, мотиви, почуття, інтелектуальні та вольові якості, знання, вміння, навички й налаштованість на певну поведінку [138, с. 63—64]; є мірою професійної зрілості вчителя [146, с. 10] і забезпечує швидку адаптацію, актуалізацію, використання у педагогічній практиці знань, умінь і навичок, набутих у вищому навчальному закладі [20, с. 112];

- як психологічний стан особистості, що виявляється наявністю у суб'єкта образу структури певної дії і постійної спрямованості на її виконання, цілісність стану визначається повноцінним розвитком, що взаємодоповнюється та взаємообумовлюється інтелектуальним, мотиваційним та операційним компонентами у структурі особистості [186, с. 23] тощо.

Водночас, поняття готовності вчителя до професійної діяльності В.Пащенко трактує як сукупність особистісних, психологічних і професійних особливостей вчителя, що передбачає професійну придатність, науково-теоретичну та практичну підготовку [147, с. 17]. У свою чергу В.Бездухов характеризує готовність до діяльності як психологічний стан, як характеристику, якість особистості, сукупність мотивів, установок, почуттів, знань та умінь тощо. Автор підкреслює, що розбіжності у розумінні сутності готовності можна пояснити “рівнем, на якому вона розглядається: функціональному чи особистісному” [8, с. 7].

У контексті останнього, тимчасовий і тривалий стани готовності виділяє Д.Іванова. Так тимчасовий стан (ситуативна готовність) — це внутрішня налаштованість на певну поведінку, мобілізація зусиль для успішного виконання діяльності у конкретний момент. Тоді як тривала готовність — стійка система професійно важливих якостей особистості (позитивне ставлення до професії, організованість, увага, спостережливість), досвід, знання, вміння, навички, необхідні для успішної діяльності у різних ситуаціях [73, с. 42—44].

Отже, зміст і структура поняття “готовність” обумовлюється видом діяльності, який є кінцевою метою підготовки педагога. Відповідно до різних підходів щодо розуміння готовності та залежно від напрямку педагогічної діяльності визначено різні її складові, показники, критерії оцінки. Загалом, аналізуючи трактування у науковій психологічній та педагогічній літературі змісту поняття готовності вчителя до різних напрямів педагогічної діяльності, визначення її структури, було виявлено багато спільного у різних дослідженнях, що представлено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Структура готовності вчителя до професійної діяльності

Автор	Напрямок підготовки	Компоненти готовності
К. Авраменко	Методична підготовка вчителя початкових класів	<ul style="list-style-type: none"> - теоретичний компонент; - практичний компонент; - потреба особистості у самоосвіті, самовдосконаленні, самовихованні; - аутометодична підготовка.
О. Безпалько	Підготовка до проектування організаційних форм виховної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - мотиваційний; - морально-психологічний; - змістовно-операційний. Процесуальна сторона педагогічної діяльності: <ul style="list-style-type: none"> - мотиваційний; - когнітивний (знання); - операційний (уміння).

Продовження табл. 1.1

М. Бойчева	Підготовка до екологічного виховання старшокласників	<ul style="list-style-type: none"> - інтелектуальний; - діяльнісний.
Н. Єфименко	Формування екологічної культури студентів	<ul style="list-style-type: none"> - ціннісно-мотиваційний; - когнітивний; - діяльнісно-професійний.
Т. Корнер	Екологічна підготовка біологів	<ul style="list-style-type: none"> - методологічний; - науково-теоретичний; - соціально-психологічний; - предметно-методологічний.
Т. Нінова	Підготовка вчителя хімії до екологічної освіти та виховання	<ul style="list-style-type: none"> - емоційне (позитивне) ставлення до суб'єкта (учня), об'єкта (педагогічного процесу) та способу діяльності (виховання та навчання); - знання про структуру особистості, її вікові особливості, цілі та засоби педагогічного впливу впродовж становлення і розвитку особистості; - педагогічні знання та вміння щодо організації та здійснення навчально-виховного процесу.
О. Отич	Підготовка до виховної роботи у початковій школі	<ul style="list-style-type: none"> - мотиваційний; - психолого-педагогічний; - методичний.
С.Паршук	Підготовка вчителя початкової школи до національного виховання учнів	<ul style="list-style-type: none"> - гносеологічний; - операційний; - аксіологічний.
В. Танська	Підготовка майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників	<ul style="list-style-type: none"> - ціле-мотиваційний; - інформаційний; - діяльнісний; - емоційно-ціннісний; - творчо-пошуковий.

Продовження табл. 1.1

Г. Філатова	Підготовка вчителя біології до екологічної освіти учнів	- змістовий; - мотиваційний; - діяльнісний.
Є. Флешар	Підготовка вчителя біології до екологічної освіти учнів	- інтелектуальний; - мотиваційний; - операційний.
Г. Цибулько	Підготовка до розвитку учнівського самоуправління	- психологічна готовність; - науково-теоретична готовність; - практична готовність (гностичні, проектувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні вміння); - психофізіологічна готовність.
В. Чайка	Підготовка до педагогічного аналізу	- мотиваційний; - процесуальний.
О. Чернікова	Підготовка вчителя біології до формування екологічної культури учнів	- змістовий; - мотиваційно-ціннісний; - діялісно-оціночний.

Як зазначає В.Радул, зміст, структура готовності до діяльності обумовлені її особливостями, водночас, вона визначає основні компоненти, які утворюють структуру педагогічної діяльності: знання потреб, тенденцій суспільного розвитку, основних вимог до людини, що визначає характер та зміст педагогічної діяльності, її цілі, завдання; різноманітні наукові знання, навички та вміння, основи досвіду, нагромадженого людством; педагогічні знання, виховний досвід, майстерність, інтуїція; високий рівень культури [164, с. 136].

У свою чергу В.Чайка сутність готовності до будь-якого виду діяльності вбачає в єдності двох нерозривно пов'язаних компонентів — мотиваційного та процесуального, тобто спонукального та виконавчого. Провідним автор визначає мотиваційний компонент, який включає мотиви

діяльності та цілі. Мотиви створюють установку до діяльності, а пошук та осмислення цілі забезпечує реальне виконання дії [191, с. 57—58].

У контексті зазначеного вище, компонентами готовності М.Дяченко, Л.Кандибович та В.Пономаренко розглядають:

- мотиваційний (почуття обов'язку, відповідальність за виконання діяльності);
- орієнтаційний (уявлення та знання про особливості та умови діяльності, вимоги до особистості);
- операційний (володіння засобами та прийомами діяльності, необхідними знаннями, уміннями, навичками);
- вольовий (самоконтроль, самоаналіз);
- оцінний (самооцінка своєї підготовки) [58, с. 37].

У свою чергу Г.Цибулько компонентами й водночас критеріями готовності вчителя до педагогічної діяльності визначає:

- психологічну готовність (розуміння необхідності вирішення проблеми, потреба у самовдосконаленні, установка на активність),
- науково-теоретичну готовність (знання),
- практичну готовність (гностичні, проектувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні уміння),
- психофізіологічну готовність — сформованість особистісних якостей педагога, професійно важливих для вирішення завдань [190, с. 99—102].

З метою всебічного аналізу підготовленості майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників М.Бойчева виділяє інтелектуальний та діяльнісний критерії, які, у свою чергу, поділяються на підкритерії. Так інтелектуальний критерій характеризує сформованість у студентів теоретичних та прикладних знань з екології, філософських знань, поглядів на природу, її взаємозв'язки із суспільством, уміння на цій основі розкривати, аналізувати навчальний матеріал екологічного змісту; зрозуміло, доступно й переконливо передавати його учням тощо.

Підкритеріями інтелектуального критерію є знання, уміння, пізнавальні інтереси. Тоді як діяльнісний критерій характеризує діяльність і ставлення до навколишнього середовища під час роботи, організації наукових досліджень та суспільної праці. Його підкритерії: ставлення до екологічних проблем та природоохоронної діяльності; конкретна практична діяльність з охорони природи; досвід творчої діяльності з вивчення природи та вирішення екологічних проблем [19, с. 24–36].

Відтак, у компонентах та критеріях, визначених Г.Цибулько та М.Бойчевою, не передбачено мотиваційно-ціннісного, що, за нашим висновком, має аналізуватись під час вивчення та формування готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання школярів.

У свою чергу І.Казанжи вважає за доцільне виділити практичну та теоретичну підготовленість до виховної роботи [76, с. 76]. Таке визначення компонентів досить близьке до того, що наводить М.Бойчева, але змістове наповнення визначених компонентів дещо інше. Практична підготовленість передбачає готовність вихователя діяти у конкретних педагогічних ситуаціях, застосовуючи відповідні засоби, методи, прийоми виховної діяльності. Теоретична підготовленість передуює практичній і передбачає набуття суб'єктивно значущих знань, які допомагають створити образ виховного результату, систему засобів досягнення поставленої мети [76, с. 76].

У контексті проблеми нашого дослідження, актуальним є висновок В.Танської, що підготовка майбутнього вчителя до екологічної освіти й виховання має спрямовуватись на формування структурних компонентів майбутньої професійної діяльності, а саме: ціле-мотиваційного, інформаційного, діяльнісного, емоційно-ціннісного, творчо-пошукового [175, с. 10—11].

Водночас, В.Воробей, досліджуючи проблему формування у студентів умінь та навичок організації виховного процесу, наголошує на значенні наявності педагогічних здібностей, обґрунтовуючи позицію тим,

що для оволодіння педагогічними вміннями необхідні знання у відповідній галузі; осмислення певної суми знань потребує відповідного способу діяльності, свідомого застосування набутих знань, але важлива передумова формування педагогічних умінь — педагогічні здібності [33, с. 24].

У контексті останнього, В.Бойко вважає коректним та доцільним визначити поняття спрямованості особистості на певний аспект педагогічної діяльності, розуміючи її як складне психологічне утворення, що відображає розуміння та внутрішнє сприйняття цілей цієї діяльності; інтереси, ідеали, установки, переконання, погляди стосовно неї. Структурними компонентами спрямованості, на думку автора, є: цільовий компонент, пов'язаний з усвідомленням цілей та соціальної необхідності проведення роботи; емоційний компонент, що відображає ставлення, інтереси, схильність до діяльності; мотиваційний компонент — бажання та потреби виконувати професійні обов'язки та досягти у цьому успіху; вольовий компонент — характеризується зосередженістю вольових якостей на виконанні поставлених завдань [20, с. 112].

Характеризуючи психологічні аспекти підготовки педагога, А.Пуні компонентами готовності визначає вольові якості, спрямованість інтелектуальних процесів, спостережливість, творчу уяву, здатність до саморегулювання, цілеспрямованість, якій відводить провідну роль. Далі підкреслює, що сама проблема готовності психологічна за предметом дослідження та педагогічна — у зв'язку із використанням педагогічних засобів її формування. [159, с. 6—9].

Здатність майбутнього фахівця виконувати свою виховну функцію, зазначає А.Донцов, безпосередньо залежить від його загального морального розвитку. Моральний розвиток майбутнього вчителя насамперед має визначатися рівнем сформованості внутрішніх імперативів його поведінки [54, с. 67—65]. На основі зазначеного робимо висновок, що успіх екологічного виховання значною мірою залежить не тільки від сформованості екологічних знань чи педагогічної майстерності вчителя,

але й від сформованості у нього відповідного рівня екологічної культури.

У контексті проблеми нашого дослідження актуальними є наукові праці, присвячені проблемам підготовки майбутніх педагогів власне до екологічної освіти та виховання учнів різного віку у загальноосвітній школі. Це дослідження О.Біди [13], М.Бойчевої [19], О.Дорошко [53], І.Зверева [70], Т.Нінової [138], О.Сластьоніної [168], О.Совгіри [169], С.Стрижак [172], С.Танани [174], В.Танської [175], Г.Філатової [184], Є.Флешар [186], Е.Чернишової [193] та ін.

Зокрема, О.Совгіра зазначає, що професійна діяльність вчителя в галузі екологічного виховання спрямована на регулювання, керівництво, коригування діяльності учня, пов'язаної зі ставленням до природних ресурсів, на розвиток його громадськи зрілого ставлення до природи [169, с. 75]. У формуванні готовності студентів до екологічного виховання учнів важливі, на думку авторки, розуміння імперативності екологічних вимог, неможливості їх порушувати, перехід знань у переконання, формування екологічної свідомості, відповідних етичних, екологічних норм поведінки. За такого підходу екологічні знання, екологічні норми стають власними переконаннями, внутрішніми регуляторами поведінки щодо природи [169, с. 74].

У контексті останнього, підготовку майбутніх учителів до екологічної освіти й виховання учнів Т.Нінова характеризує як процес, орієнтований на формування екологічно-культурної особистості вчителя, який розуміє цілі та функції такого виду професійної діяльності, володіє технологіями, прийомами планування й управління, операційною структурою діяльності за рахунок інтеграції загальнонаукових, психолого-педагогічних, екологічних, фахово-екологічних та методичних знань, умінь і навичок [138, с. 10]. Продовжуючи далі, авторка виділяє низку ознак готовності студентів до педагогічної діяльності:

- емоційне (позитивне) ставлення до суб'єкта (учня), об'єкта (педагогічного процесу) та способу діяльності (виховання та навчання);

- знання про структуру особистості, її вікові особливості, цілі та засоби педагогічного впливу впродовж становлення й розвитку особистості;

- педагогічні знання й уміння щодо організації та здійснення навчально-виховного процесу [138, с. 62—64].

Досліджуючи особливості підготовки майбутнього вчителя біології до екологічної освіти, Е.Флешар визначає змістовними характеристиками готовності такі:

- знання біології та законів розвитку біологічних об'єктів;
- розуміння суті екологічних проблем, їх природи, джерел розвитку;
- розуміння ролі та можливості екологічної освіти у розв'язанні екологічних проблем;

- наявність потреби особисто брати участь в охороні й захисті навколишнього середовища;

- прагнення до організації та проведення природоохоронних заходів;

- наявність моральної відповідальності за свою взаємодію з природою;

- вміння передавати іншим знання в галузі біології та екології;

- вміння проводити просвітницьку роботу щодо захисту й охорони довкілля;

- вміння практично організувати роботу зі спостереження за природними явищами та попередження негативних екологічних явищ у природі [186, с. 23].

У дослідженні Г.Філатової професійна готовність майбутніх учителів до екологічної освіти розглядається як єдність та взаємозв'язок трьох компонентів: змістовного, мотиваційного та діяльнісного. Так змістовний компонент, на її думку, демонструє систему професійних знань майбутнього педагога: екологічних знань як базової основи та методичних знань, які дозволяють планувати, здійснювати та контролювати свою

діяльність у навчально-виховному процесі. У свою чергу діяльнісний компонент, як зауважує автор, передбачає наявність необхідних для подальшої роботи умінь та навичок. До них відносяться екологічні вміння та навички, які є базою для формування відповідних умінь у школярів, та методичні вміння й навички, що визначають ступінь професійного становлення майбутнього педагога. Тоді як мотиваційний компонент, на думку Г.Філатової, базується на позитивному ставленні студентів до роботи з екологічної освіти та виховання школярів та об'єднує такі елементи: професійний аспект світогляду майбутніх учителів, екологічну спрямованість мислення, почуття професійної відповідальності, позитивне ставлення та інтерес до вирішення завдань екологічної освіти школярів [184, с. 10—11].

У контексті зазначеного, С.Танана вважає за доцільне складовими готовності учителя до краєзнавчої роботи визначити комплекс індивідуально-психологічних якостей особистості та систему відповідних професійно-педагогічних знань, умінь і навичок [174, с. 8]. У свою чергу Ю.Костенко зазначає, що у майбутнього спеціаліста, окрім необхідної суми знань, умінь, необхідно формувати активну громадську позицію, екологічний стиль мислення, пробудити почуття особистої причетності до вирішення питань охорони навколишнього середовища [108, с. 84].

Досліджуючи проблему формування професійної готовності майбутніх учителів, І.Зверев виділяє три групи вимог, які визначають готовність молодих педагогів до екологічної освіти учнів: усвідомлення та почуття громадянського обов'язку, чітке розуміння того, що збереження навколишнього середовища є як загальнодержавною справою, так і справою кожного, що виявляється в активній турботі про збереження і збільшення його багатств. Сила переконань, за висновком автора, має підкріплюватись наявністю системи наукових знань, умінь та навичок [70, с. 36].

На основі проведеного нами аналізу психолого-педагогічних праць

робимо висновок, що універсального визначення сутності поняття готовності вчителя до професійної діяльності, загальноприйнятої сукупності знань, умінь, навичок, рис особистості, необхідних для здійснення того чи іншого напряму педагогічної діяльності, немає. Водночас, готовність учителя до професійної діяльності передбачає теоретичну та практичну підготовку. Теоретична підготовка (змістовний, інтелектуальний, когнітивний компоненти тощо) обумовлюється наявністю психолого-педагогічних та спеціальних знань стосовно особистості учня, змісту, особливостей організації навчально-виховного процесу. Діяльнісний, операційний, практичний та інші компоненти передбачають сформованість відповідних умінь та навичок планування, організації, корекції педагогічної діяльності. Окрім цього, ефективність виконання будь-якої роботи залежить від позитивного ставлення самого виконавця до неї, від усвідомлення її значущості, від потреби в самовдосконаленні тощо. Це передбачає виділення мотиваційного, ціннісного компонентів готовності вчителя. Залежно від досліджуваного напряму педагогічної діяльності, окремі компоненти готовності визначають як провідні, їм надається деяка перевага перед іншими. Перераховані компоненти мають свою структуру, перебувають у тісному взаємозв'язку, визначеній ієрархії.

Водночас, щоб забезпечити ефективне виконання завдань, які висуває перед учителем суспільство, обмежитись формуванням якихось окремих сторін особистості педагога не можна. Педагогічний продукт, як зазначає І.Підласий, яким би складним він не був, формується поелементно, проте, найважливіше значення мають не окремі частини, а їх органічна єдність, що утворює нову якість [155, с. 347].

У контексті зазначеного зауважимо, що, коли йдеться про підготовку до конкретного напряму професійної діяльності, доцільно, за нашим висновком, визначити характеристики та якості особистості, які будуть своєрідним пріоритетом у формуванні готовності вчителя до виконання

покладених на нього завдань. Таким чином, чітке визначення кінцевої мети підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи, виділення основних особистісних якостей, найважливіших знань, умінь та навичок, необхідних для здійснення повноцінного педагогічного впливу, — важлива умова забезпечення високого рівня підготовки випускників вищих навчальних закладів до професійної діяльності в галузі екологічного виховання.

Визначаючи структуру готовності вчителя початкових класів до екологічного виховання школярів, на нашу думку, доцільно виділити два основних блоки готовності: особистісна готовність та педагогічна готовність.

Визначення першого блоку, особистісної готовності, обумовлено тим, що виховна діяльність є “особистісним процесом педагога”, оскільки відображає його мотиви, ідеали, установки та професійні можливості [9, с. 32—32]. Отже, будь-яка діяльність потребує від людини індивідуальних психологічних якостей, що слугують передумовами її успіху [164, с. 135]. Тому суттєве педагогічне значення у процесі формування екологічної культури учня, за нашим висновком, має культура ставлення до природи самого вчителя, насамперед, як організатора природоохоронної роботи учнів у докiллi, оскільки молодші школярі завжди відчують, чи займається вчитель справами “від душі”, чи тому, що це його обов’язок [50, с. 248].

Як зазначав В.Сухомлинський, кожен учитель має бути живою особистістю, а не “абстрактним втіленням педагогічної мудрості”. Вирішальне значення, на думку педагога, має те, яку людину побачить в учителеві дитина [173, с. 363]. Схожою за змістом до попередньої є думка В.Лугового, що педагогічний працівник переробляє суспільно значиму культурну інформацію у педагогічну і транслює її далі, а тому особистість освітянина, за висновком В.Лугового, має бути такою, яка цілісно засвоїла багатства культури [119, с. 86].

Таким чином, перший блок у структурі професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання (особистісна готовність) відображає особливості ставлення та характер діяльності вчителя стосовно природи, певною мірою визначає зацікавленість педагога в діяльності з екологічного виховання у школі, її характер.

Для виконання визначених сьогодні завдань екологічної освіти та виховання вчитель, окрім глибокого переконання в необхідності екологічного виховання школярів, має володіти як екологічними, так і загальними й спеціальними педагогічними знаннями, уміннями й навичками, на основі яких він формуватиме відповідні екологічні знання та вміння, цінності, мотиви діяльності учнів. Тому другий блок має відображати професійні якості педагога (знання, уміння, мотиви діяльності, майстерність тощо), необхідні для створення умов, сприятливих для формування екологічної культури учнів початкової школи.

Отже, готовність учителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи ми визначаємо як єдність двох взаємопов'язаних складових — особистісної та педагогічної готовності майбутнього фахівця. У кожному із визначених блоків виділяємо найхарактерніші показники, які відображено на рис. 1.1.

Під особистісною готовністю майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів розуміємо цілісне особистісне утворення, що характеризується активною життєвою позицією у питаннях вирішення екологічних проблем сьогодні, обумовленою певним рівнем оволодіння екологічними знаннями, сформованим мотиваційно-ціннісним ставленням до навколишнього середовища і людей. Основними структурними компонентами та, водночас, показниками особистісної готовності ми визначаємо когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний. Для кожного показника виділяємо основні критерії його оцінки.

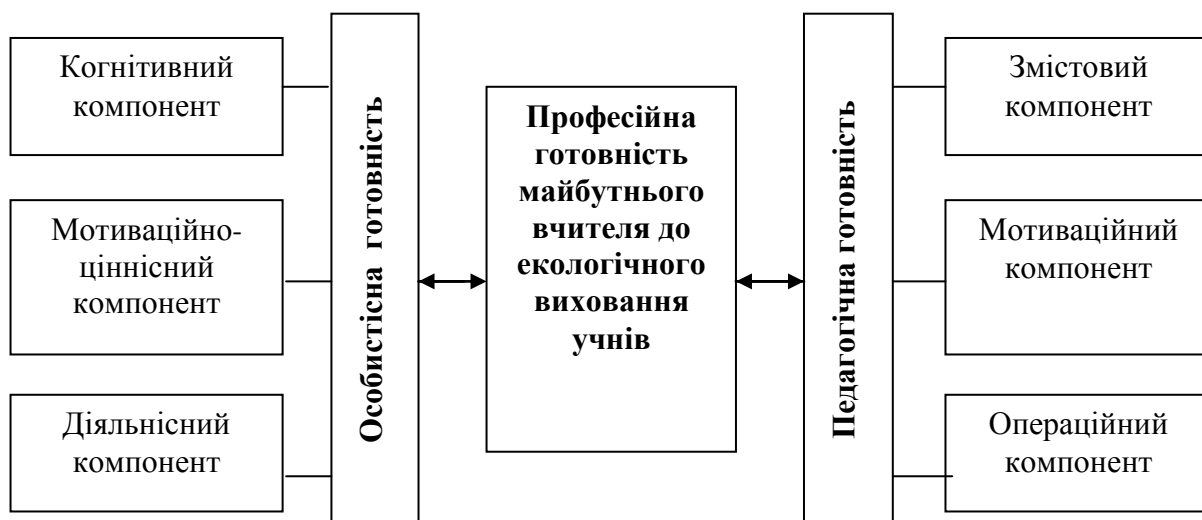

Рис. 1.1. Структура професійної готовності учителя початкових класів до екологічного виховання школярів.

I. Когнітивний компонент передбачає сформованість системи знань:

- про об'єкти та явища живої й неживої природи як єдину цілісність;
- про взаємозв'язки між природними об'єктами та явищами;
- про взаємозв'язки, взаємозалежність та взаємообумовленість суспільства і природи;
- правил та норм природовідповідної та екологічно доцільної поведінки;
- нормативно-правових актів, покликаних регулювати взаємодію людини та природного середовища тощо.

Сукупність природничо-наукових знань особистості про предмети та явища навколишньої дійсності є основою "спілкування з природним середовищем" [17, с. 26], своєрідною базою у формуванні ціннісного ставлення до нього, виступає певним орієнтиром у діяльності. Особиста екологічна освіченість учителя є регулятором його стосунків із природою, спрямовує професійну діяльність у галузі екологічної освіти й виховання учнів початкової школи.

II. Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає:

- бажання спілкуватись з об'єктами природи;
- сформованість естетичних смаків стосовно предметів та явищ

навколишнього середовища (природних та змінених людиною);

- сформованість ціннісного ставлення до природи;
- наявність почуття відповідальності за власні дії, що стосуються природного середовища;
- наявність потреби в екологічно обґрунтованій (виваженій) поведінці;
- наявність системи мотивів природоохоронної діяльності (гуманістичних, естетичних, гігієнічних, економічних, пізнавальних, громадських, релігійних тощо);
- бажання брати участь у природоохоронних акціях.

Сформованість системи екологічних знань та мотиваційно-ціннісних орієнтацій визначають характер практичної діяльності, її природовідповідність. Здатність до екологічно виважених дій є основним показником сформованості особистісної готовності майбутнього педагога до формування екологічної культури молодших школярів.

III. Діяльнісний компонент передбачає:

- дотримання норм і правил спілкування з об'єктами природного середовища;
- уміння приймати адекватні рішення щодо діяльності у природі;
- участь у природоохоронних акціях;
- самовдосконалення в напрямі розширення екологічних знань та умінь.

Педагогічна готовність майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів передбачає наявність системи спеціальних психолого-педагогічних знань, умінь та навичок, які дають змогу ефективно організовувати виховні заходи екологічного змісту у школі, та внутрішню налаштованість на необхідність їх здійснення. У значній мірі це визначається рівнем сформованості попередньо виділених складових особистісної готовності.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами визначено

наступні критерії та показники педагогічної готовності вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи:

I. Змістовий компонент передбачає:

- усвідомлення мети, завдань екологічного виховання;
- знання засобів досягнення мети екологічного виховання (сформованість об'єктивної оцінки можливостей різних форм навчально-виховного процесу, методів, засобів у формуванні екологічної культури школярів);
- знання вікових особливостей сприйняття природи учнями початкових класів;
- володіння технологіями виховного впливу на учнів.

II. Мотиваційний компонент базується на позитивному ставленні майбутнього вчителя до організації та здійснення екологічної освіти й виховання молодших школярів і передбачає:

- переконаність у необхідності вирішення завдань екологічного виховання учнів;
- усвідомлення соціальної значущості праці педагога у вирішенні проблем довкілля,
- позитивне ставлення та інтерес до вирішення завдань екологічної освіти й виховання;
- професійну відповідальність за формування екологічної культури підростаючого покоління.

Мотивація, побудована на ціннісних орієнтаціях, впливає на формування потреб, інтересів, регулює поведінку, спрямовує професійну діяльність педагога.

III. Операційний компонент, за нашим задумом, передбачає володіння уміннями й навичками організації екологічного виховання у початковій школі, певною мірою характеризує послідовність дій педагога в галузі екологічного виховання школярів. Він є визначальним у розробці ефективних напрямів підготовки вчителя. На психологічній і педагогічній

літератури та результатів дослідження нами виділено наступні складові операційного компоненту:

Гностичні уміння й навички: вивчати екологічну вихованість молодших школярів, прогнозувати можливі напрями формування у них екологічної культури.

Проектувальні уміння й навички: планувати екологічне виховання учнів початкової школи, складати програми виховної роботи у класі (під час занять із різних предметів) та у позакласній виховній роботі; визначати можливості та формулювати виховну мету кожного заняття.

Дидактичні уміння й навички: опрацьовувати наукову інформацію, адаптувати її до відповідного заняття; добирати найефективніші форми, методи і прийоми виховного впливу на учнів.

Організаційні уміння й навички: застосовувати форми, прийоми та методи виховного впливу; контролювати та спрямовувати виховний процес.

Комунікативні уміння й навички: спілкуватися з учнями молодшого шкільного віку, стимулювати активність учнів; спілкуватися з колегами, переймати інновації у галузі екологічного виховання.

Рефлексивні уміння й навички: об'єктивно оцінювати власну готовність до екологічного виховання учнів початкових класів та результати власної діяльності; організувати екологічну самоосвіту та практичну природоохоронну роботу.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз психологічної, педагогічної, філософсько-культурологічної літератури, досліджень, присвячених проблемам екологічної освіти й виховання учнів, професійної підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності засвідчує, що вихідним моментом експериментального дослідження є чітке визначення кінцевого результату підготовки вчителя до окресленого напрямку професійної діяльності, визначення основних якостей, характеристик майбутнього педагога, виділення найважливіших знань та умінь,

необхідних для ефективного виконання педагогічної діяльності. На підставі здійсненого аналізу нами розроблено структуру готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи. Вона включає особистісну та педагогічну складові. Основними структурними компонентами та показниками особистісної готовності є когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний, педагогічної — змістовий, мотиваційний, операційний компоненти. Визначена структура професійної готовності вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи окреслює вимоги до неї та обумовлює вибір навчально-методичного забезпечення процесу формування професійної готовності вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи.

1.3. Науково-педагогічні дослідження проблеми підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання школярів

Рівень готовності педагога до професійної діяльності, якість та результативність її перебувають у тісному взаємозв'язку із процесом підготовки педагога. Підготовка, на думку І.Казанжи, є засобом формування готовності до діяльності, а готовність — результатом і показником якості підготовки, що перевіряється у практичній діяльності вчителя. Тоді діяльність — мета підготовки, яка водночас виконує функції регулювання її та корекції [76, с. 66].

Становлення педагога охоплює досить тривалий період часу — від формування інтересу до педагогічної діяльності під час навчання у школі, період навчання у вищому навчальному закладі та повсякденну професійну діяльність. У контексті останнього, С.Стрижак визначено довузівський, вузівський та післявузівський етапи підготовки вчителя [172, с. 9]. У психолого-педагогічних дослідженнях значна увага надається саме

підготовці під час навчання у вищому навчальному закладі. Так у працях О.Безпалько [9], І.Беха [12], С.Крисюк [112], Г.Троцько [179], Л.Хоружої [188] та інших розкрито теоретичні та методологічні основи підготовки студентів до виховної роботи.

Значна кількість наукових досліджень присвячена проблемам підготовки вчителя початкових класів. Зокрема, К.Авраменко [2] зроблено історичний огляд методичної підготовки вчителя початкової школи. Засоби оволодіння педагогічною технікою охарактеризовано О.Горською [41]. Проблемі формування професійно-педагогічних цінностей майбутнього педагога присвячено дослідження С.Єрмакової [62]. У працях І.Казанжи [76] та А.Канапацького [91] досліджуються особливості підготовки вчителя до позаурочної виховної роботи. У свою чергу Л.Онищук [141] з'ясовувала умови підвищення професійної активності вчителя. Різні напрями фахової підготовки вчителя початкових класів розглядаються також у працях Л.Заремби [67], О.Отич [142], Д.Пащенко [147] та ін.

Характер діяльності вчителя в галузі екологічного виховання учнів значною мірою залежить від особистісних якостей вчителя. Головне завдання роботи з підготовки та перепідготовки педагога, на думку А.Макаренка, полягає “в організації характеру”, вихованні його поведінки, а потім — в організації спеціальних знань, навичок, без яких не можливе становлення справжнього вихователя [122, с. 178—179]. У контексті зазначеного додамо, що проблемам розвитку екологічної культури, екологічного мислення студентів присвячено дослідження Т.Вайди [29], Н.Грейди [42], Н.Єфименко [63], Н.Лисенко [118], Н.Назарової [136], Г.Тарасенко [176; 177], М.Швед [196] та ін.; у дослідженнях С.Іващенко [75], Н.Ясінської [206] розглядаються проблеми розвитку екологічної культури вчителя у системі післядипломної освіти. В означених працях з'ясовуються сутність екологічної культури, свідомості педагога, обґрунтовуються дієві форми й методи їх формування тощо.

Проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів досліджувалась О.Бідою [13], О.Дорошко [53]. Проблеми й перспективи підготовки вчителя біології та хімії до екологічної освіти й виховання старшокласників вивчали М.Бойчева [19], О.Іванців [74], Т.Корнер [104], А.Некос [137], Т.Нінова [138], С.Совгіра [169], В.Танська [175], Г.Філатова [184] та ін. Результати означених досліджень, що стосуються формування готовності педагогів до різних напрямів професійної діяльності, зокрема, до виховної, було використано нами у пошуку шляхів оптимізації та підвищення ефективності підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи.

Так у дослідженнях В.Бобрицької [17], В.Бойко [20], В.Денисенко [47], Л.Онищук [141], Г.Тарасенко [176; 177], В.Чайки [191] розглядалось формування різних складових готовності вчителя до професійної діяльності. Зокрема, В.Бойко вважає за необхідне розвивати професійну спрямованість особистості на педагогічну діяльність. Автор визначає фактори, що сприяють її формуванню: внутрішні, пов'язані зі зміною особистісних характеристик студента (усвідомлення змісту діяльності, що забезпечує психологічну готовність, розвиток потягу до вдосконалення тощо), та зовнішні, спрямовані на активізацію професійних мотивів, оволодіння знаннями, уміннями, навичками [20, с. 113].

Важливу роль у підготовці майбутнього педагога Г.Тарасенко відводить його духовно-естетичному розвитку, який є першоосновою формування екологічно значущих ціннісних орієнтацій на зв'язок з природою, а також обумовлює відповідну технологію педагогічної діяльності вчителя [176, с. 5—6]. Педагогічна підготовка вчителя до екологічного виховання учнів, як зазначає автор, передбачає виникнення у професійній свідомості певних соціальних установок щодо взаємозв'язків у системі “людина-природа”, стимулює формування принципів, пов'язаних з особистісно, професійно та гуманістично значущими орієнтаціями [176,

с. 4]. Водночас, В.Петрук, Л.Титаренко та ін. вважають за необхідне приділяти увагу формуванню компетентності студентів [151; 178]. Зокрема, Л.Титаренко зауважує, що екологічна компетентність, на відміну від екологічної культури, стосується лише особистості [178, с. 7].

У свою чергу Л.Онищук виділяє психолого-педагогічні фактори, що сприяють підвищенню професійної активності вчителя. Не применшуючи значення комунікативного та управлінського факторів (що стосуються раціонального режиму діяльності школи), у нашому дослідженні більш актуальне значення інформаційного (передбачає поінформованість про сутність освітньої політики держави, про новітні системи навчання й виховання) та професійного (визначається знаннями вікових, психологічних особливостей, закономірностей розвитку дітей, специфіки навчально-пізнавальної діяльності учнів) факторів [141, с. 55—75].

У контексті тематики нашого дослідження заслуговує на увагу визначення зовнішніх та внутрішніх факторів, що здійснено С.Стрижак, які обумовлюють ефективність підготовки майбутнього вчителя. Так до зовнішніх факторів автором віднесено вимоги суспільства до вчителя, державних установ, вищого навчального закладу та сучасний стан підготовки. У той час до внутрішніх факторів віднесено: педагогічне покликання, педагогічні здібності, мотиви, готовність до саморозвитку та професійне здоров'я й самопочуття [172, с. 10—11].

У контексті розкриття досліджуваної проблеми, актуальним є визначення педагогічних умов, здійснене, зокрема, В.Чайкою, Т.Гладюк. Так В.Чайка виділяє наступні умови ефективного формування мотивів як важливої передумови успішної діяльності майбутніх педагогів: вироблення у студентів адекватних уявлень про професійну діяльність, ознайомлення зі структурою, змістом, завданнями педагогічної діяльності та формування уявлення про ідеал, взірець учителя-майстра [191, с. 57—58]. Водночас, Т.Гладюк характеризує такі умови підготовки фахівця як розвиток позитивної професійної мотивації, забезпечення теоретичної підготовки та

оволодіння практичним досвідом [37, с. 12].

У свою чергу В.Васенко визначає 3 етапи підготовки майбутніх педагогів до виховної роботи: 1 етап передбачає формування пізнавальних інтересів та потреб з одночасним оволодінням відповідними знаннями та вміннями; 2 етап — стимулювання професійних інтересів, формування мотивів професійного самовизначення; 3 етап — розвиток потреби у професійній самореалізації, що включає самоутвердження, самоактуалізацію особистості, систематизацію та узагальнення набутих знань та вмінь [30, с. 34—48].

Модель професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів пропонує С.Совгіра. Модель включає такі компоненти: накопичення теоретичних екологічних знань, формування екологічного мислення, виховання екологічної свідомості, формування екологічного світогляду, набуття майстерності, здатність до самоосвіти, саморозвитку, самопізнання, забезпечення гармонійного поєднання екологічного світогляду й здатності до самоосвітньої, творчої, інноваційної діяльності, формування екологічного професіоналізму вчителя [169, с. 75—78].

У свою чергу Н.Грейда виділяє два аспекти підготовки майбутнього спеціаліста до екологічного виховання учнів: теоретичний (студент повинен вміти визначати мету, завдання, сутність екологічної освіти та виховання, форми, методи здійснення їх тощо) та практичний (студент має опанувати методику екологічного виховання, оволодіти вміннями й навичками проведення різноманітних заходів та ін.) [42, с. 25-28].

Грунтовне дослідження проблеми підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів виконано О.Дорошко [53]. В означеному дослідженні, зокрема, визначено шляхи удосконалення підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкових класів: екологізація навчальних дисциплін; орієнтація студентів на проведення заходів з екологічного виховання в період

педагогічної практики; ширше залучення студентів до навчальної та наукової дослідницької роботи з проблем екологічного виховання молодших школярів; підвищення екологічної спрямованості суспільно-політичної та суспільно-педагогічної діяльності студентів.

У вказаному дослідженні значна увага надається теоретичній підготовці студентів, формуванню певних педагогічних умінь та навичок, але поза увагою залишається формування “внутрішньої” психологічної готовності до здійснення екологічного виховання молодших школярів.

У контексті останнього, дослідження О.Біди присвячено підготовці вчителів початкових класів до екологічного виховання школярів на уроках природознавства. У роботі вибудовано модель теоретико-методичної підготовки вчителя, визначено критерії та рівні підготовленості студентів до здійснення природничо-краєзнавчої освіти молодших школярів, розроблено систему науково-методичного забезпечення процесу підготовки вчителя [13]. Автором також створено комплект науково-методичного забезпечення для вчителя. Але експериментально-дослідна робота загалом зосереджена на підготовці вчителя у процесі викладання курсу “Методика викладання природознавства”. Тобто, розроблені елементи підготовки студентів до екологічного виховання школярів не охоплюють увесь навчально-виховний процес вищого навчального закладу.

Підготовка студентів до певного напрямку професійної діяльності, на думку С.Крисюк, М.Фіцули та ін., має бути органічною складовою частиною навчально-виховного процесу вищого навчального закладу [153, с. 4; 112, с. 54]. У контексті останнього, на думку Є.Бєлозерцева, усі ланки педагогічної освіти мають максимально стимулювати активність усіх структурних компонентів особистості майбутнього вчителя у їх єдності [10, с. 138—139].

Серед основних шляхів удосконалення підготовки майбутнього вчителя О.Абдуліна виділяє наступні: врахування досягнень педагогічних

та суміжних наук, розробка нового змісту педагогічних дисциплін та педагогічної практики, встановлення міжпредметних зв'язків, глибоке відображення особистісного аспекту педагогічного процесу, використання різноманітних форм та методів, що забезпечують формування системи загальнопедагогічних знань, умінь та навичок, творчого ставлення до педагогічної діяльності, розробку цілісного програмно-методичного забезпечення педагогічної підготовки студентів тощо [1, с. 83].

У свою чергу С.Зверева усі напрями й шляхи підготовки вихователя зводить у чотири групи: поглиблення методологічної підготовки; розширення теоретичної підготовки; вдосконалення методичної підготовки; покращення практичної підготовки майбутнього вчителя [71, с. 13]. Водночас, С.Дерябо та В.Ясвін зазначають, що формування професійної підготовленості вчителя до будь-якого напрямку педагогічної діяльності не може здійснюватися шляхом різних періодичних акцій [50, с. 459]. На думку І.Казанжи, С.Крисюк, О.Отич, В.Чайки та ін., підготовка студентів до педагогічної діяльності тільки тоді ефективна, якщо утворює систему — комплекс взаємопов'язаних компонентів, що забезпечують цілеспрямований та послідовний вплив на студентів форм і методів навчально-виховної роботи, організованих з метою формування у них певних знань, умінь, особистісних якостей [50; 76; 112; 142; 191].

Підготовка педагогів, підкреслює О.Отич, є складною, цілісною, упорядкованою, багатоструктурною і динамічною системою. Вона функціонує відповідно до соціального замовлення, цілей, завдань та принципів професійно-педагогічної підготовки [1, с. 39; 142, с. 66; 193, с. 12]; спрямовується на формування мотиваційно-ціннісних орієнтацій студентів, системи їхніх знань, умінь та навичок, розвиток творчого підходу до виховної діяльності та підпорядковується меті формування їхньої готовності до її здійснення [142, с. 66].

Узагальнюючи зазначене вище, Є.Чернишова робить висновок, що система підготовки вчителя має певні межі, взаємопов'язані та взаємодіючі

структурні компоненти [193, с. 12]. У свою чергу М.Фіцула до системи підготовки включає чітко визначену мету, завдання і зміст роботи; види навчально-виховної роботи навчального закладу для здійснення відповідних завдань; педагогічні кадри, які можуть бути залучені до підготовчої роботи [153, с. 4—5]. Отже, систему підготовки вчителя, як зазначає О.Абдуліна, необхідно розглядати в діалектичній залежності та взаємозв'язку її мети, завдань, принципів, змісту, методів та інших складових [1, с. 39].

У дослідженні О.Главацької виділено 2 групи функцій системи підготовки вчителя: внутрішні (навчальна, розвиваюча і виховна) та зовнішні (інтегруюча). Навчальна функція полягає у формуванні системи професійно-педагогічних знань, умінь і навичок студентів, необхідних для успішної діяльності у школі. Розвиваюча функція характеризує вплив педагогічних здібностей на розвиток професійно спрямованого мислення, формування творчого підходу до педагогічної діяльності. Виховна функція передбачає формування особистості студента, його світогляду. Інтегруюча функція визначає професійно-педагогічну спрямованість усього навчально-виховного процесу [36, с. 25—26].

Схожу за своїм змістом думку висловлює Т.Нінова, однак, вважає доцільним визначити методологічну, пізнавально-інформаційну, мотиваційно-перетворюючу та прогностичну функції підготовки вчителя до екологічної освіти та виховання [138, с. 121].

В основу системи підготовки вчителя А.Алексюк [4], Г.Білецька [14], Р.Гуревич [44], М.Козак [97], Н.Мойсеюк [148], Т.Нінова [138], М.Сметанський [148], М.Фіцула [153], В.Чайка [191] покладають низку принципів, зокрема: цілеспрямованості, систематичності, науковості, логічності, планомірності, міждисциплінарності, інтеграції, єдності теорії та практики, інтелектуального та емоційного, поєднання абстрактності мислительної діяльності з наочністю викладання, поєднання педагогічного керівництва та самостійності студентів, відповідності гуманістичним

критеріям тощо [14, с. 14; 138, с. 121; 153, с. 7]. Принципи, як наголошує І.Підласий, є висновками практичного характеру і потребують безумовної, повної та комплексної реалізації [155, с. 284].

У свою чергу Л.Хомич зазначає, що якість підготовки педагога загалом визначається ступенем її відповідності соціальному замовленню [187, с. 126]. У процесі відбору змісту підготовки потрібно враховувати перспективи розвитку суспільства, виробництва, науки, передбачати основний результат навчання та опиратися на структуру професійної діяльності майбутнього фахівця [65, с. 18—24].

Зазначене вище дає змогу зробити висновок, що процес формування готовності до педагогічної діяльності здійснюється впродовж усього періоду навчання у вищому навчальному закладі. Успіх у досягненні мети професійної підготовки педагога залежить від її поетапного ускладнення. Поетапність засвоєння теоретичних знань та практичних умінь і навичок дає змогу виділити етапи підготовки учителя. Організація кожного спрямовується на засвоєння, відпрацювання та вдосконалення складових компонентів готовності майбутнього педагога. Для кожного етапу визначаються конкретні завдання, а їх комплексне вирішення забезпечує цілісність процесу підготовки спеціаліста.

У контексті зазначеного, О.Безпалько пропонує виділити підготовчий, навчально-тренувальний та практичний етапи підготовки [9, с. 91]. Орієнтаційно-ціннісний (актуалізація мотиваційного компонента готовності), орієнтаційно-поглиблюючий (узагальнення, синтез та інтеграція знань) та конструктивно-реалізуючий (закріплення теоретичних знань та відпрацювання практичних умінь) етапи виділяє О.Отіч [142, с. 51–57]. У свою чергу Т.Нінова оптимальним вважає визначити: діагностико-прогностичний, освітньо-розвиваючий, практичний та етап удосконалення знань і вмінь студентів. Метою першого етапу є діагностика та аналіз рівня підготовки студентів, їх здібностей, мотивів тощо. Освітньо-розвиваючий етап має за мету формування знань, умінь та

навичок студентів, світоглядних позицій у процесі аудиторної та позааудиторної діяльності. Навчити майбутніх учителів застосовувати набуті знання у практичній діяльності — мета практичного етапу. Завершальний етап передбачає удосконалення й поглиблення знань, умінь і навичок у галузі екологічної освіти й виховання [138, с. 137—141]. Таким чином, кожен із визначених науковцями етапів спрямовано на виконання відповідних функцій та завдань із залучення оптимальних форм та методів.

Поділяємо думку О.Демченко та В.Бездухова, що поетапна підготовка вчителя обов'язково охоплює цілісний педагогічний процес вищого навчального закладу та передбачає поступове ускладнення видів діяльності, акцентуючи увагу на формуванні певного компонента [46, с. 15], водночас, забезпечується вдосконаленням структури навчального плану психолого-педагогічної підготовки, методики викладання психолого-педагогічних дисциплін, змісту всіх видів педагогічної практики на основі реалізації принципу єдності теорії і практики [8, с. 49].

У контексті останнього, заслуговує на схвалення позиція Є.Белозерцева та Г.Філатової щодо необхідності забезпечення реалізації діяльнісного та індивідуально-творчого підходів до проблеми готовності вчителя [10, с. 138—139; 184, с. 12,]. Реалізація діяльнісного підходу передбачає моделювання відповідної структури діяльності у процесі підготовки. Індивідуально-творчий підхід визначає вихід на особистісний рівень, забезпечує виявлення та формування творчої індивідуальності [10, с. 138—139].

Аналіз наукових публікацій та дисертаційних робіт І.Беха [12], М.Бойчевої [19], Б.Бондаря [21], С.Єрмакової [62], І.Зязюна [152], А.Капської [134], В.Ковальчук [96], О.Матвієнко [125; 126], І.Підласого [155], С.Сисоєвої та Т. Кристопчук [166], Г.Філатової [184] та ін. дав змогу констатувати наявність нових підходів до підготовки вчителя, ефективних форм, методів підготовки. У контексті останнього поділяємо думку М.Бойчевої про те, що функціональне навантаження та виховні

можливості навчально-виховних акцій, що проводяться у вищому навчальному закладі, визначаються методикою організації, що, в свою чергу, є результатом творчого використання методів навчання й виховання студентів та активності самих студентів [19, с. 46–51].

Недосконалість репродуктивних методів навчання студентів підкреслює О.Березюк. Спрямованість на механічне відтворення педагогічних дій за зразком, зазначає автор, веде до засвоєння наукових положень на рівні уявлень про механічну сукупність методів і прийомів без творчого їх осмислення, формується догматичне уявлення про методичні описи зразків уроків, яким необхідно бездумно наслідувати. “Перевага пасивних методів та форм навчання ставить студентів у позиції імітаторів, а не творців уроку” [11, с. 31]. Ефективним, на думку автора, є використання ситуацій, які “моделюють майбутню професійну діяльність студентів, розкривають зміст професії, дають змогу зрозуміти її особливості, труднощі, забезпечують зв’язок теорії із шкільною практикою” [11, с. 36].

Підвищенню активності студентів в оволодінні професійними знаннями та вміннями, на думку В.Бездухова, сприяє використання таких активних методів навчання як аналіз та вирішення педагогічних задач і ситуацій, педагогічних ігор, діалогів, виконання практичних та науково-дослідних робіт, підвищення проблемності у навчанні [8, с. 50]. У свою чергу ефективною формою підготовки вчителя Т.Корнер вважає проблемний семінар, засобом формування відповідних педагогічних умінь — проблемно-коректуючі завдання. У дослідженні визначено вимоги до них, типологія, умови ефективності [104, с. 12—13].

Серед основних шляхів підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів біології до екологічної освіти Г.Філатова визначає такі:

- впровадження у навчально-виховний процес методів, які сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів, використання колективних форм роботи (проведення студентами фрагментів уроків у групі; оцінка

методичної роботи товаришів — рецензування, опонування; ділові ігри на основі екологічних виробничих та педагогічних ситуацій та ін.);

- удосконалення навичок педагогічного спілкування (співробітництва) на основі різних форм методичних роздумів, методичних дискусій та ін.;

- використання проблемних методичних завдань, аналіз проблемних екологічних та педагогічних ситуацій;

- посилення самосійної роботи студентів тощо. [184, с. 12].

У контексті зазначеного, ми поділяємо думку А.Король та О.Король про те, що недоцільно відмовлятися від використання традиційних методів та прийомів навчання й виховання, зокрема, від традиційних лекцій, бесід, вправ, навчальних ігор тощо. Вони акцентують увагу на накопиченні знань, емоційно-образних почуттів, що впливають на ерудицію, компетентність особистості. Оптимальним є використання різноманітних методів навчально-виховної роботи, але за умови перегляду їх змістового навантаження, удосконалення способів використання [107, с. 29—30].

На думку Г.Троцько, у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу переважно здійснюється розподіл знань та вмінь за навчальними предметами без орієнтування на майбутню педагогічну діяльність. Внаслідок такого підходу компоненти гуманітарної, психолого-педагогічної, методичної підготовки засвоюються та існують паралельно, не пов'язуються у єдину цілісну професійно спрямовану систему [179, с. 65]. У контексті зазначеного, поділяємо думку І.Казанжи, що пріоритетною формою розвитку системи освіти має стати створення інтегративних курсів, що віддзеркалюють динамізм сучасної наукової парадигми, багатогранність її внутрішніх взаємозв'язків [76, с. 86].

Якість засвоєння студентами професійних знань та вмінь, як зазначає В.Бездухов, залежить від рівня реалізації принципу єдності теорії та практики. Принцип передбачає оптимальне поєднання теоретичного навчання із педагогічною практикою; лекційних, семінарських занять із

лабораторно-практичними; різних методів навчання, аудиторної та позааудиторної роботи майбутніх вчителів; практичних та науково-дослідних завдань на заняттях та в період педагогічної практики [8, с. 48]. Головне завдання практичної підготовки — “закріпити уміння і навички, розвинути творчі здібності, закріпити професійний інтерес, акумулювати все необхідне для майбутньої професії” [130, с. 123].

Грунтовні дослідження ролі, можливостей та шляхів підвищення ефективності педагогічної практики у підготовці майбутнього фахівця здійснили В.Воробей [33], Н.Казанова [89], Л.Кацова [93], М.Козій [98] та ін. У процесі педагогічної практики, як стверджує В.Воробей, студенти засвоюють нові для себе види професійної діяльності, які, у свою чергу, активно впливають на становлення комплексу якостей особистості, необхідних для подальшої педагогічної діяльності [33, с. 10].

Активна педагогічна практика має носити навчальний та виховний характер [170, с. 87]. Як активна форма організації навчання, вказує М.Бойчева, педагогічна практика має за мету навчити студентів застосовувати на практиці набуті знання, виробляти вміння й навички самостійного проведення навчальної та виховної роботи з учнями, стимулювати та розвивати інтерес до педагогічної діяльності [19, с. 158]. У контексті останнього, М.Козій додає, що під час проходження практики “відбувається процес самовдосконалення особистості”, студент знайомиться зі змістом навчання й виховання школярів, пізнає внутрішній світ дитини, вчиться контролювати власний психічний стан [98, с. 8].

Як узагальнення зазначеного вище, С.Зверева визначає функції, які виконує педагогічна практика: органічно включає вивчені педагогічні дисципліни у вирішення конкретних виховних завдань; стимулює потребу в осмисленні педагогічних фактів та явищ; розвиває педагогічну спрямованість, виховує педагогічну поведінку [71, с. 15].

Низку недоліків навчально-виховного процесу, що стають причиною невдач студентів під час педагогічної практики, визначає Л.Кацова:

відсутність чіткої професійно-педагогічної спрямованості в системі викладання дисциплін та їх зв'язку з практикою у школі; недостатня логічна послідовність та взаємозв'язок у вивченні дисциплін психолого-педагогічного циклу; недостатнє залучення до активних форм навчальної роботи; відсутність науково обґрунтованої системи поетапного формування педагогічних знань, умінь та навичок роботи з дітьми впродовж усього періоду навчання; відсутність чітко розробленої методики структурування програмного матеріалу із психолого-педагогічних дисциплін [93, с. 7].

Поділяємо думку Є.Флешар, що одним із суттєвих недоліків підготовки майбутніх вчителів до екологічної освіти та виховання учнів є орієнтація на засвоєння ними знань без підкріплення практичним досвідом та навичками активних дій щодо охорони природи і захисту оточуючого середовища. З огляду на означене, у дослідженнях Є.Флешар висвітлюються особливості занять на природі, під час яких формуються не тільки відповідні знання та вміння, а й почуття моральної відповідальності за навколишнє середовище, готовність брати участь у природоохоронних акціях [186, с. 18—19]. Взаємодія із природними об'єктами має необмежений виховний потенціал. Вона може стимулювати людину до аналізу особистісних якостей, емоційних реакцій, поведінки стосовно цих об'єктів, що, у свою чергу, обумовлює “моральний самоконтроль” особистості [124, с. 8].

У дослідженні Т.Вайди [29], В.Обозного [140] демонструється ефективність краєзнавчої діяльності, яка обумовлює впровадження “гуманістично-світоглядних засад” у навчально-виховний процес підготовки студентів [140, с. 30], та виявляється у підвищенні рівня сформованості екологічної культури їх, що супроводжується усвідомленням особливостей відносин людини і природи в сучасних умовах, місця людини у системі цих відносин, в умінні самоорганізації та дотримання основних норм природоохоронної поведінки, оцінки та

самоаналізу своєї поведінки в природних умовах, у виконанні посиленої природоохоронної роботи в умовах туристичного походу тощо [29, с. 172].

У контексті зазначеного, правомірною, за нашим висновком, є думка А.Ясінської про те, що активне ставлення до охорони довкілля та раціонального природокористування може бути сформоване тільки у процесі самостійної практичної діяльності та особистого осмислення отриманих результатів [205, с. 13—15]. Тому підготовка вчителя до екологічного виховання перебуває у тісному взаємозв'язку із трудовим вихованням через організацію діяльності з озеленення ділянок біля навчальних корпусів та гуртожитку, кабінетів і кімнат, прибирання територій тощо. Водночас, спостерігається нерозривний зв'язок із естетичним та моральним вихованням, оскільки формується почуття прекрасного, система ціннісних орієнтацій тощо [16, с. 70].

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних праць засвідчив наявність суттєвих напрацювань із проблем підготовки вчителя до різних напрямів професійної діяльності. Дослідниками розробляються цілісні системи підготовки педагогічних кадрів до процесу підготовки педагога, удосконалюються зміст підготовки, добираються ефективні форми та методи роботи, до процесу підготовки залучаються різні дисципліни, передбачені навчальними планами підготовки фахівців. Водночас, будь-яка спроба інтенсифікувати процес підготовки студентів, як зазначає Г.Цибулько, не повинна розглядатись за рахунок збільшення навчального навантаження, нарощування об'єму навчальної інформації, що може нашкодити іншим блокам професійної підготовки, а має вписуватись в існуючу структуру навчального процесу за рахунок оптимальної внутрішньої організації [190, с. 118].

У контексті останнього, робимо висновок, що ефективність та всебічність підготовки студентів до педагогічної діяльності визначається комплексом заходів, які передбачають теоретичне ознайомлення зі змістом, формами й методами організації виховного процесу, що

реалізується шляхом засвоєння спеціальних знань на лекційних курсах; оволодіння прийомами та методами педагогічного впливу під час проведення практичних та семінарських занять; практичну роботу із набуття навичок і вмінь організації процесу екологічного виховання учнів під час педагогічної практики у школі тощо.

Ґрунтуючись на аналізі психолого-педагогічної літератури, підготовка майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи у нашому дослідженні розуміється як цілісний навчально-виховний процес, спрямований на розвиток особистісних якостей студента, пов'язаних зі ставленням до природи, природоохоронної діяльності та роботи вчителя з екологічного виховання; на формування екологічних знань, умінь та навичок природовідповідної поведінки; системи відповідних професійно-педагогічних знань, умінь і навичок, які б забезпечували можливість цілеспрямовано та послідовно працювати над формуванням складових екологічної культури учнів початкової школи. Таким чином, ефективність підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання молодших школярів залежить від того, наскільки навчально-виховний процес вищого навчального закладу сприятиме комплексному розвитку всіх визначених нами складових професійної готовності майбутнього вчителя до означеного напрямку педагогічної діяльності.

1.4. Сучасний стан підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів

З метою з'ясування стану готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів впродовж 2002—2004 років нами проводився констатувальний експеримент. Ним було охоплено 455 студентів Кам'янець-Подільського національного

університету імені Івана Огієнка, 85 студентів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та 50 учителів шкіл міста Кам'янця-Подільського (№№ 5, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 17), Шепетівки та шкіл Кам'янець-Подільського, Шепетівського та Городоцького районів Хмельницької області.

Відповідно до визначених завдань дослідження на констатувальному етапі експерименту розв'язувались такі завдання:

1. Визначення критеріїв, показників та рівнів готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи. Розробка методик визначення рівня розвитку компонентів готовності майбутнього вчителя.

2. Аналіз сформованості визначених складових готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкових класів, виокремлення експериментальних та контрольних груп.

3. Аналіз діяльності вчителів початкової школи з екологічного виховання учнів з метою виявлення основних протиріч та планування їх розв'язання.

Для виконання зазначених завдань використовувався комплекс методів дослідження: бесіди, метод діагностуючих ситуацій; спостереження під час навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі та під час педагогічної практики у початковій школі; вивчення й аналіз звітної документації та результатів практичної діяльності; аналіз галузевих стандартів освіти, навчальних планів та програм; анкетування та бесіди з учителями; реєстрація, якісний та кількісний аналіз результатів дослідження.

Діагностування готовності майбутніх учителів до здійснення екологічного виховання учнів початкової школи та діяльності вчителів у досліджуваній галузі включали вивчення особистісних якостей, професійних знань та вмінь майбутніх учителів початкової школи, відповідність їх теоретично обґрунтованим нами показникам.

Для вивчення складових особистісної та педагогічної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку у дослідженні застосовувався метод діагностуючих ситуацій. Його ефективність випробовувалась у дослідженнях О.Пруцакової [158], С.Шебанової [197]. Залишивши незмінним сам механізм методики, зміст завдань та запитань було підпорядковано цілям нашого дослідження.

Відповідно до цієї методики майбутнім учителям пропонувались ситуації, які можуть виникнути у реальному житті. Кожна із ситуацій, запропонованих анкетною, передбачала декілька можливих варіантів поведінки від агресивної природонебезпечної до активної природоохоронної (див. додаток А). Респонденти характеризували свої дії та обов'язково пояснювали й обґрунтовували власну позицію, що давало змогу виявити характер, тип поведінки та проаналізувати її мотиваційну сторону.

Для отримання об'єктивних результатів справжня мета анкетування опитуваним не повідомлялась. Майбутні вчителі анкетувались на заняттях із методики викладання природознавства. Одним із завдань заняття передбачалось ознайомлення із методиками діагностування екологічної вихованості учнів. Для прикладу майбутнім учителям було запропоновано відповіді на запитання розроблені для них. Після виконання завдань майбутні вчителі розробляли свої ситуації, обговорювали ймовірні відповіді. Таке використання методики мало не тільки діагностуюче, але й навчальне значення.

Запитання нами розташовувались блоками. Так запитання першої частини давали змогу проаналізувати компоненти особистісної готовності. У ситуаціях дії опитуваних безпосередньо стосувались об'єктів природи, природного середовища, передбачалась можливість участі у природоохоронних акціях, втручання у природонебезпечні дії інших (ровесників або старших за віком людей).

Запитання другої частини було спрямовано на аналіз складових педагогічної готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи. Опитувані опинялись у ролі учителів та ставали свідками природонебезпечних дій учнів або дорослих. Після аналізу тесту проводились бесіди за тематикою ситуацій. Це давало змогу визначити й охарактеризувати мотиваційну сторону відповідей майбутніх вчителів.

Окрім ситуацій, пропонувались запитання, спрямовані на аналіз позиції опитуваних стосовно виховної роботи екологічного змісту у початковій школі та обізнаності із ефективними формами та методами екологічного виховання молодших школярів (третья частина). Результати аналізу відповідей на ці та інші запитання анкети мали взаємоуточнюючий та взаємодоповнюючий характер.

Для оцінки й аналізу результатів, отриманих у ході анкетування, застосовувались розроблені О.Пруцаковою [158] та адаптовані до змісту і спрямованості нашого дослідження показники типів стратегії поведінки особистості стосовно природи та природонебезпечних дій (активно-природоохоронний, природо-відповідний, пасивно-агресивний, активно-агресивний). Розроблену нами характеристику вказаних типів наведено у табл. 1.2.

В анкеті пропонувались запитання, що передбачають безпосередню взаємодію з об'єктами природи:

1. Ваші сусіди переїжджають в інше місто. Залишають Вам кімнатні рослини, кішку, собаку. Що робитимете із подарованими рослинами, тваринами? Чому?

2. Ви побачили посередині дороги собаку, але, як видалось Вам, пораненого. Тут часто їздять машини. Як Ви прореагуєте у цьому випадку, чому?

3. Прогулюючись вулицями міста, Ви їли морозиво, печиво або хот-дог. Залишився пакуночок від їжі. Поряд ніде не видно урни для сміття.

Що зробите зі сміттям? Чому?

Таблиця 1.2

Характеристика типів стратегії поведінки стосовно природи

Назва типу	Ставлення до об'єктів природи; характер побутової діяльності	Участь у природоохоронних заходах	Ставлення до природонебезпечних дій інших
Активно-природоохоронний АП	Розуміє об'єктивну цінність предметів та явищ природи. За жодних умов не допускає власних природонебезпечних дій.	Бере активну участь у природоохоронних акціях. Часто сам виступає їх ініціатором.	Завжди намагається обмежити природонебезпечні дії інших, залучити до природоохоронної діяльності.
Природо-відповідний ПВ	Цінує і бережно ставиться до природи, намагається не шкодити, допускає природо-небезпечні дії, якщо альтернативних шляхів не бачить.	Участь у природоохоронних акціях бере, якщо це цікаво або вкрай необхідно для природних об'єктів.	Природонебезпечні дії інших не схвалює, але втручатись у діяльність інших не поспішає.
Пасивно-агресивний ПА	Цінує природу, перш за все, як засіб задоволення власних потреб. Навмисно наносити шкоди природі не бажає. Винятком може стати ситуація, якщо від цього отримує особисту вигоду або не усвідомлює шкоди.	Участь у природоохоронних акціях бере, якщо цього вимагають обставини, керівництво або є особиста вигода.	Байдужий до природо-небезпечних дій інших. Якщо є потреба, в окремих випадках може "допомогти".
Активно-агресивний АА	Споживацьке ставлення до об'єктів природи. У поведінці керується власними потребами, не звертаючи уваги на стан природи.	За будь-яких умов уникає участі у природоохоронних акціях.	Підтримує та спонукає природонебезпечні дії інших.

4. Відпочиваючи із друзями у лісі, ви затримались. Почало вечоріти,

насуваються хмари, зараз розпочнеться дощ. Усі поспішають повертатись. Залишається багато сміття. Що Ви робитимете? Чому?

5. Розпочалась підготовка до святкування Нового року. Друзі не можуть визначитись із “новорічним деревцем”. Одні пропонують придбати гарну лісову ялинку, інші — штучне дерево. Хтось запропонував обмежитися прибраною гілкою ялинки. Слово за Вами. Яким буде Ваше рішення? Чому?

До анкети включено ситуації, що передбачають опосередкований вплив діяльності опитуваних на природне середовище. Вони вимагають відповідного рівня екологічних знань майбутніх учителів. Це такі запитання:

6. Сьогодні є досить великий вибір синтетичних м'ячків. Чи завжди користуєтесь Ви ними? Чому?

7. Ви неодноразово чули про необхідність економно використовувати воду, газ, світло. Чи робите Ви це? З яких причин?

Метою анкетування також було виявити бажання майбутніх вчителів брати участь у природоохоронних акціях. Це передбачалось у запитаннях:

8. Ваші друзі запропонували взяти участь у прибиранні парку. Чи погодитесь Ви допомагати, за яких умов?

9. Під час відпочинку у лісі, прогулюючись, Ви помітили замулене джерело. Вас покликали друзі. Що робитимете? Чому?

Майбутні вчителі повинні не тільки дотримуватись певних правил поведінки стосовно природи, але й активно реагувати на природонебезпечні дії інших, тому до запитань було включено таке:

10. Навесні на ринку досить часто можна побачити, як люди продають первоцвіти, занесені до Червоної книги. Чи купуєте Ви їх? Чому?

Кожен блок запитань аналізувався окремо. Зведені результати анкетування за першою частиною подано у таблицях 1.3 та 1.4. Узагальнені групові показники типів поведінки розподілились таким

чином: АП — 9,2%; ПВ — 37,2%; ПА — 40,8%; АА — 12,8%. Зауважимо, що позиція майбутніх учителів стосовно природи та діяльності інших у різних ситуаціях досить неоднакова, що й підтверджено матеріалами табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Розподіл типів поведінки у ситуаціях 1 частини анкети

Умовна назва запитання	Тип поведінки	Відповіді	
		Кількість проявів	Відсоток
1. Сусіди залишили тварин, рослини	АП	45	8,3
	ПВ	200	37,1
	ПА	244	45,2
	АА	51	9,4
2. Поранений собака на дорозі	АП	35	6,5
	ПВ	231	42,8
	ПА	223	41,3
	АА	51	9,4
3. Пакунок від їжі	АП	45	8,3
	ПВ	207	38,3
	ПА	223	41,3
	АА	65	12,1
4. Сміття після відпочинку	АП	45	8,3
	ПВ	155	28,7
	ПА	242	44,8
	АА	98	18,2
5. Новорічна ялинка	АП	53	9,8
	ПВ	205	38,0
	ПА	221	40,9
	АА	61	11,3
6. Миючі засоби	АП	43	8,0
	ПВ	215	39,8
	ПА	226	41,9
	АА	56	10,4

Продовження табл. 1.3

7. Чи економите природні ресурси?	АП	49	9,1
	ПВ	231	42,8
	ПА	168	31,1
	АА	92	17,0
8. Прибирання парку	АП	44	8,1
	ПВ	166	30,7
	ПА	254	47,1
	АА	76	14,1
9. Замулене джерело	АП	73	13,5
	ПВ	179	33,1
	ПА	212	39,3
	АА	76	14,1
10. Продаж весняних квітів	АП	67	12,4
	ПВ	218	40,4
	ПА	189	35,0
	АА	66	12,2
Середній показник	АП	499	9,2
	ПВ	2007	37,2
	ПА	2202	40,8
	АА	692	12,8

У ході оцінювання відповідей виявилось, що схожі дії можуть бути обумовлені різними мотивами. У деяких випадках дії опитуваних, що можуть класифікуватися як АА та ПА, мали “добрі” мотиви (допомогти бідній бабусі), а ті, що здаються природоохоронними, базувались на лінощах або небажанні бути засудженим іншими (у випадку із пакунком від їжі). Враховуючи це, однакові дії було віднесено до різних типів поведінки.

Матеріали табл. 1.4 демонструють мотиви позитивного та негативного ставлення до природних об’єктів, до природоохоронної діяльності та природонебезпечних дій інших.

Отже, на основі аналізу дослідження О.Пруцакової [158] та згідно з результатами відповідей на запитання анкети, було виявлено такі мотиви

активно-агресивної та пасивно-агресивної поведінки:

Таблиця 1.4

Мотиви взаємодії майбутніх вчителів з об'єктами природи

Мотиви позитивного ставлення	Мотиви негативного ставлення
1. Сусіди залишили рослини та тварин	
Залишу, тому що люблю. Залишу, не зручно відмовити. Не викидати ж їх на вулицю?	Не залишу, немає умов. Не вмію доглядати. Маю алергію. За жодних умов не залишу, не люблю.
2. Поранений собака на дорозі	
Допомагатиму, тому що собаку шкода. Допомагатиму, це жива істота. Допомагатиму, тому що люблю тварин. Хотіла б допомогти, але боюся.	Може допоможу, якщо собака гарний. Відвернуся, хоча шкода собаку. Це не моє діло.
3. Пакунок від їжі	
Навколо і так багато сміття. Люблю чистоту. Мене так навчили. Це ж комусь доведеться прибирати.	Незручно, коли хтось побачить. Чого носитись із тим сміттям?
4. Сміття після відпочинку	
Зберемо, ми в гостях у природи. Смітити не можна й негарно. Ми ще сюди приїдемо.	Колись приїдемо і приберемо Немає часу, потрібно їхати.
5. Новорічна ялинка	
Придбаємо штучне дерево чи гілку ялинки: - щоб зберегти живе деревце, - не можна стільки нищити природу, - це зручно та економічно.	Тільки ялинку: - все одно її зрубали — загине, - їх спеціально вирощують, - шкода, але гарно, - це давня традиція.
6. Миючі засоби	
Намагаюсь не використовувати, тому що це шкодить природі. Вони шкідливі для здоров'я.	Використовую, бо зручно і чисто. Використовую, хоча й знаю про шкоду. Використовую, оскільки інші недоступні.

7. Чи економите природні ресурси	
<p>Намагаюсь економити, тому що шкода природних ресурсів.</p> <p>Економлю гроші, а не ресурси.</p>	<p>Не вдається: поламані крани.</p> <p>Не економлю, допоки не оплачую сам.</p> <p>Використовую все, якщо потрібно.</p> <p>Оплачую використане.</p> <p>Ніколи не задумуюсь.</p> <p>Не бачу причин економії.</p>
8. Прибирання парку	
<p>Погоджусь прибирати:</p> <ul style="list-style-type: none"> - це потрібно, - приємно потім прогулятись, - якщо разом із друзями, - якщо заплатять, - якщо буде вільний час. 	<p>Я там не смітила.</p> <p>Для цього є спеціальні організації.</p>
9. Замулене джерело	
<p>Природу потрібно берегти.</p> <p>Це для нас, ми ще приїдемо.</p>	<p>Не знаю, як це робити.</p> <p>Не маю обладнання.</p> <p>Не хочу, не цікаво.</p>
10. Продаж весняних квітів	
<p>Це заборонено.</p> <p>Квітів і так мало.</p> <p>Живі квіти — краще.</p>	<p>Їх уже зірвали.</p> <p>Вони гарні. Я їх люблю.</p> <p>Що я можу зробити сама?</p> <p>Можливо, людині потрібні гроші.</p> <p>Це справа відповідних органів.</p>

- мотиви-незнання, мотиви-“помилки” (“ялинки спеціально вирощують”, “корисно розчистити ліс”, “я оплачую використані ресурси”),
- мотиви байдужості (“мене це не стосується”, “не бачу причин”),
- мотиви-лінощів (“не хочу”, “не вмію це робити”, “я там не смітила”),
- мотиви меркантильні (“якщо платитимуть”, “тому що вигідно”),
- емоційні мотиви (“люблю квіти”, “це давня традиція”, “не допоможу собаці, я її боюся”) тощо.

Серед мотивів активноприродоохоронного та природовідповідного типів поведінки було виділено:

- ті, що мають у своїй основі екологічні знання (“наносить шкоду здоров’ю людини”, “порушує природні процеси”, “шкодить у природі”),
- емоційні мотиви співчуття, провини, страху (“це жива істота”, “комусь доведеться прибирати”, “приємно потім прогулюватись”)
- “просвітницькі” мотиви (“це потрібно знати”) тощо.

Таким чином, матеріали табл. 1.3 демонструють, що найвищі показники активно-природоохоронного та природовідповідного типів поведінки — у перших п’яти ситуаціях, що стосуються безпосередньої взаємодії з природними об’єктами. Опитувані намагаються не допускати природонебезпечних дій (не забруднювати середовище, прибирати за собою, допомогти хворій тварині). Основою агресивного ставлення майбутніх учителів до природи, як свідчить вивчення мотиваційної основи поведінки, найчастіше є незнання екологічних законів, неусвідомлення наслідків діяльності, страх, певна матеріальна вигода тощо, а не бажання зумисно нашкодити. Так опитувані відмовляються допомогти собаці, тому що бояться; не хочуть залишати вдома рослини і тварин у зв’язку з відсутністю умов, часу, вміння доглядати за ними; бажають мати на свято живу ялинку, тому що це давня і гарна традиція тощо.

Підтвердженням такої позиції респондентів є результати відповідей на два наступних запитання, які припускають опосередкований вплив на природу. Так у ситуації, що передбачає вибір миючих засобів, близько половини опитуваних (52,3%) не обмежують їх використання, а в ситуації, що стосується економії природних ресурсів, 48,1% опитаних не економлять природні ресурси. Найчастіше причина агресивних дій, як підтвердилось у ході уточнюючих бесід, — незнання та неусвідомлення наслідків діяльності, зв’язку між особистою поведінкою та станом довкілля або ж матеріальна вигода тощо.

Ситуації, що передбачають можливість участі у природоохоронних

акціях, демонструють переважання пасивного ставлення майбутніх учителів до природоохоронної діяльності. Майже половина опитуваних (53,4%) у ситуації із замуленим джерелом відмовляються його прибирати, причинами вказуючи невміння виконання таких робіт, відсутність відповідного обладнання, часу або ж, відверто, небажання займатись такою роботою. Категорично заперечують можливість брати участь у прибиранні парку 8,1% опитаних, мотивуючи це тим, що вони не смітили. Тоді як 34,4% не відмовляються допомогти, але за умови, що буде час, а 12,6% опитаних — якщо заплатять. Частина опитаних погоджується брати участь у прибиранні, якщо це необхідно (12,8%), або ж, щоб допомогти друзям (18,0%). Тільки 8,1% респондентів зазначають, що прибирати необхідно, зокрема, тому що потім приємно буде прогулятися парком.

Ситуація із первоцвітами передбачає можливість втручання у природонебезпечні дії дорослих. Так 18,9% опитаних зазначили, що не сприятимуть агресивній діяльності, не купуватимуть квіти, а 21,5% із них зауважили, що живі квіти значно кращі, тільки 12,4% звернуться до відповідних природоохоронних органів. У свою чергу 17,8% респондентів купуватимуть із милосердя до людей похилого віку, що їх продають, тоді як 12,2% вважають, що нічим допомогти природі у такій ситуації не зможуть, тому будуть купувати гарні квіти. Тільки 17,2% опитаних підтвердили, що вони купуватимуть квіти, але обов'язково нагадають продавцю, що квіти рідкісні. Серед мотивів пасивного ставлення до природонебезпечних дій дорослих або сприяння їм переважає невпевненість у своїх можливостях, незнання шляхів впливу та, основне, — небажання втручатись у справи дорослих.

У ситуаціях другої частини анкети, де опитувані стають свідками природонебезпечних дій учнів, вони, як учителі, виявляють значно вищу активність та небайдужість до природонебезпечних дій школярів. Друга частина запитань була спрямована на аналіз педагогічної готовності і включала такі ситуації:

1. Ви прогулюєтесь парком і бачите, як дитина збирається зірвати рідкісну квітку. Як Ви вчините у такому випадку і чому?

2. Ви стали свідком того, що маленький хлопчик вихваляється перед друзями, як він знущався із жаби. Якими будуть Ваші дії? Чому?

3. Дівчинка розповідає подругам, що вона знайшла маленьке хворе кошеня, але мама не дозволяє тримати його вдома. Чи втрутитесь Ви у вирішення проблеми? Як Ви її вирішите?

4. Дитина у класі ділиться враженнями про відпочинок із батьками у лісі неподалік від школи. Батько знайшов замулене джерело зі смачною водою, але, через відсутність знаряддя, не зміг його розчистити. Що б Ви, як учитель, зробили у такому випадку?

5. Учні Вашого класу жваво щось обговорюють. Прислухавшись, Ви зрозуміли, що хлопчик вихваляється перед друзями: удвох із братиком вони зруйнували величезний мурашник із безліччю кусючих комах. Хлопчики у захваті. Як Ви прореагуєте на цю ситуацію? Чому?

6. Учні на свято подарували Вам букетик рідкісних квітів, що перебувають під загрозою зникнення. Як Ви приймете такий подарунок?

7. В учнів з'явилося бажання створити у класі куточок живої природи. Чи погодитесь Ви на пропозицію дітей? За якої умови? Чому?

8. Напередодні екскурсії Ви востаннє перевіряєте маршрут. Виявляється, що найкраща галявина — у жахливому стані (схоже, тут відпочивали туристи і забули прибрати після себе). Можна провести дітей іншим маршрутом. Як Ви організуєте екскурсію? Який шлях оберете? Чому?

9. Дорогою до школи учень знайшов молоде деревце, вирване із корінням. Дитина принесла його до школи. Що робитимете Ви зі “знахідкою”? Чому?

10. Для проведення екскурсій із третьокласниками наприкінці навчального року керівництво школи дало можливість Вам зробити вибір: обмежитись екскурсіями поблизу школи або організувати поїздку до

табору відпочинку, розташованого у мальовничому місці. Але є проблема: приміщення табору — в порядку, а територія — дещо занедбана. Який відпочинок для дітей та для себе Ви оберете? Чому?

Зведені результати анкетування подано у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Розподіл типів поведінки у ситуаціях 2 частини анкети

Умовна назва запитання	Тип поведінки	Відповіді	
		Кількість проявів	Відсоток
1. Дитина зриває рідкісну квітку	АП	339	62,8
	ПВ	70	13,0
	ПА	118	21,9
	АА	13	2,3
2. Хлопчик знущався над жабою	АП	415	76,9
	ПВ	16	3,0
	ПА	89	16,5
	АА	20	3,6
3. Хлопчики зруйнували мурашник	АП	449	83,1
	ПВ	19	3,5
	ПА	67	12,4
	АА	5	1,0
4. Учні подарували рідкісні квіти	АП	254	47,0
	ПВ	139	25,7
	ПА	68	12,7
	АА	79	14,6
5. Дівчинка знайшла кошеня	АП	96	17,8
	ПВ	85	15,7
	ПА	344	63,7
	АА	15	2,8
6. Що робити із деревцем?	АП	106	75,2
	ПВ	12	2,2
	ПА	93	17,2
	АА	29	5,4

Продовження табл. 1.5

7. Що робити із джерелом?	АП	246	45,6
	ПВ	24	4,4
	ПА	224	41,5
	АА	46	8,5
8. Маршрут екскурсії	АП	224	41,5
	ПВ	8	1,5
	ПА	168	31,1
	АА	140	25,9
9. Куточок живої природи	АП	171	31,7
	ПВ	68	12,6
	ПА	155	28,7
	АА	146	27,0
10. Організація літніх екскурсій	АП	195	36,1
	ПВ	49	9,1
	ПА	158	29,3
	АА	138	25,5
Середній показник	АП	2795	51,8
	ПВ	490	9,1
	ПА	1484	27,5
	АА	631	11,6

У перших чотирьох ситуаціях студенти, будучи у ролі вчителя, мали відреагувати на природонебезпечні дії дітей, які вже відбулись, або можуть статись (дівчинка хоче зірвати квітку). Серед відповідей, як свідчить аналіз табл. 1.5, переважають АП та ПВ типи поведінки. “Учителі” роблять зауваження учням, наголошуючи на тому, що це живі істоти, їм боляче, вони прекрасні, намагаються з’ясувати причини вчинку, присоромити, пояснити, чому так робити не можна. Основним методом впливу обирають пояснення та бесіду. Хоча серед шляхів вирішення проблем є нестандартні і досить цікаві. Зокрема: “Уявіть себе на місці скривджених. Як почуваете себе?”, “Познайомлю дітей із Червоною книгою”, “Святкуватимемо День народження дерева”, “Напишемо твір”.

Наступні ситуації передбачають можливість організації

природоохоронної діяльності. У цих випадках, як видно із табл. 1.5, майбутні вчителі виявляють значно нижчу активність. Опитувані не завжди здатні оцінити виховний потенціал ситуації, що склалась. Так, коли можна організувати прибирання території (на маршруті екскурсії виявлено забруднену ділянку), розчистити джерело (батькові не вдалося прибрати знайдене джерело), створити куточок живої природи тощо, майбутні вчителі обмежуються демонстрацією, поясненням учням того, як неправильно зробили ті, хто насмітив, хто залишив джерело неприбраним, пояснюють учням, скільки клопотів виникне під час створення куточку природи у школі тощо.

Як з'ясувалось у ході уточнюючих бесід із майбутніми вчителями, оригінальність у виборі методів вирішення проблем була інтуїтивною, не мала свідомого, цілеспрямованого підґрунтя, оскільки майбутні вчителі недостатньо обізнані із методами екологічного виховання учнів. Частково результати аналізу ситуацій знайшли підтвердження у виконанні наступного завдання, що було включене до анкети:

Екологічне виховання учнів початкової школи передбачає формування екологічних знань, умінь, позитивних емоцій, почуттів, що стосуються об'єктів природи, ставлення до них тощо. Доберіть методи виховання, що найкраще підходять для формування складових екологічної культури учнів.

Чітко визначити ефективні методи формування різних складових екологічної культури учнів змогли 8,7% опитаних респондентів, тоді як 34,4% вдало дібрали тільки методи формування екологічних знань, а 24,4% опитаних частково визначили методи формування окремих складових екологічної культури. У свою чергу 32,4% респондентів із завданням практично не впорались. Таким чином, незважаючи на неповноту теоретичних знань, майбутні вчителі здатні вирішувати завдання екологічного виховання учнів початкової школи, але діють, переважно, інтуїтивно.

З метою з'ясування ставлення майбутніх учителів до екологічного виховання школярів та усвідомлення його важливості у початковій школі до завдань анкети нами було включено ситуацію:

Уявіть, що Ви присутні на обговоренні державного документу, який стосується екологічного виховання учнів початкових класів. Голоси присутніх розділились: одні вважають, що екологічне виховання — справа необхідна, інші виступають проти широкого впровадження виховних заходів екологічного змісту у початковій школі. Чию думку Ви підтримаєте? Доведіть правомірність своєї позиції.

Жоден з опитаних нами майбутніх учителів початкових класів не заперечив необхідності здійснення екологічного виховання школярів. Так 30,0% опитаних зазначають: “Діти мають знати і розуміти”, а 28,1% “доводять присутнім”, що ставлення до природи формується з дитинства і саме тому екологічне виховання у початковій школі необхідне. У свою чергу 10,0% респондентів у “виступах” наголошують: “Діти — наше майбутнє”. Майже 15,7% опитаних вказали на значний негативний вплив діяльності людини на природу (“ми і так забагато втручаємось у природу”), а 12,0% зазначили, що екологічне виховання учнів — важлива передумова збереження природи. Тільки 4,1% опитаних виявили пасивність в обґрунтуванні своєї позиції, проте не заперечили необхідності екологічного виховання.

Із табл. 1.6 та рис. 1.2 видно, що групові показники типів поведінки у двох частинах анкети різняться. Це підтверджує правомірність виділення у професійній готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи особистісної та педагогічної її складових.

Для узагальненої оцінки готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи нами розроблено характеристику рівнів готовності, яка будувалась за виділеними раніше компонентами-показниками професійної готовності (табл. 1.7).

Порівняльний аналіз типів поведінки у 1 та 2 частинах (у %)

	АП	ПВ	ПА	АА
Частина 1	9,2	37,2	40,8	12,8
Частина 2	51,8	9,1	27,5	11,6

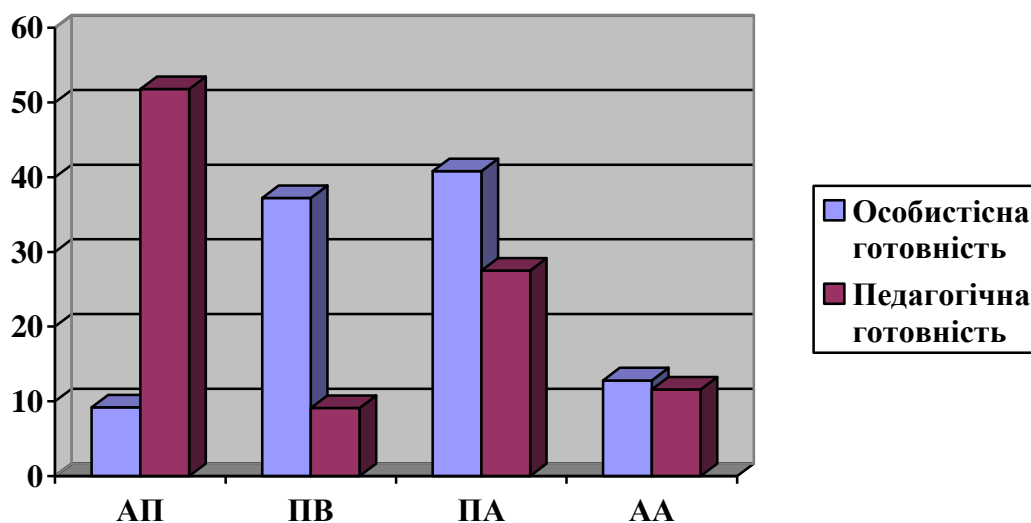

Рис. 1.2. Порівняльна оцінка типів поведінки (за результатами анкетування).

Виразниками компонентів особистісної готовності стали: когнітивного — обізнаність із проблемами довкілля, розуміння зв'язків у природі; мотиваційно-ціннісного — ставлення до природи, бажання спілкуватися з об'єктами природи, вивчати їх, сформованість мотивів діяльності; діяльнісного — дотримання правил поведінки у природі, бажання брати участь у природоохоронній діяльності.

Виразниками компонентів педагогічної готовності стали: змістового — обізнаність із метою, завданнями, формами, методами та прийомами організації екологічного виховання; мотиваційного — усвідомлення ролі екологічного виховання школярів у формуванні екологічної культури особистості та суспільства, бажання здійснювати

виховні заходи екологічного змісту; операційного — вміння планувати, організовувати виховну роботу екологічного змісту з учнями, добирати найефективніші форми, методи роботи, засоби.

Доцільним, за нашим висновком, було розмежувати оцінку особистісної та педагогічної готовності, оскільки попередні дослідження продемонстрували невідповідність у рівнях сформованості їх у майбутніх вчителів початкових класів. Водночас, це дало змогу прослідкувати взаємозалежність складових їхньої готовності до екологічного виховання учнів початкової школи.

Таблиця 1.7

Рівні готовності вчителя до екологічного виховання учнів

Рівні	Особистісна готовність	Педагогічна готовність
Низький	<ul style="list-style-type: none"> - мінімальні знання в галузі екології; - відсутність потягу до контакту із природними об'єктами, прагматичне ставлення до них; - пасивно ставиться до природоохоронної діяльності, бажає уникати її; - не дотримується елементарних правил поведінки у природі. 	<ul style="list-style-type: none"> - не визнає необхідності та не виявляє інтересу до здійснення екологічного виховання учнів; - має нечіткі уявлення про сутність екологічного виховання учнів початкових класів; - виникають труднощі при плануванні, виборі оптимальних засобів та здійсненні виховних заходів екологічного змісту.
Середній	<ul style="list-style-type: none"> - непослідовні та нечіткі знання про об'єкти, явища та причинно-наслідкові зв'язки у природі, - байдужість до проблем екології; - не усвідомлює залежності стану довкілля від власної діяльності, тому ненавмисно допускає природонебезпечні дії, у діяльності керується особистими потребами; - у природоохоронних заходах бере участь, якщо цього вимагають обставини. 	<ul style="list-style-type: none"> - має загальне уявлення про сутність екологічного виховання, проте, не заперечує його необхідності; - ставиться до виховної діяльності екологічного змісту як до обов'язку; - теоретичних знань для здійснення ефективних виховних заходів екологічного зміст недостатньо.

Достатній	<ul style="list-style-type: none"> - має точні знання про об'єкти та явища природи, труднощі виникають при поясненні зв'язків між ними або у системі "природа-людина-суспільство"; - усвідомлює матеріальну, естетичну цінності природи; - виявляє потяг до спілкування із природою, але не завжди виявляє бажання пізнавати її; - ставиться до природоохоронної діяльності, як до обов'язку; - знає та дотримується правил поведінки у природі. 	<ul style="list-style-type: none"> - не заперечує необхідності здійснення екологічного виховання, але, насамперед, тому, що цього вимагають державні документи, навчальні програми, керівництво; - має уявлення про систему екологічної освіти та виховання, може сформулювати мету, завдання екологічного виховання, але виникають труднощі у доборі методів, прийомів, засобів формування екологічної культури учнів початкових класів; - може організовувати виховні заходи екологічного змісту, але комплексний підхід до екологічного виховання учнів відсутній.
Оптимальний	<ul style="list-style-type: none"> - має глибокі систематизовані знання про об'єкти та явища природи, усвідомлює взаємозв'язки між ними; - розуміє зв'язки у системі "природа-людина-суспільство"; - усвідомлює багатогранність, універсальність цінності природи; - має бажання пізнавати природні об'єкти, контактувати із ними; - відчуває особисту відповідальність за дії, що стосуються природи; - дотримується правил та норм природовідповідної поведінки, - активно бере участь у природоохоронній діяльності. 	<ul style="list-style-type: none"> - усвідомлює необхідність здійснення екологічного виховання учнів як важливого фактору вирішення екологічних проблем; - позитивно ставиться, виявляє інтерес до здійснення виховної роботи екологічного змісту; - знає особливості системи екологічної освіти та виховання, мети, завдань, принципів здійснення екологічного виховання учнів початкових класів; - вміє цілеспрямовано планувати виховні заходи екологічного змісту, обирати та організовувати найдоцільніші форми, методи та прийоми, спрямовані на формування екологічної культури учнів згідно з їх віковими особливостями.

Для об'єктивної оцінки рівнів професійної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів на констатувальному етапі дослідження було виконано також аналіз виховної роботи екологічного змісту, що здійснювалась майбутніми вчителями початкових класів під час педагогічної практики у школі.

Так під час активної педагогічної практики, передбаченої навчальними планами, майбутні вчителі мають змогу реалізувати та розвивати сформовані впродовж теоретичного навчання у вищому навчальному закладі знання, вміння й навички. Тому у ході констатувального етапу експерименту нами проаналізовано практичну діяльність майбутніх учителів та документацію з педагогічної практики. Результати аналізу дають підстави для таких висновків:

1. Майбутні вчителі надають увагу екологічному вихованню учнів на уроках з різних предметів, але тільки в тому випадку, якщо тема уроку, матеріали підручника мають неприхований екологічний зміст. Переважно, це уроки природознавства, читання, рідної мови, значно рідше — уроки праці, малювання, математики. Орієнтуючись на тему уроку, майбутні вчителі не використовують її виховний потенціал, якщо у підручнику не передбачено відповідних завдань.

2. У меті уроку майбутні вчителі вказують на формування складових екологічної культури учнів молодшого шкільного віку, але виховна робота зводиться лише до формування екологічних знань про об'єкти природи, взаємозв'язки у природі тощо. Інші складові екологічної культури учнів залишаються поза їхньою увагою.

3. Серед методів екологічного виховання переважно використовуються бесіда та розповідь, мають також місце організація цілеспрямованих спостережень, дослідницької роботи, але вони не є систематичними та цілеспрямованими.

4. Бесіди будуються на основі текстів, використовуються прислів'я, приказки, загадки, поезія, ілюстрації. За цих умов майбутні вчителі недостатньо реалізують виховні можливості використаних засобів. Бесіди спрямовані на відтворення змісту, частково сприяють формуванню уявлень та знань про об'єкти природи. Емоції учнів, ставлення до об'єктів природи залишаються поза увагою майбутніх учителів.

5. Організація екологічного виховання молодших школярів носить

ситуативний, спонтанний характер. Майбутні вчителі уникають організації екскурсій у природу, позакласних та позаурочних виховних заходів. Винятком є випадки, якщо проведення виховного заходу на екологічну тематику (екскурсія, свято, КВК) вимагають учителі або викладачі-методисти.

Результати аналізу рівнів професійної готовності майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання учнів на констатувальному етапі дослідження репрезентує рис. 1.3. За результатами аналізу сформовано експериментальну та контрольну групи майбутніх учителів.

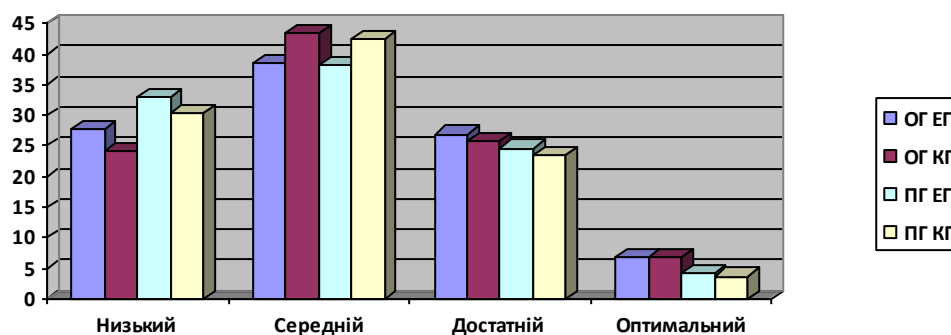

Рис. 1.3. Рівні професійної готовності на констатувальному етапі: ОГ — особистісна готовність, ПГ — педагогічна готовність; ЕГ — експериментальна група, КГ — контрольна група.

Отже, матеріали рис. 1.3 свідчать, що майбутні вчителі ЕГ та КГ характеризуються несуттєвими відмінностями у рівневій характеристиці їхньої готовності, що свідчить про однаковий рівень підготовки в ЕГ та КГ на початковому етапі експериментального дослідження.

Завданнями констатувального етапу експерименту передбачалось також проаналізувати діяльність учителів початкової школи з екологічного виховання учнів. З цією метою в ході дослідження проведено бесіди та анкетування 50 учителів міста Кам'янця-Подільського (№№ 5, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 17), Шепетівки та шкіл Кам'янець-Подільського, Шепетівського та Городоцького районів Хмельницької області.

Запитання для учителів (див. додаток Б) розраховані на аналіз

складових професійної готовності до екологічного виховання, з'ясування характеру здійснення екологічного виховання, виявлення основних перешкод у розв'язанні проблем екологічного виховання та з'ясування шляхів покращання стану підготовки майбутніх учителів до досліджуваного напрямку педагогічної діяльності.

До анкети для вчителів включено декілька запитань із анкети для майбутніх вчителів. Це дало змогу порівняти позицію майбутніх учителів та вчителів-практиків. Зведені результати порівняння відображає табл. 1.8.

Зведені результати анкетування, відображені у табл. 1.8, свідчать про значно нижчі показники пасивного та агресивного ставлення до об'єктів природи та вищу активність учителів-практиків у розв'язанні ситуацій із проявами агресивного ставлення учнів до природи. Причиною природонебезпечних дій, як і у випадку з майбутніми вчителями, є не свідоме бажання нашкодити, а нерозуміння негативного впливу власної діяльності, незнання екологічних законів, зв'язків у природі. Серед мотивів природовідповідної діяльності, як виявилось у ході уточнюючих бесід, “дієвим” опитувані визначають той факт, що вони — учителі, а їхня діяльність — приклад для наслідування учнів.

Як з'ясувалось під час бесід, активна позиція вчителів у питаннях екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку обумовлена вимогами керівництва, усвідомленням значення екологічного виховання і баченням “виховного потенціалу” ситуацій, що складаються на практиці.

Як і для майбутніх учителів, в анкетах учителям-практикам запропоновано ситуацію про дискусію щодо необхідності організації екологічного виховання молодших школярів. Усі опитані учителі (100%) підтримали позицію щодо широкого впровадження виховних заходів екологічного змісту у початковій школі, обґрунтовуючи її так: “від нього залежить наше майбутнє”, “це важлива передумова збереження природи”, “з дитинства необхідно формувати любов до природи”, “для сучасного учня спілкування з природою стає не таким важливим, як спілкування з

комп'ютером” тощо. Таким чином, учителі усвідомлюють значення екологічного виховання у формуванні особистості учня та у вирішенні екологічних проблем сучасності.

Таблиця 1.8

**Порівняльний аналіз відповідей учителів-практиків
та майбутніх учителів початкових класів**

Умовна назва запитання	Тип поведінки	Відповідей студентів %	Відповідей учителів %
1. Дитина зриває рідкісну квітку	АП	62,8	98,0
	ПВ	13,0	-
	ПА	21,9	2,0
	АА	2,3	-
2. Розправа із брідкою жабою	АП	76,9	90,0
	ПВ	3,0	10,0
	ПА	16,5	-
	АА	3,6	-
3. Що робити із замуленим джерелом?	АП	45,6	64,0
	ПВ	4,4	-
	ПА	41,5	32,0
	АА	8,5	4,0
4. “Рідкісний” подарунок	АП	47,0	88,0
	ПВ	25,7	2,0
	ПА	12,7	8,0
	АА	14,6	2,0
5. Живий куточок	АП	31,7	42,0
	ПВ	12,6	34,0
	ПА	28,7	24,0
	АА	27,0	-
6. Маршрут екскурсії	АП	41,5	82,0
	ПВ	1,5	-
	ПА	31,1	12,0
	АА	25,9	6,0

Серед найдоцільніших форм екологічного виховання 38,0% учителів визначили уроки природознавства, 12,0% із них — усі предмети, ще

12,0% — екскурсії, 2,0% — уроки на свіжому повітрі. На ефективність позакласних заходів вказали 32,0% опитаних, із них 18,0% відзначили дієвість гурткової роботи і майже половина — 48,0% опитаних визнають, що увесь навчально-виховний процес школи має бути задіяний в екологічному вихованні учнів початкових класів.

Варто відзначити, що у виборі шляхів розв'язання ситуацій переважна більшість учителів значної оригінальності, знання специфічних методів екологічного виховання не виявили. За їхніми відповідями основними методами розв'язання запропонованих ситуацій є проведення бесід, розповідей та зауваження (такі ж методи були і серед варіантів, що пропонувались майбутніми вчителями).

Серед нестандартних шляхів розв'язання проблем учителі запропонували: оригінальну тематику бесід (“Ми у країні велетнів”, “Подорож у країну мамонтів”, “Подорож у минуле”). Але це досить поодинокі випадки виходу із проблемної ситуації. Підтвердженням останнього є результати відповідей учителів на таке запитання:

Які заходи, спрямовані на екологічне виховання школярів, найчастіше організовуєте Ви у своїй практиці? Які вважаєте найбільш ефективними?

Розподіл відповідей на це запитання відображено у табл. 1.9.

Як свідчить аналіз табл. 1.9, у переважній більшості випадків педагоги використовують бесіди, розповіді — 74,0. Водночас, 40,0% опитаних вказали на використання ігрових методів.

Найефективнішою формою виховної роботи екологічного змісту вчителі визначають організацію екскурсій (92,0% опитаних), але проводять їх у своїй практиці тільки 78,0%. Під час бесіди вчителі відверто зізнаються, що не завжди їм вистачає часу на організацію екскурсій, не завжди вдається побудувати екскурсію таким чином, щоб вона мала чітко виражений виховний характер. Це обумовлено нестачею методичної літератури, небажанням витратити “дорогоцінний” навчальний час.

Таблиця 1.9

Використання учителями методів екологічного виховання

Методи і прийоми	Використовують (%)	Визнають ефективними(%)
• бесіди, розповіді під час уроків	74,0	32,0
• ігрові методи	40,0	46,0
• цікаві завдання на уроках	28,0	34,0
• екскурсії у природу	78,0	92,0
• власний приклад	28,0	36,0
• догляд за кімнатними рослинами	58,0	46,0
• свята та вечори	28,0	32,0
• робота у куточку живої природи	12,0	74,0
• прибирання пришкольньої ділянки	54,0	16,0
• усі можливі методи	14,0	-
• олімпіади	2,0	-
• диспути, дискусії	2,0	-

Як свідчить аналіз даних табл. 1.9, на ефективність виховної роботи у куточку живої природи вказують 74,0% опитаних, але тільки 12,0% її здійснюють. Серед причин відмови учителів від організації догляду за тваринами та рослинами: відсутність належних умов у школі, невміння доглядати за рослинами та тваринами, відверте небажання щодня займатись такою роботою. Догляд за кімнатними рослинами організовує 58,0% опитаних, а прибирання пришкольньої ділянки — 14,0%.

У ситуаціях, що передбачають можливість організації виховних заходів, учителі частіше, аніж майбутні вчителі, пропонують активне їх вирішення. Так 82,0% опитаних візьмуться за організацію прибирання парку під час екскурсії (серед майбутніх вчителів — 38,9%); живий куточок погоджуються створити 77,0% учителів (тільки 44,3% майбутніх вчителів не заперечують такої можливості); 64,0% учителів обов'язково займуться прибиранням джерела, у той час як серед майбутніх вчителів таке бажання виявили тільки 50,0%.

Серед причин, які обмежують можливість ефективного здійснення екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку учителі початкової школи визначають декілька основних. Серед них: недоліки виховної роботи екологічного змісту 62,0% опитаних пов'язують із відсутністю методичної літератури; у свою чергу 46,0% учителів-практиків зазначають, що тривалість уроку дає змогу працювати тільки над конкретною темою, формувати чітко обмежені нею знання, уміння, навички учнів, на екологічне виховання дітей часу не залишається; тоді як 18,0% респондентів основною причиною визнали нестачу екологічних знань, а 36,0% — недостатню обізнаність із можливими шляхами здійснення екологічного виховання школярів. Вагомим фактором ефективності виховних заходів екологічного змісту та причиною їх недоліків 6,0% респондентів визначили незацікавленість батьків у їх проведенні. За цих умов, зазначимо, жодного разу не вказувалось, що екологічне виховання — це справа відповідних організацій чи батьків, а проблема загалом не стосується учителя.

Ми запропонували учителям початкової школи, враховуючи їх досвід та проблеми, які, можливо, виникали у практичній діяльності, визначити можливі шляхи покращання підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів. Так удосконалення процесу підготовки майбутніх вчителів у вищому навчальному закладі 34,0% опитаних пов'язують, насамперед, з удосконаленням методики викладання природознавства, точніше — зі збільшенням у курсі предмету годин, присвячених питанням екологічного виховання. Першочерговим завданням 16,0% опитаних визначили удосконалення викладання природничих наук, а 18,0% із них — екологізацію суспільних та гуманітарних наук. У свою чергу 42,0% опитаних пов'язують оптимізацію підготовки майбутнього вчителя зі збільшенням вибору методичної літератури.

Під час бесід з учителями початкової школи з'ясувалось: усі вчителі

погоджуються, що наявність методичних розробок виховних заходів не є гарантією зацікавленості і вміння вчителя їх реалізувати. Зокрема, 58,0% опитаних вважають, що оптимальним напрямом покращання підготовки є запровадження окремого спеціального курсу, присвяченого методиці екологічного виховання учнів.

Таким чином, результати анкетування та аналіз бесід з учителями свідчать про те, що екологічна тематика сьогодні займає досить важливе місце у навчально-виховному процесі початкової школи. Учителі, розуміючи значення екологічного виховання молодшого школяра, надають належну увагу його організації. Попри це, опитувані визнають певну недосконалість процесу екологічного виховання молодших школярів. Одним із найважливіших напрямів підвищення ефективності екологічного виховання учнів початкової школи визначають удосконалення системи підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності в галузі екологічного виховання у вищому навчальному закладі.

На цьому ж етапі дослідження, аналізуючи галузевий стандарт вищої освіти щодо підготовки вчителя початкової школи, ми виокремили основні кваліфікаційні вимоги, що стосуються підготовки до екологічного виховання [34, с. 23–25, 42–43]. Зокрема, майбутній вчитель має забезпечувати такі виробничі функції: формувати систему уявлень про об'єкти живої й неживої природи та природу України й рідного краю, про екологічні проблеми Землі, України, розвивати вміння доглядати за рослинами й тваринами, виховувати розуміння взаємозв'язків людини й природи, бережливе ставлення до природи, використовуючи при цьому науковий досвід, екологічну літературу, традиції українського народу під час уроків та в позаурочний час тощо.

Виявлені результати констатувального етапу було використано нами у подальшій науково-дослідній роботі під час обґрунтування моделі підготовки майбутнього вчителя початкової школи до екологічного виховання учнів.

Висновки до першого розділу

1. Сучасний екологічний стан планети ставить під загрозу подальше існування та розвиток людства. Однією із передумов вирішення екологічних проблем сучасності є розвиток екологічної культури особистості та суспільства, важливу роль у формуванні яких відіграє школа, зокрема, її початкова ланка. Якість екологічної освіти та виховання школярів, у свою чергу, у значній мірі залежить від готовності вчителя до професійної діяльності з цього напрямку.

2. Відповідно до мети і завдань дослідження, на основі опрацьованих психолого-педагогічних праць, нами охарактеризовано сутність та структуру професійної готовності вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів. Так професійну готовність нами визначено як єдність двох взаємопов'язаних складових — особистісної та педагогічної готовності. Під особистісною готовністю майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкових класів ми розуміємо цілісне особистісне утворення, що характеризується певним рівнем оволодіння екологічними знаннями, сформованим мотиваційно-ціннісним ставленням до навколишнього середовища і людей та активною життєвою позицією у питаннях вирішення екологічних проблем сьогодення. Складовими особистісної готовності визначено когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний компоненти. Педагогічна готовність розглядається нами як система спеціальних психолого-педагогічних знань, умінь та навичок, які дають змогу вчителю ефективно організовувати у школі виховні заходи екологічного змісту, та внутрішню налаштованість його на здійснення екологічного виховання учнів. Складовими педагогічної готовності є змістовий, мотиваційний та операційний компоненти.

3. На основі аналізу психолого-педагогічних праць з проблем підготовки вчителя до різних напрямів професійної діяльності визначено

та обґрунтовано, що підготовка майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи — це цілісний навчально-виховний процес, спрямований на розвиток особистісних якостей майбутнього вчителя, пов'язаних зі ставленням до природи, природоохоронної діяльності та роботи вчителя з екологічного виховання, на формування екологічних знань, умінь та навичок природовідповідної поведінки, системи відповідних професійно-педагогічних знань, умінь і навичок, які б забезпечували можливість цілеспрямовано та послідовно працювати над формуванням складових екологічної культури учнів початкової школі.

4. Для оцінки підготовленості майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи було обґрунтовано та розроблено анкету, а для її оцінки визначено й охарактеризовано показники типів стратегії поведінки особистості стосовно природи та природонебезпечних дій інших (активно-природоохоронного, природо-відповідного, пасивно-агресивного, активно-агресивного) та розроблено характеристику рівнів готовності (оптимальний, достатній, середній, низький), яка будувалась згідно з виділеними компонентами-показниками професійної готовності.

5. Було проведено анкетування майбутніх учителів початкових класів, проаналізовано діяльність їх під час педагогічної практики у початковій школі, на основі чого проаналізовано стан сформованості професійної готовності їх до екологічного виховання молодших школярів, що дало змогу визначити експериментальні та контрольні групи і зробити висновки:

- майбутні вчителі не володіють достатніми знаннями, ціннісними орієнтаціями, мотивами, відповідними уміннями й навичками для вирішення завдань екологічного виховання у початковій школі, що підтверджує переважання у них природо-відповідного та пасивно-агресивного типів поведінки стосовно природи та природонебезпечних дій інших, середнього та низького рівнів готовності до екологічного виховання молодших школярів;

- аналіз діяльності майбутніх учителів під час педагогічної практики у школі засвідчив, що вона носить ситуативний, спонтанний характер і зводиться, в основному, до формування екологічних знань про об'єкти природи, взаємозв'язки у природі тощо, інші складові екологічної культури учнів залишаються поза їхньою увагою, водночас, майбутні вчителі недостатньо реалізують виховні можливості навчально-виховного процесу, методів, засобів впливу на учнів.

6. Аналіз результатів анкетування вчителів початкової школи, що проводилося в рамках констатувального етапу дослідження, засвідчив, що екологічна тематика сьогодні займає досить важливе місце у навчально-виховному процесі початкової школи; вчителі розуміють роль екологічного виховання молодшого школяра, надають значну увагу його організації, однак, вказують на труднощі у здійсненні екологічного виховання учнів, пов'язані із обмеженістю навчального часу, нестачею навчально-методичної літератури, відповідних знань з екології та методики екологічного виховання.

7. На підставі зазначеного вище робимо висновок про недостатню ефективність професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у вищому навчальному закладі до екологічного виховання учнів початкової школи. В результаті опрацювання психолого-педагогічної літератури з проблем підготовки вчителя до екологічного виховання, нормативних документів та аналізу стану готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи нами виявлено суперечності між потребами суспільства та держави у високому рівні забезпечення екологічного виховання та недостатнім рівнем відповідної підготовки вчителя початкових класів, між можливостями навчально-виховного процесу у підготовці майбутніх учителів до екологічного виховання учнів та реальним станом їхньої підготовки до екологічного виховання у початкових класах. На вирішення вказаних суперечностей і спрямовано подальшу експериментальну роботу.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Модель підготовки вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи

Завданнями дослідження передбачалось обґрунтувати та розробити зміст, форми, методи підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів, визначити педагогічні умови їх реалізації у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу та ефективності.

В основу дослідно-експериментальної роботи покладено дослідження О.Безпалько [9], І.Беха [12], О.Біди [13], І.Богданової [18], Л.Бондарьова [22], О.Главацької [36], Р.Гуревича [44], О.Дорошко [53], І.Казанжи [76], А.Канапачького [91], І.Козловської [99], А.Коломієць [44], Т.Корнер [104], В.Кузьменко [113], О.Куцевол [115], А.Некос [137], Т.Нінової [138], О.Отич [142], С.Совгіри [169], С.Танани [174], В.Танської [175], Г.Тарасенко [176; 177], Г.Троцько [179], Г.Філатової [184], Є.Флешар [186], Г.Цибулько [190], В.Шахова [195], І.Шоробури [199] та інші, у яких здійснений аналіз функцій, педагогічних умов підготовки вчителя до різних напрямів професійної діяльності, розроблені ефективні форми, методи та методичні прийоми, дібрані засоби формування відповідних знань, умінь, особистісних якостей вчителя тощо.

Базуючись на результатах означених досліджень, констатуємо, що процес формування професійної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання — складова частина всієї системи професійного навчання та виховання у вищому навчальному закладі. Водночас, йому властиві цілісність, наявність чітко визначеної мети, завдань, змісту підготовки, дотримання певних педагогічних умов, принципів, залучення

відповідних форм організації навчально-виховного процесу, застосування методів, прийомів педагогічної діяльності, засобів досягнення визначених завдань підготовки фахівця у їх єдності та оптимальному доборі.

У контексті останнього, поділяємо думку В.Єлагіної та Н.Пікатової, що підготовка вчителя має бути ефективною за результатами, оптимальною за витраченими зусиллями, має гарантувати досягнення професіоналізму вчителя [61, с. 18]. Тому, з метою оптимізації процесу підготовки майбутнього вчителя та на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічних праць і практичного стану проблеми підготовки до екологічного виховання нами було розроблено структурну модель підготовки (рис. 2.1). Модель дає змогу встановлювати зв'язки між її компонентами, систематизувати знання про досліджувані процеси, явища, цілісно сприймати їх [23, с. 58], оптимізувати та підвищувати ефективність досліджуваного процесу [83].

Важливою умовою функціонування моделі є чітка орієнтація всіх компонентів на досягнення єдиної мети, що забезпечує її цілісність, організованість та дієвість. У контексті означеного, метою підготовки вчителя у вищому навчальному закладі, як визначено у структурній моделі, є формування його професійної готовності до екологічного виховання учнів початкової школи, яку визначаємо як єдність двох взаємопов'язаних складових — особистісної та педагогічної готовності.

Відповідно до мети та розробленої структури готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи у дослідній роботі було визначено завдання процесу підготовки вчителя:

- систематизувати й поглиблювати природничі та спеціальні екологічні знання майбутніх вчителів;
- розвивати позитивне ставлення їх до об'єктів природи;
- розвивати вміння оцінювати власну поведінку та діяльність у природі, передбачати можливі наслідки власних дій, приймати екологічно

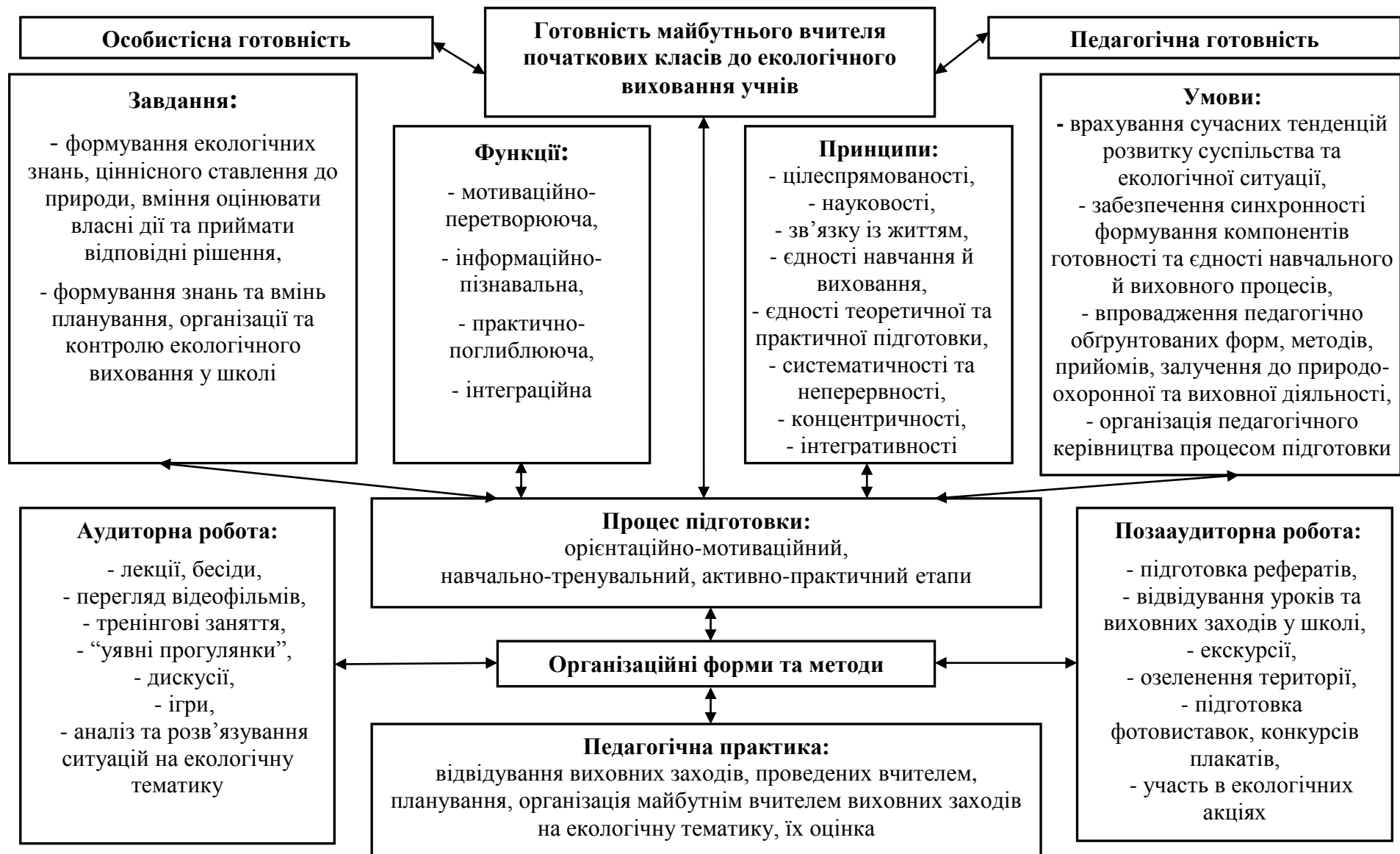

Рис. 2.1. Модель підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів.

виважені рішення;

- розвивати усвідомлення значення екологічної культури особистості та суспільства у подоланні екологічних проблем;

- формувати позитивне ставлення майбутніх учителів до екологічного виховання учнів та бажання здійснювати його;

- формувати знання про педагогічні особливості організації екологічного виховання учнів початкової школи;

- виробляти вміння й навички організації та здійснення екологічного виховання учнів початкових класів, добору відповідних форм, методів, прийомів, засобів впливу на учнів, організації виховних заходів та оцінки власної діяльності з екологічного виховання учнів.

На основі визначених завдань перспективними напрямками підготовки майбутнього вчителя було визначено:

- цілеспрямоване використання потенційних можливостей різних форм навчально-виховного процесу (аудиторної, позааудиторної навчально-виховної роботи) та предметів, передбачених навчальним планом підготовки фахівців, з метою формування складових професійної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів;

- добір оптимальних методів, що забезпечують ефективне формування визначених нами складових професійної готовності майбутнього вчителя;

- підсилення уваги до формування особистісної готовності майбутніх учителів та активної позиції у питаннях організації і здійснення екологічного виховання молодших школярів;

- забезпечення інтеграції знань, умінь, переконань майбутніх вчителів щодо екологічного виховання учнів початкової школи шляхом введення до навчального плану вищого навчального закладу спецкурсу “Методика екологічного виховання учнів”;

- забезпечення послідовності та системності у формуванні готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкових класів під

час педагогічної практики у школі.

Мета й завдання підготовки майбутнього вчителя тісно взаємопов'язані із принципами організації процесу підготовки, які визначають основні вимоги до формування особистості майбутнього вчителя, організації освітньо-виховного процесу та його змісту, до форм, методів та прийомів [150, с. 46]. Серед основних нами було визначено принципи цілеспрямованості процесу підготовки, науковості, зв'язку з життям, єдності навчання й виховання, єдності теоретичної та практичної підготовки, систематичності та неперервності, концентричності, інтегративності.

Так, відповідно до принципу цілеспрямованості, усі складові процесу підготовки майбутнього вчителя мали бути скоординовані та спрямовані на досягнення єдиної мети — формування особистісної та педагогічної готовності його до екологічного виховання учнів початкової школи.

Принцип науковості передбачав використання науково достовірних фактів та відображення сучасних досягнень природничих та психолого-педагогічних наук в галузі екології та екологічного виховання.

Відповідно до принципу зв'язку із життям майбутня професійна діяльність мала об'єктивно відобразитись у процесі підготовки майбутнього вчителя, у той же час, процес підготовки мав чітко орієнтуватися на конкретні завдання, що стоять перед учителем у сфері екологічного виховання учнів.

Принцип єдності навчання та виховання передбачав комплексний підхід до формування відповідних знань, умінь і ціннісних орієнтирів, мотивів поведінки та інших особистісних якостей майбутніх учителів.

Принцип єдності теоретичної та практичної підготовки передбачав взаємозв'язок та взаємообумовленість лекційних, семінарських та лабораторно-практичних занять; ефективне поєднання різних методів навчально-виховної роботи, теоретичної підготовки із педагогічною практикою; практичне застосування набутих теоретичних знань та

осмислення сприйнятих під час педагогічної практики фактів.

Систематичність та неперервність підготовки сприяла послідовному, глибокому та свідомому засвоєнню теоретичних знань та практичних умінь і навичок як у напрямі взаємодії майбутніх учителів із природними об'єктами, так і в галузі психолого-педагогічної підготовки до екологічного виховання молодших школярів.

Принцип концентричності передбачав поступове розширення й ускладнення навчального матеріалу з метою поглиблення відповідних знань та удосконалення умінь майбутніх учителів.

Принцип інтегративності обумовлював інтеграцію навчальних курсів (елементів змісту підготовки) без втрати їх специфіки та інтеграцію аудиторної, позааудиторної роботи, педагогічної практики для досягнення поставленої мети підготовки майбутнього вчителя.

На основі проведеного аналізу психологічної, педагогічної літератури та стану практичної підготовки майбутнього вчителя нами було визначено педагогічні умови організації цього процесу у вищому навчальному закладі, зокрема:

- врахування сучасних тенденцій розвитку суспільства та екологічної ситуації на локальному, регіональному та глобальному рівнях;
- забезпечення синхронності формування визначених компонентів готовності та єдності навчального й виховного процесів;
- впровадження педагогічно обґрунтованих форм, методів, прийомів, спрямованих на оптимізацію навчально-виховного процесу, зокрема, залучення майбутніх учителів до активної природоохоронної, просвітницької та виховної діяльності екологічного змісту;
- організація педагогічного керівництва процесом підготовки майбутнього вчителя початкових класів, що забезпечує планування, безпосередню організацію та його контроль.

У контексті тематики нашого дослідження було визначено функції процесу підготовки майбутнього вчителя початкової школи до

екологічного виховання учнів, а саме:

- Мотиваційно-перетворююча функція: полягала у формуванні мотивів природовідповідної поведінки майбутніх учителів та стимулів до неї, а також активної позиції у питаннях екологічного виховання учнів, зацікавленості та бажання виконувати завдання екологічного виховання у початковій школі.

- Інформаційно-пізнавальна функція: з одного боку, передбачала формування базових знань майбутніх учителів у галузі природничих наук та природоохоронної діяльності; з іншого боку — формування як загальнонаукових психолого-педагогічних знань, необхідних кожному вчителю для успішного виконання педагогічних функцій, покладених на нього суспільством, так і спеціальних знань стосовно сутності, мети, завдань, змісту, форм і методів екологічного виховання учнів початкової школи.

- Практично-поглиблююча функція відображала спрямованість системи підготовки студентів у вищому навчальному закладі на оволодіння практичними вміннями й навичками в галузі охорони природи та екологічного виховання школярів.

- Інтеграційна функція. Згідно із галузевим стандартом підготовки вчителя початкової школи [34, с. 23–25, 42–43], навчальними програмами дисциплін, що викладаються для майбутніх учителів початкових класів, передбачається вивчення питань, присвячених проблемам екологічного виховання школярів. Проте, навчальними планами й програмами на них виділяється обмежена кількість навчального часу і викладаються дисципліни на різних курсах (основи екології, основи природознавства — на 1 курсі, психологія — на 1-2, педагогіка — на 2, педагогічна майстерність — на 3, методика викладання мови, математики, природознавства — на 2-4 курсах тощо). Як наслідок, у майбутніх вчителів формуються фрагментарні, несистематизовані знання, уміння та навички в галузі екологічної освіти та виховання. Результати констатувального

експерименту, зокрема, аналізу особливостей діяльності майбутніх вчителів під час педагогічної практики, засвідчили наявність суттєвих труднощів у розв'язанні проблем екологічного виховання учнів початкової школи. За нашими ж висновками, процес підготовки майбутніх учителів має передбачати актуалізацію та інтеграцію знань, умінь та навичок, потреб і мотивів, які у майбутньому забезпечуватимуть ефективність екологічного виховання учнів.

Процес професійної підготовки вчителя відбувається впродовж усього періоду навчання у вищому навчальному закладі, тому у межах навчально-виховного процесу нами було задіяно різні організаційні форми. Зокрема, формування професійної готовності майбутніх учителів початкових класів до педагогічної діяльності з екологічного виховання здійснювалося на аудиторних заняттях (лекційних, семінарських, лабораторно-практичних) дисциплін суспільно-філософського, природничого, психолого-педагогічного циклів; у процесі вивчення спецкурсу “Методика екологічного виховання учнів”; у позааудиторній діяльності (тренінги, екскурсії, перегляд відеофільмів, організація вечорів, свят, конкурсів тощо), у процесі педагогічної практики у школі. В межах кожної форми організації навчально-виховної роботи, згідно із визначеними завданнями експериментального дослідження, нами добирались відповідні методи, методичні прийоми, засоби впливу на майбутніх учителів.

У контексті нашого дослідження актуальною є думка Б.Житника про те, що метод навчання є способом роботи педагога та організації навчальної діяльності тих, хто навчається, щодо вирішення таких дидактичних завдань: оволодіння теоретичною та світоглядно-моральною стороною матеріалу, що вивчається; вироблення вмінь та навичок застосування отриманих знань на практиці; перевірка та оцінка навчальних досягнень [64, с. 9]. У свою чергу форма навчання, зауважує автор, — це чітко організована, змістовно насичена й методично оснащена система

пізнавального та виховного спілкування, взаємодії вчителя та учня. Результатом цієї взаємодії є засвоєння відповідних знань, умінь, розвиток психічних процесів, моральних якостей, професійне вдосконалення. Таким чином, форма навчання розглядається як зовнішня сторона організації навчально-виховного процесу і реалізується як органічна єдність цілеспрямованої організації змісту, навчальних засобів та методів, тоді як метод навчання характеризує змістовно-процесуальний або внутрішній бік навчально-виховного процесу [64, с. 10].

В основу розроблених нами методів, методичних прийомів, що використовувались в експериментальній роботі, покладено напрацювання М.Аузіної та А.Возної [6], В.Борейка [25; 26], Л.Буркової [28], Н.Добрецової [52], Д.Єрмакова [60], А.Захлебного та І.Суравегіної [69], І.Зверєва [70], Л.Калуської [90], І.Козловської [99], О.Колонькової [100], О.Матвієнко [125; 126], С.Мельникової та Л.Яворовської [131], Л.Молодової [135], О.Пруцакової [158], Г.Пустовіта [160; 161], Н.Пустовіт [163], С.Сзабової [167], А.Страунінг [171], П.Щербаня [59; 182; 200] та ін.

Залежно від мети і змісту методів та відповідно до розробленої структури готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку, усі методи, що використовувались у дослідженні, об'єднано у дві групи: методи, спрямовані на розвиток особистісної готовності, та методи, спрямовані на формування педагогічної готовності вчителя до екологічного виховання молодших школярів. Зазначимо, що однакові за своєю сутністю методи входили до обох груп, але мета використання, змістове наповнення їх різнилися.

Взаємообумовленість визначених компонентів структурної моделі, наступність у виконанні завдань, єдність форм, методів, засобів їх реалізації, відповідність визначеним принципам, педагогічним умовам забезпечують поступову та цілеспрямовану підготовку майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів від початкового

мотиваційно-ціннісного орієнтування, завдяки теоретичному оволодінню методикою виховної роботи екологічного спрямування, до практичного застосування здобутих знань, умінь у практичній діяльності в умовах школи.

З метою досягнення мети та послідовного здійснення завдань підготовки, на основі результатів досліджень О.Безпалько [9], О.Отич [142], В.Чайки [191], В.Янгірової [203] та ін., у дослідно-експериментальній роботі нами виділено декілька етапів: орієнтаційно-мотиваційний, навчально-тренувальний, активно-практичний, що й відображено у табл. 2.1 та на рис. 2.1.

Кожен етап мав чітко визначену мету, завдання, передбачав використання відповідних форм, методів, що сприяло формуванню складових професійної готовності вчителя до екологічного виховання [80].

Таблиця 2.1

Етапи формування професійної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи

Назва	Мета	Завдання	Форми й методи
Орієнтаційно-мотиваційний	Формування особистісної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів та позитивного ставлення до виховної роботи екологічного змісту.	- Актуалізація знань про навколишній світ; - розвиток бережливого ставлення до природи, мотивів екологічно доцільної поведінки; - формування знань про вікові особливості молодших школярів, методи, прийоми, засоби та форми організації виховної роботи у початковій школі; - розкриття сутності, значення та особливостей екологічного виховання учнів початкової школи; - формування інтересу до педагогічної діяльності в галузі екологічного виховання учнів та усвідомлення її значущості.	Лекції, семінарські, лабораторно-практичні заняття, екскурсії, спостереження, бесіди, дискусії, рольові та сюжетні ігри, аналіз ситуацій, виставки, конкурси, природо дослідницька та природоохоронна діяльність.

Продовження табл. 2.1

Навчально-тренувальний	<p>Формування знань, мотиваційно-ціннісних орієнтацій та відповідних умінь забезпечення екологічного виховання школярів.</p>	<p>- Формування знань про значення, мету, завдання, зміст, особливості екологічного виховання учнів початкової школи, про сутність та структуру екологічної культури особистості;</p> <p>- розвиток стійкого інтересу до екологічного виховання учнів, бажання здійснювати його;</p> <p>- теоретичне ознайомлення із формами, методами, засобами екологічного виховання;</p> <p>- формування умінь планування й організації виховних заходів екологічного змісту;</p> <p>- систематизація набутих теоретичних знань, елементарних практичних умінь стосовно екологічного виховання школярів.</p>	<p>Лекції, семінарсько-практичні, лабораторні заняття, тренінгові заняття, ділові та рольові ігри, педагогічні задачі, аналіз педагогічних ситуацій, аналіз підручників, уроків, екскурсій, організація конкурсів, вечорів.</p>
Активно-практичний	<p>Практична реалізація знань, закріплення та систематизація знань, умінь цілеспрямовано та систематично здійснювати екологічне виховання учнів; відпрацювання елементів операційного компоненту педагогічної готовності.</p>	<p>- Закріплення теоретичних знань майбутніх учителів у галузі екологічного виховання учнів, творче застосування їх у навчально-виховній роботі;</p> <p>- формування практичних умінь планувати виховну роботу в галузі екологічного виховання відповідно до вікових особливостей, стану екологічної культури учнів;</p> <p>- розвиток вміння добирати найефективніші методи, прийоми, засоби впливу на учнів та реалізувати їх у практиці школи;</p> <p>- розвиток уміння об'єктивно оцінювати власну діяльність у галузі екологічного виховання учнів, бачити недоліки та виправляти їх;</p> <p>- виховання стійкого інтересу до професійної діяльності в галузі екологічного виховання учнів початкової школи.</p>	<p>Спостереження та аналіз виховної роботи вчителя, документації вчителя, школи; планування виховної роботи у класі, організація виховних заходів, бесіди на основі проведених заходів екологічного змісту, їх аналіз.</p>

Зазначимо, що формування особистісної та педагогічної складових

готовності не розмежовані у часі. Згідно із визначеними принципами, педагогічними умовами підготовки формування всіх складових відбувалося синхронно, за цих умов використовувалися подібні методи й форми роботи, але зміст їх був обумовлений метою та завданнями кожного етапу підготовки.

Орієнтаційно-мотиваційний етап підготовки майбутніх учителів мав на меті формування їхньої особистісної готовності до екологічного виховання учнів початкової школи та позитивного особистісного ставлення до виховної роботи екологічного змісту.

Завдання орієнтаційно-мотиваційного етапу полягали у наступному:

- актуалізація знань майбутніх учителів про навколишнє середовище як єдину цілісність, про зв'язки та залежності в ньому, про роль та місце людини на планеті;

- розвитку бережливого ставлення до природи, мотивів екологічно доцільної поведінки і діяльності;

- формування знань про вікові особливості молодших школярів, про методи, прийоми, засоби та форми організації виховної діяльності у початковій школі;

- розкриття сутності, значення та особливостей екологічного виховання учнів початкової школи;

- формування інтересу до педагогічної діяльності в галузі екологічного виховання учнів початкової школи та усвідомлення її значущості.

Реалізація окреслених завдань забезпечувалась за умов максимального використання потенційних можливостей усіх навчальних предметів, передбачених навчальним планом підготовки майбутнього вчителя у вищому навчальному закладі; збагачення їх навчально-методичним матеріалом, що сприяв формуванню визначених складових професійної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів; добору ефективних форм, методів та засобів навчання; забезпечення

послідовності та узгодженості у досягненні визначених завдань.

Для виконання завдань першого етапу підготовки у змісті традиційних дисциплін навчального процесу спільно із викладачами, які їх читають, було визначено теми та доповнено їх питаннями, що сприяють формуванню складових готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів. Зокрема, курс філософії забезпечував філософське обґрунтування взаємодії природи, людини і суспільства, необхідність керування цим процесом, що забезпечувало формування уявлення про екологічну культуру, екологічну свідомість, їх роль у розвитку індивіда, сучасної цивілізації. Моральна сторона взаємодії людини і природи розкривалась у питаннях основ етики та естетики, з'ясовувалась роль природи як естетичної цінності, об'єкту естетичної діяльності. У курсі історії України здійснювався історичний огляд розвитку взаємодії людини та природи. У курсах правознавства, політології надавалась увага вивченню нормативно-правового регулювання взаємодії людини й природи тощо.

У контексті останнього, особлива роль у формуванні особистісної готовності майбутнього вчителя належала дисциплінам природничого циклу. Це основи екології, основи природознавства. Зміст цих предметів сприяв розвитку знань про особливості й закономірності життя на планеті, про взаємозв'язки у природі, роль природи в житті людини й суспільства, про екологічний стан на планеті та залежність його від діяльності людини тощо.

Ефективно розв'язувати завдання виховної роботи, як зазначає В.Радул, не можна, “не оволодівши елементами педагогічної майстерності, не озброївшись науковою методологією, різноманітними знаннями з психології і педагогіки, не навчившись критично і творчо застосовувати їх у роботі з дітьми” [164, с. 140]. Тому важливу роль у становленні готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи відігравали предмети психолого-

педагогічного циклу, у яких розглядались вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, особливості сприйняття ними навколишнього світу, ставлення до об'єктів та явищ природи. Крім цього, майбутні вчителі ознайомлювались зі змістом, завданнями виховання загалом та екологічного зокрема, формами та методами організації навчально-виховної роботи у початковій школі.

Позитивно оцінюємо те, що на орієнтаційно-мотиваційному етапі підготовка майбутніх учителів здійснювалась як в аудиторних умовах (лекційні, семінарські, лабораторно-практичні заняттях), так і в позааудиторній роботі (тренінгові заняття, навчально-виховні екскурсії, перегляд відеофільмів про природу, організація та проведення святкових вечорів, конкурсів плакатів та стінгазет, фотовиставок на природничо-екологічну тематику, участь у природоохоронних акціях тощо). На цьому етапі широко використовувались спостереження, бесіди, дискусії, рольові та сюжетні ігри, аналіз ситуацій, конкурси, виставки творчих робіт, природоохоронна діяльність.

Наступний, навчально-тренувальний етап підготовки майбутніх учителів початкової школи мав на меті цілеспрямовану їхню підготовку до екологічного виховання молодших школярів, що передбачала формування знань про сутність екологічної культури учнів початкових класів, про мету, завдання, особливості форм, методів, прийомів, засобів екологічного виховання та практичних умінь і навичок організації екологічного виховання, а також розвиток відповідних мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів.

Завданнями навчально-тренувального етапу було визначено:

- формування цілісних знань майбутніх учителів початкових класів про роль, мету, завдання, зміст, особливості екологічного виховання учнів початкової школи, про сутність та структуру екологічної культури особистості;
- розвиток стійкого інтересу до екологічного виховання учнів

початкової школи, мотивів та бажання ефективно здійснювати його;

- теоретичне ознайомлення із формами, методами, засобами екологічного виховання молодших школярів;
- формування вмінь планування та організації виховних заходів екологічного змісту;
- систематизація набутих теоретичних знань, практичних умінь та навичок екологічного виховання школярів.

Розв'язання визначених вище завдань навчально-тренувального етапу здійснювалось нами під час лекційних та практичних занять з різних дисциплін. Значна увага надавалась предметам природничого та психолого-педагогічного циклів. Підготовча робота здійснювалась також у позааудиторній навчально-виховній роботі та під час педагогічної (пасивної) практики у початковій школі.

Ефективними формами та методами роботи нами було визначено й апробовано: лекції, семінарсько-практичні, лабораторні заняття, тренінги, ділові та рольові ігри, педагогічні задачі, аналіз педагогічних ситуацій, аналіз підручників, уроків, екскурсії, організація конкурсів, вечорів. З метою поглиблення, систематизації та інтеграції теоретичних знань і практичних умінь майбутніх учителів, розвитку їхньої спрямованості та формування цілісної професійної готовності до екологічного виховання молодших школярів у навчально-виховний процес вищого навчального закладу нами було впроваджено спецкурс “Методика екологічного виховання учнів”.

Наступний, активно-практичний етап підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку, мав на меті практичну реалізацію знань, здобутих на лекційно-семінарських заняттях, закріплення та систематизацію знань, умінь, необхідних для цілеспрямованої систематичної роботи з екологічного виховання учнів початкової школи, цілеспрямоване формування елементів операційного компоненту педагогічної готовності.

На підставі аналізу наукових праць О.Безпалько [9], В.Воробей [33], Н.Казанової [89], Л.Кацовой [93], М.Козій [98], Т.Мишковської [133], присвячених проблемам практичної підготовки студентів у вищому навчальному закладі, нами зроблено висновок, що вміння здійснювати педагогічний вплив на учнів формуються за умови залучення майбутніх учителів до практичної діяльності. Тому особлива роль у процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів відводилась педагогічній практиці, у ході якої майбутні педагоги мали змогу закріпити, практично застосувати здобуті знання, перевірити можливості засвоєних форм, методів і засобів екологічного виховання школярів.

Безпосередня участь майбутніх учителів у навчально-виховному процесі початкової школи підвищувала їхній інтерес до педагогічної діяльності, давала змогу виявити недоліки власної підготовки і, водночас, стимулювала мотивацію до самовдосконалення. Водночас, за нашим висновком, діяльність майбутніх учителів початкових класів під час педагогічної практики характеризувала рівень їхньої професійної підготовки до виховної роботи екологічного змісту.

На підставі зазначеного вище нами було визначено завдання активно-практичного етапу підготовки майбутніх вчителів початкових класів до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку:

- закріплення теоретичних знань майбутніх вчителів у галузі екологічного виховання молодших школярів, творче застосування їх у навчально-виховному процесі початкової школи;

- формування вмінь і практичних навичок цілеспрямованого та послідовного планування виховної роботи екологічного змісту відповідно до вікових особливостей та стану сформованості екологічної культури учнів молодшого шкільного віку;

- розвиток умінь добирати найефективніші форми, методи, прийоми, засоби впливу на учнів з метою підвищення рівня їхньої екологічної

культури;

- відпрацювання вмінь майбутніх учителів реалізовувати сплановані виховні заходи, застосовувати різноманітні форми, методи та прийоми виховання в реальних умовах школи;

- розвиток уміння майбутніх учителів об'єктивно оцінювати власну діяльність з екологічного виховання учнів початкової школи, виявляти й усувати недоліки цієї діяльності;

- виховання стійкого інтересу майбутніх учителів до професійної діяльності з екологічного виховання учнів початкової школи.

На активно-практичному етапі підготовки нами використовувались: аналіз планів виховної роботи школи, вчителя, спостереження та аналіз виховних заходів екологічного змісту, організованих та проведених вчителем, планування виховної роботи екологічного змісту у класі, планування та організація виховних заходів екологічного змісту з подальшим їх аналізом та обговоренням.

Все означене дає змогу зробити висновок, що кожен етап підготовки майбутніх учителів початкової школи був відносно самостійним блоком, мав свою мету і спрямовувався на виконання конкретних навчально-виховних завдань, передбачав використання відповідних форм, методів та методичних прийомів, навчально-методичних засобів тощо. Водночас, етапи підготовки майбутнього вчителя початкових класів ми не розглядали як окремі, непов'язані між собою фрагменти, усі вони спрямовувались на розвиток та вдосконалення визначених складових готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку і забезпечували послідовність та наступність в оволодінні системними знаннями та вміннями, сприяли їх збагаченню, поглибленню, формуванню відповідних особистісних якостей майбутнього вчителя початкових класів, необхідних для ефективного здійснення екологічного виховання учнів початкової школи у подальшій професійній діяльності.

2.2. Форми й методи формування особистісної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання молодших школярів

Активність вчителя в організації екологічного виховання молодших школярів, зазвичай, обумовлена формальним дотриманням “правил гри”, а не особистісними потребами [50, с. 248—249]. Відтак, ефективність виховного процесу за таких умов залишається на невисокому рівні. З огляду на означене, у дослідженні надано особливу увагу розвиткові у майбутніх учителів ціннісного ставлення до природи як багатогранної об’єктивної цінності, формуванню відповідних потреб, мотивів поведінки, що, зрештою, й обумовлюють характер діяльності особистості стосовно навколишнього середовища, стимулюють педагогічну діяльність з екологічного виховання школярів.

Початковим етапом удосконалення процесу підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів був відбір доцільних та ефективних форм, методів та методичних прийомів навчально-виховної роботи. На рис. 2.2 подані основні із тих, що використовувались нами у дослідженні з метою формування складових особистісної готовності майбутніх вчителів до екологічного виховання учнів початкової школи.

Зауважимо, що дослідна робота охоплювала як аудиторний, так і позааудиторний час, передбачала організацію та виконання індивідуальних завдань, у доборі яких враховувались індивідуальні можливості та інтереси майбутніх вчителів, групових занять та фронтальної навчально-виховної роботи.

Основними методами навчально-виховної роботи у вищому навчальному закладі, як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, практики організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі та результатів нашого дослідження, є лекції та бесіди. Вони використовувались нами, зокрема, з метою формування когнітивної складової особистісної готовності майбутнього вчителя. Вибір лекцій

обумовлювався тим, що вони дають змогу за відносно короткий час викласти максимальний обсяг теоретичного матеріалу, логічно й послідовно формувати системні знання з відповідної теми. Тому, на орієнтаційно-мотиваційному етапі підготовки для майбутніх учителів початкових класів читалися лекції про цікаве у світі природи, лекції, що висвітлювали екологічну ситуацію на планеті, сутність та причини екологічних проблем сучасності на локальному, регіональному та глобальному рівнях тощо.

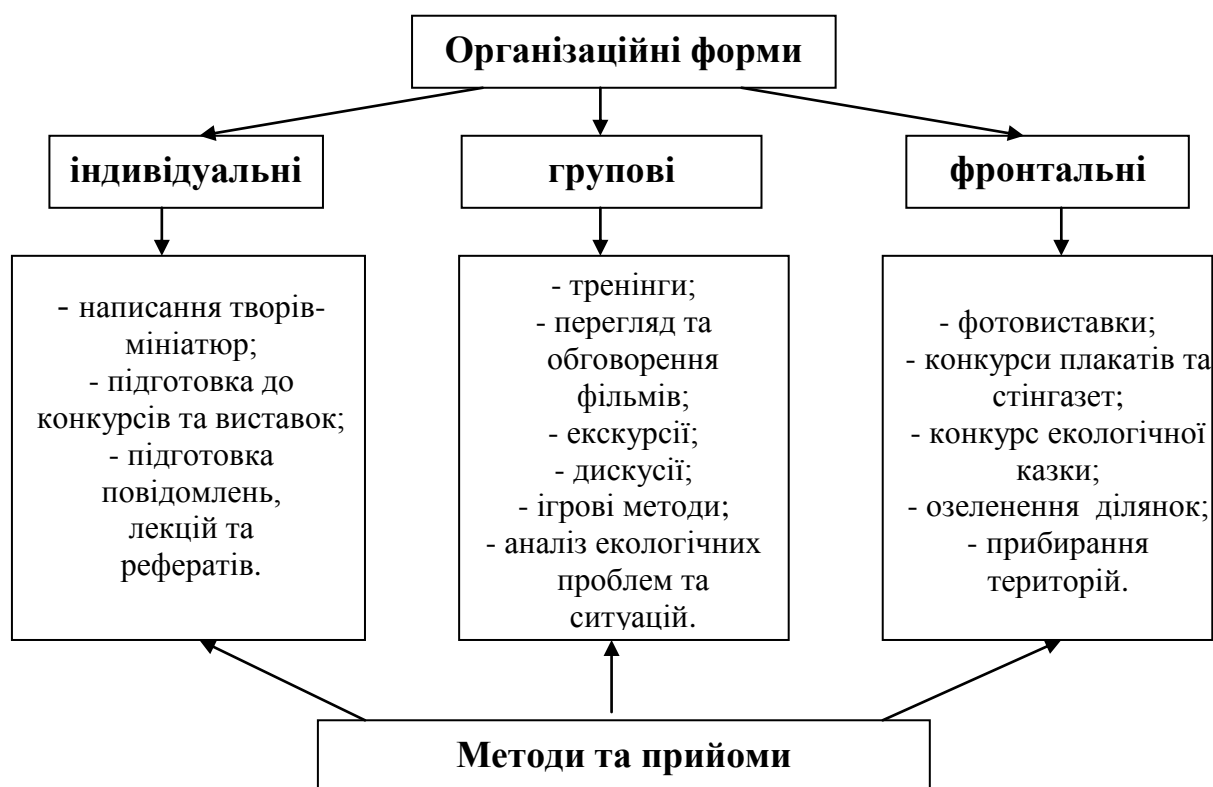

Рис. 2.2. Навчально-методичне забезпечення процесу формування особистісної готовності вчителя до екологічного виховання учнів.

Однак, особливістю лекції, як свідчать результати нашого дослідження, є слабкі зворотні зв'язки з аудиторією, певна пасивність слухачів. Тому ефективним було впровадження елементів бесіди, що давало змогу активізувати мислення, спрямовувати увагу майбутніх учителів на найважливіші питання теми; практичні завдання на зразок: висловити ставлення до охарактеризованих проблем (усно або письмово), підготувати повідомлення-доповнення до лекційного матеріалу тощо.

Сутність бесід полягала у тому, щоб за допомогою чітко вибудованих послідовностей запитань спонукати майбутніх учителів до актуалізації здобутих раніше знань, фактів, світоглядних переконань та засвоєння нових шляхом самостійних роздумів, висновків та узагальнень [155, с. 363]. Перевагою таких бесід було те, що майбутні вчителі активно сприймали навчальний матеріал, тому викладач одразу міг оцінити рівень його засвоєння, за потреби коригуючи зміст і хід бесіди. Водночас, бесіди мали й свої недоліки, зокрема, вони займали багато навчального часу, вимагали високого рівня майстерності викладача.

У процесі підготовки та проведення бесід, залежно від їхньої мети, від того, індивідуальні чи фронтальні, на яку аудиторію розраховані, нами враховувались такі вимоги:

- Чітке визначення викладачем теми, мети, завдань бесіди, відповідно до яких розроблялась система основних та допоміжних запитань. Формулюючи запитання ми враховували загальноприйняті педагогічні вимоги, зокрема: запитання для бесіди мали бути чіткими, логічно та послідовно побудованими, водночас, не мали передбачати однозначної відповіді “так” чи “ні” — прийняття чи заперечення певних положень, а спонукати майбутніх учителів до розгорнутих відповідей-роздумів; послідовність запитань, за нашим задумом, допомагала їм самостійно дійти певного висновку або ж “примусити ... іти за думкою педагога” [155, с. 363].

- Добір ілюстративного матеріалу, прикладів, випадків із життя, що відповідали визначеній проблемі, демонстрували її значущість, наближали до реального життя. Сприйняття наочних образів обумовлювало вплив на емоції та почуття майбутніх учителів, полегшувало сприйняття матеріалу, сприяло формуванню мотиваційно-ціннісних характеристик особистісної готовності. Оскільки виховний вплив можуть здійснювати не лише позитивні приклади, що сприймаються як “еталонні зразки”, нами також використовувались негативні випадки із життя, літературних джерел, які,

переважно, мали повчальний характер.

- Тактовність педагога під час спілкування з аудиторією, що забезпечувала відвертість учасників, бажання брати активну участь в обговоренні.

- Залучення всієї аудиторії до обговорення.

Для прикладу, нами була проведена бесіда на тему “Ми не отримали Землю у спадок від наших батьків, ми взяли її в борг у наших дітей”. Бесіда проводилась у декілька етапів.

Обов’язковим фрагментом підготовчого етапу була лекція, у змісті якої розглядалась екологічна ситуація, що склалась сьогодні в регіоні, на планеті, аналізувались її передумови. Провідними положення лекції були наступні: високий рівень розумового розвитку людини дає змогу їй забезпечувати власні потреби, за цих умов вона все менше уваги звертає на шкоду, якої завдає природному середовищу, забуває, що сама людина — один із численних видів біосфери, що, як і всі інші, пристосована до життя в умовах, в яких народилася. Біосфера — система, здатна до самовідтворення і саморегулювання, тому у випадку надмірного розмноження того чи іншого виду (особливо, такого агресивного, як людина) найефективнішим засобом саморегулювання стає зменшення чисельності прогресуючого виду [15, с. 47—50].

Таким чином, створювалась проблемна ситуація, у межах якої майбутнім учителям повідомлялось, що планується проведення бесіди на тему: “Ми не отримали Землю у спадок від наших батьків, ми взяли її в борг у наших дітей”. Зауважимо, що орієнтовний перелік запитань, які планувалося розглянути, доводився до відома слухачів заздалегідь.

Бесіда розпочиналась із з’ясування питань: у якій мірі існування людини сьогодні залежить від природних умов; яке місце має займати людина у природі (цар природи, чи рівний співмешканець)?

Як свідчать результати наших досліджень, майбутні вчителі сходились на думці, що сучасна людина, як і предки її тисячі років тому,

пов'язана із природою. Жодні досягнення науково-технічного прогресу не здатні зробити її абсолютно незалежною від ресурсів та явищ природи. Далі пропонувалось оцінити діяльність сучасної людини з точки зору її природодоцільності. Для цього учасники бесіди мали назвати приклади дій людини, що впливали на природні об'єкти та явища (створення нових видів транспорту, використання добрив, розповсюдження певних видів рослин, що негативно позначається на стані інших видів тощо). У ході обговорення з'ясовувалося, наскільки корисні результати діяльності людини для неї самої (маємо можливість швидко долати відстані, збільшуємо врожайність рослин, необхідних, щоб забезпечити їжею, одягом, енергією населення планети, його естетичні потреби тощо).

На наступному етапі характеризували вплив означених дій людини на природу (використання вичерпних ресурсів, забруднення природного середовища, знищення видів рослин та тварин тощо). Як підтверджують результати нашого дослідження, важливим в обговоренні було співставлення користі певної діяльності та негативного впливу її на природне середовище. Спільно із викладачем майбутні вчителі робили висновок про те, що, задовольняючи власні потреби, людина завдає непоправної шкоди природі, не враховуючи, що сама за цих умов також зазнає негативного впливу.

Після такого висновку називались приклади, коли негативного впливу людської діяльності та його результатів, практично, не спостерігалось: попри невтішні прогнози вичерпання мінеральних ресурсів на початку XXI століття сьогодні ще є невикористані родовища; масово вирубуються ліси на планеті, однак повітря нам ще вистачає; забруднюються ріки, але питної води, хоча й попередньо очищеної, сьогодні достатньо. Після цього майбутніх учителів підводили до думки, що в окремих ситуаціях практично не відчувається негативного впливу на кожного з нас, однак, його наслідки у повній мірі будуть відчувати ті, хто житиме на планеті після нас. Сьогодні маємо необхідні умови для нашого

існування. Що залишається їм?

На завершальному етапі майбутнім учителям було запропоновано з'ясувати можливі дії кожного присутнього, щоб обмежити негативний вплив на довкілля. Обговорення спрямовувалось так, щоб вони усвідомили, що проблеми глобального, регіонального та локального характеру взаємопов'язані. Безліч елементарних дій, виконуваних нами щоденно, у певній мірі впливають на екологічну ситуації відповідного регіону та планети загалом.

На завершальному етапі викладач ставив запитання: “Яка роль належить обраній Вами професії у вирішенні протиріч між природою та суспільством?”, “Чи достатньо знань та вмінь для здійснення екологічного виховання учнів у майбутньому?”

Організовані таким чином бесіди давали змогу майбутнім учителям актуалізувати їхні знання про екологічні проблеми локального та глобального характеру, зрозуміти їх зв'язок із діяльністю людини та вплив на неї, можливості обраної професії у подоланні екологічних проблем сьогодення.

Зазначимо, що лекції та бесіди у процесі експериментальної роботи були як самостійними методами, так і використовувались як методичні прийоми та складові інших методів, наприклад, активних методів навчання, зокрема тренінгів, дискусій, екскурсій тощо.

У контексті останнього, інтерактивного навчання, сутність якого полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної та активної взаємодії всіх його учасників [156, с. 9], набуває сьогодні вагомого значення. У нашому дослідженні інтерактивне навчання сприяло формуванню практичних умінь та навичок, виробленню цінностей, дало змогу залучити до активної навчально-пізнавальної роботи максимальну кількість майбутніх учителів. Інтерактивне навчання передбачало спільне вирішення проблем на основі аналізу відповідних ситуацій, моделювання життєвих ситуацій, використання ігрових методів тощо, які досить широко

використовувались у нашій дослідній роботі.

Щоб надати певної послідовності та системності підготовчій роботі за умови використання такої різноманітності методичних засобів, у ході дослідження було розроблено низку тренінгових занять екологічного змісту (див. додаток В). Тренінги мають необмежені можливості у формуванні особистості і з успіхом використовуються у психолого-педагогічних дослідженнях О.Колоньковою [100], О.Мамешиною [124], та ін., які розглядають тренінг як форму активного навчання, як метод створення умов для саморозкриття учасників та самостійного пошуку ними способів вирішення психологічних проблем; як тренування, в результаті якого відбувається формування та відпрацювання знань, умінь та навичок ефективної поведінки [124, с. 11], коригування потреб, мотивів та ціннісних орієнтацій.

Мета тренінгових занять у нашому дослідженні полягала у формуванні особистісної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів, у структурі якої нами виділено когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний компоненти [77]. За такого підходу використання тренінгів спрямовувалось на:

- збагачення знань майбутніх учителів про світ природи та роль людини у біосфері;
- актуалізацію знань про екологічні проблеми сучасності;
- розвиток спостережливості, вміння помічати особливості природних об'єктів;
- формування ціннісного, відповідального ставлення до природи,
- корекцію мотивів взаємодії із природними об'єктами;
- формування активної екологічно доцільної позиції у ставленні до природи та природоохоронної діяльності.

Для проведення тренінгів формувались групи чисельністю 15-20 чоловік. Тренінги проводились як в умовах аудиторії, так і в природних умовах. Періодичність занять — 1 раз на тиждень, тривалість одного

заняття — 2-3 години. Кожне заняття передбачало розв'язання комплексу завдань, для вирішення яких використовувались різноманітні методичні засоби [82; 88].

Система тренінгів реалізовувалась у декілька етапів.

1 етап. Головним завданням було — створити атмосферу зацікавленості, розвивати спостережливість, естетичні почуття та оцінювальні вміння, стимулювати пізнавальні інтереси щодо навколишнього світу. Ефективними на цьому етапі були демонстрація відеофільмів та їх обговорення, цілеспрямовані спостереження, екскурсії, зокрема, — уявні тощо.

2 етап мав на меті актуалізувати знання майбутніх учителів про взаємозв'язки у навколишньому світі (використовувались екологічні ігри “Павутина”, “Екологічне лото”, “Чи є в природі зайве”, аналізувались екологічні ситуації), про екологічні проблеми сучасності та причини їх розвитку (цьому сприяв аналіз екологічних проблем та ситуацій, проведення ділової гри “Всесвітній симпозіум”, ігор “Битва з чудовиськом”, “Допоможи планеті”, бесіди “Ми не отримали Землю у спадок”).

3 етап було спрямовано на оцінку та корекцію ставлення майбутніх учителів до природи, усвідомлення ними багатогранної цінності природи. На цьому етапі проводились екскурсії, уявні прогулянки, різноманітні ігри на зразок “Розкажи мені: любиш ти, чи ні”, “Телеграма”, ігри-перевтілення на зразок “Я, об'єкт природи”, “Я, твоя Земля”, аналіз ситуацій тощо.

4 етап передбачав розвиток уміння оцінювати діяльність людини, свою власну діяльність у навколишньому середовищі, засвоєння норм та правил поведінки у природі, розвиток уміння приймати екологічно доцільні рішення, засвоєння та удосконалення навичок екологічно доцільної поведінки та діяльності у довкіллі. На цьому етапі ефективними були аналіз та моделювання життєвих ситуацій, розв'язання проблемних ситуацій, дискусії, дидактичні ігри екологічного змісту: “Життєвий шлях

речей”, “Мій день, “Відпочинок у лісі”, “За що перед природою соромно”, “Допоможи планеті”.

5 етап — завершальний, передбачав закріплення набутих знань, навичок, якостей. З цією метою організовувались виставки, конкурси, свята на різну тематику. До них, окрім учасників тренінгів, залучались також інші студенти, які навчались на факультеті. Учасники дослідних груп виконували роль організаторів виховних заходів, що сприяло формуванню складових педагогічної готовності до екологічного виховання молодших школярів.

Зауважимо, що на різних етапах нами використовувались подібні методи, але їх зміст щоразу узгоджувався із метою та завданнями конкретного етапу підготовки, заняття, до якого їх і було розроблено. Так із метою створення позитивних емоцій майбутніх вчителів частина тренінгів розпочиналась уявними прогулянками. Учасникам тренінгу пропонувалось заплющити очі та уявляти все, про що розповідатиме ведучий. Значною мірою ефективність “прогулянки” залежала від уміння викладача інтонаціями, паузами передати відповідний настрій. Під час “подорожі” зверталась увага слухачів на особливості природних об’єктів, добивались влучні порівняння, епітети. Особлива увага надавалась об’єктам, які можуть обумовити негативні емоції у людини, неприязнь, але за цих умов ситуація нами розвивалась таким чином, щоб викликати позитивні емоції, захоплення або ж почуття жалю, співпереживання (“зазирніть в очі бездомного собаки”, “прислухайтесь, як звучить осінній дощ”) тощо.

Наприклад, “прогулянка” “Зимовий ранок” мала за мету розвивати спостережливість, вміння помічати красу навкруги, виховувати почуття співчуття до зимуючих птахів, стимулювати бажання їм допомагати.

Умови: Ведучий запитував: “Як Ви ставитеся до зими?”, а далі пропонував заплющити очі та здійснити уявну прогулянку.

Зміст “Я прокидаюся вранці, потягуюсь. Я сповнена сил. Щось

лоскоче вії. Розплющую очі... Скільки сонця у кімнаті! Підлітаю до вікна. Я ще не бачила такого сяюче білого снігу! Він вкрив пухким покривалом землю, небаченим візерунком прибрав дерева. Що це? Переді мною на склі завмерла велика сніжинка. Вона грайливо кличе мене за собою. Швиденько одягаюсь. І вибігаю на вулицю.

Як тихо... Тільки під ногами весело “скрип-скрип”, “скрип-скрип”... І все навкруг виблискує сріблом, переливається, засліплює!

Обережно набираю в руки снігу. Він розсипається у долонях, наче ніжний пух. Ой, сніг хоче танути... Покладу його назад.

Що за пісня дзвінка в’ється? Це ж синички енергійно витанцьовують на снігу! “І вам весело, любі? Ви ж, мабуть, їсти хочете?” Раз, і здійнялись зграйкою вгору. Полетіли...

Підіймаю голову. Здається, наче переді мною — кришталеві арки чарівного замку. Легко та обережно ступаю далі.

І знову ці галасливі ворони! Знайшли шматок хліба, стрибають біля нього! Як впевнено, поважно сидить один птах на гілці. Для чого їм такий міцний дзьоб? Таких і не налякаєш...

А ось поволі іде кішка. Велика, пухнаста, доглянута. Впевнено прямує до птахів. І ті, широко змахнувши крильми, летять! Так вона ж забрала у них їхню їжу!... А не такі вони й страшні. І пір’я у них не чорне... Я ще не бачила такої глибини кольору, як на крилах цих гордих птахів.

Знову все навкруги завмерло. Біленькі пір’їнки почали свій нечутний казковий танок.

На руку тихенько вмостилась сніжинка. Та сама, велика грайлива сніжинка. Прощається... “Ми ще зустрінемося?”

Після завершення подібної “прогулянки” викладач проводив коротку бесіду, орієнтовно, за такими запитаннями:

- Опишіть настрій, емоції, викликані “екскурсією”.
- Пригадайте, чи хотілося прокидатися вранці? Які емоції виникли, коли підійшли до вікна?

- Пригадайте картину, яку побачили перед очима, коли тільки вибігли на вулицю?

- “Все навкруги виблискує сріблом, переливається і засліплює”. Чи виникло у когось від цього роздратування? Чому?

- Що відчували, коли “ступали по снігу”? Який він?

- Опишіть, яким Ви “відчули” сніг у долонях?

- Про що Ви думали, “милуючись синичками”?

- Які емоції викликали ворони? Чи суперечить це Вашому повсякденному ставленню до цих птахів? Виникло бажання погодувати їх?

- Що б Ви сказали кішці після того, як вона забрала їжу у птахів?

Подібні прогулянки, як свідчать результати нашого дослідження, доцільно завершувати бесідою. У ній учасники ділились враженнями про своє ставлення до пори року, якою здійснювалась “прогулянка”.

За такою ж методикою проводились уявні прогулянки та екскурсії на теми “Зустріч з весною”, “Осінній вернісаж”, “Пісня дощу” тощо.

Важливу роль у сприйнятті навколишнього світу, за нашим висновком, має спостережливість. Здатність сприймати особливості об’єкту певним чином обумовлює і ставлення до нього. Для розвитку вміння майбутніх учителів помічати найдрібніші деталі природних об’єктів та явищ було відібрано низку завдань ігрового характеру, завдань-змагань на зразок: “Знайди відмінності”, “Містер Х”, “Хто найспостережливіший?”, “Відгадай, де зроблено фото (малюнок)” та ін.

Застосування таких ігор у процесі дослідно-експериментальної роботи сприяло розвитку не тільки здатності помічати особливості природних об’єктів, але й вміння вербально відтворювати характерні ознаки, властивості їх, стимулювало бажання спостерігати за природою, давало змогу усвідомити неповторність природних об’єктів та їх красу.

У контексті цієї проблематики нами було передбачено здійснення майбутніми вчителями систематичних фенологічних спостережень за природою, що сприяло збагаченню відповідних знань про клімат рідного

краю, особливості розвитку рослин, сезонні зміни в житті тварин тощо. Результати спостережень фіксувались у щоденниках.

У свою чергу, демонстрація відеофільмів про природу та їх фрагментів мали за мету збагачувати знання майбутніх учителів про навколишній світ, про закономірності життя, розвивати інтерес до пізнання природи та до самих занять. Цілеспрямоване використання відеофільмів у формуванні особистісної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів передбачало, що до початку перегляду проводились вступні бесіди, в яких повідомлялася мета демонстрації фільму. Водночас, кожен перегляд завершувався бесідою, у процесі якої майбутні вчителі обмінювалися враженнями від сприйнятого, з'ясовували, що нового дізналися, які емоції, почуття викликав фільм, чи змінилося ставлення до тих чи інших об'єктів природи. Таким чином, перегляд відеофільмів не був самоціллю чи розвагою, а слугував розвиткові особистісних якостей майбутніх учителів. Також, на власному досвіді вони ознайомлювались із методичними прийомами застосування відеоматеріалів в екологічному вихованні молодших школярів.

Як підтверджують результати нашого дослідження, необмежені можливості для поглиблення знань майбутніх учителів про навколишній світ, для розвитку спостережливості їх мали екскурсії в природу чи на виробництво. Насамперед, вони впливали на емоції та почуття, збагачували чуттєвий досвід. Окрім цього, екскурсії виконували навчальну, виховну та розвиваючу функції, залежно від того, як вони були побудовані та які методичні прийоми, засоби було використано.

Серед організованих нами у процесі дослідно-експериментальної роботи екскурсій були екскурсії до ботанічного саду, що сприяли пізнанню рослинного світу, до Міського еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, де основна увага надавалась збагаченню знань майбутніх учителів про життя тварин та особливості догляду за ними.

За умов систематичної організації екскурсій, як свідчить аналіз

результатів дослідження, склалися відповідні умови для систематичних спостережень майбутніх учителів за розвитком рослин та тварин, що сприяло збагаченню знань, розвитку стійкого інтересу до їх вивчення, стимулювало гуманне ставлення до всього живого.

У такому контексті особливу роль у формуванні особистісної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів відігравали екскурсії до міського парку відпочинку та вулицями міста. Вони проводились нами за визначеним заздалегідь маршрутом. Основним завданням, яке ми ставили перед собою, було акцентувати увагу майбутніх учителів на негативному впливі діяльності людини на стан довкілля. З цією метою екскурсії будувались із кількох частин: спочатку демонструвались краса та велич природи, далі добирались ділянки, об'єкти, на яких демонструвались наслідки екологічно невиваженого втручання людини у світ природи.

Екскурсії проводились у декілька етапів. Для першого етапу на маршруті нами визначались найпривабливіші рослини, території парку, вулиць, чисті галявини. Під керівництвом екскурсоведа майбутні вчителі розглядали та описували рослини, їх зовнішній вигляд, стан. З'ясовували, яких тварин можна побачити, почути. Доцільним було, як підтверджують результати дослідження, окремим учасникам екскурсії попередньо дати завдання підготувати відповідні поетичні твори та зачитати їх.

Другий етап екскурсій відбувався як протиположний першому. Для цього обирались території, об'єкти, перетворені людиною або ж спотворені нею, — дороги з активним рухом транспорту, зламані дерева, дерева, на яких неправильно зроблено обрізку крони, витоптані газони, занедбані клумби тощо. Зверталась увага на загазованість повітря, кількість і склад сміття. Порівнюючи побачене із тим, що сприймалося у першій частині екскурсії, у майбутніх учителів, закономірно, виникала думка про необхідність прибирання території, бажання висадити квіти, навчитися доглядати за рослинами тощо. Таке рішення, на нашу думку, не нав'язане ззовні, а є

відображенням внутрішніх переживань, співпереживань, реалізації пережитого позитивного ставлення до об'єктів природи.

Продовженням кожної екскурсії було виконання індивідуальних творчих завдань, спрямованих на закріплення знань, усвідомлення емоцій, викликаних екскурсією. Для отримання максимального ефекту від індивідуальної роботи всі завдання майбутні вчителі отримували до початку та у процесі підготовки до екскурсії. Наприклад, попередньо оголошувалось, що кожен має написати твір про власні враження під час подорожі, про емоції, викликані спостереженнями. Тематика добиралась найрізноманітніша: “Про що співає вітер”, “Осінь мелодія парку”, “Повертайся, сніжинко” та ін. У ході самої екскурсії керівник нагадував, на що звернути увагу, за чим спостерігати, формулював певні завдання: “Прислухайтесь до шуму вітру, шелесту листя, пісні дощу, до шепоту дерев тощо (залежно від пори року та погодних умов). Про що вони вам говорять?”.

Окрім цього, майбутніх учителів налаштовували на те, що у творчій роботі варто відобразити стан і “почуття” природних об'єктів, що в сукупності передбачало суб'єктивізацію об'єктів природи, та, у свою чергу, пов'язано зі співпереживанням, відчуттями “радості” чи “болю” природних об'єктів, дискомфорту, обумовленого негодою, швидкоплинністю часу, невідворотністю змін пір року тощо. На такому фоні у майбутніх учителів виникали почуття єдності з природою, співчуття, захоплення її величчю. Індивідуальні роботи кожного ставали складовими групових рукописних журналів на теми “Прощальна пісня осені”, “Чаклунка зима”, “Про що плачуть дерева” тощо.

Іншим видом індивідуальних завдань було створення “картин” із природних матеріалів, зібраних під час екскурсії, та подальша організація виставки.

Організовані таким чином екскурсії забезпечували можливість систематично спостерігати за станом природи, сезонними змінами,

сприяли збагаченню знань про навколишній світ, природу рідного краю, про вплив діяльності людини на стан навколишнього середовища, мали необмежені можливості у вихованні ціннісного ставлення майбутніх учителів до природи. За такого підходу створювались умови ефективного залучення їх до природоохоронної роботи, у процесі якої вироблялись відповідні практичні навички. На основі результатів нашого дослідження можемо констатувати, що під час екскурсій, за безпосереднього контакту із природою, складалися найсприятливіші умови для розвитку усіх визначених нами компонентів особистісної готовності (когнітивного, мотиваційно-ціннісного та діяльнісного) майбутніх учителів початкових класів до виховної роботи екологічного змісту.

Серед індивідуальних завдань, що впроваджувалися у ході нашої експериментальної роботи, була підготовка фотозвітів та участь у фотоконкурсах на екологічну тематику. Щоб заохочувати майбутніх учителів до такої роботи, їм попередньо демонструвалися фото деяких об'єктів, які вони мали нагоду бачити, зверталась увага на ті, які у повсякденному житті залишалися непоміченими, а на фото викликали захоплення. Таким чином, метою фотоконкурсу чи фотозвіту, насамперед, було привернути увагу майбутніх учителів до природних об'єктів та продемонструвати красу чи спотворенність їх (як у випадку із ділянками, негативно зміненими людиною).

Окрім зазначеного вище, завданнями експериментальної роботи передбачалось актуалізувати та розширювати знання майбутніх учителів про сутність, причини та наслідки екологічних проблем. Цьому сприяв аналіз фактів та ситуацій, у яких висвітлювались екологічні негаразди на рівні планети, держави (проблеми руйнування озонового шару, забруднення водойм, виснаження надр та вичерпання ресурсів тощо), чи екологічні проблеми локального, місцевого характеру (погіршення якості питної води, зменшення зелених насаджень, загазованість повітря, неприємний запах каналізаційних стоків та ін.). Алгоритм опрацювання

кожної проблеми передбачав вирішення питань:

1. У чому сутність проблеми, які її масштаби?
2. Що могло обумовити виникнення та розвиток проблеми?
3. Яким чином кожен із присутніх причетний до її розвитку?
4. Чи можна було б уникнути виникнення проблеми?
5. Які шляхи подолання цієї екологічної проблеми?
6. Що може зробити кожен із присутніх для її вирішення?

Така послідовність аналізу екологічних проблем давала змогу усвідомити їх масштабність, виявити залежність виникнення та розвитку від діяльності людини чи суспільства в цілому, водночас, зрозуміти, що кожен може відповідним чином зменшити негативний вплив на навколишнє середовище. У результаті аналізу ситуацій майбутні вчителі самостійно розробляли способи особистої участі у вирішенні екологічних проблем. Прийняті ними рішення — складова внутрішньої позиції, тому вони значно дієвіші, переконливіші, аніж будь-які правила, вимоги, норми тощо.

У дослідній роботі ми також залучали майбутніх учителів до самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Зокрема, було організовано підготовку ними повідомлень на екологічну тематику, що спрямовувалось на розвиток когнітивного компоненту особистісної готовності до екологічного виховання учнів. З-поміж інших, перед ними було поставлено завдання підготувати повідомлення на тему “Глобальні екологічні проблеми”, що мало за мету акцентувати увагу на екологічних проблемах, масштабах та наслідках їх розвитку і передбачало виконання наступних завдань: охарактеризувати одну із сучасних екологічних проблем, з’ясувати основні причини її виникнення та перспективи розвитку, окреслити можливі шляхи розв’язання. У підготовлених майбутніми вчителями повідомленнях розглядались проблеми парникового ефекту, руйнування озонового шару, зникнення видів флори та фауни, енергетичні, демографічні проблеми тощо.

Наступним етапом цієї роботи була підготовка майбутніми вчителями інформаційних лекцій на теми “Екологічна ситуація в Україні”, “Охорона довкілля — передумова розвитку суспільства”, “Чому є Червона книга?”, “Заповідними стежками України”, “Неповторна краса природи рідного краю” тощо для студентів молодших курсів. Виступи переважної більшості “лекторів” супроводжувались демонстрацією наочних посібників, відеопрезентацій, що свідчило про зростання інтересу до проблем довкілля, а не звичайне бажання “виконати” завдання.

На наступному етапі перед майбутніми вчителями було поставлено завдання підготувати виступи на екологічну тематику для учнів різного віку. Як свідчать результати нашого дослідження, лекції збагачували знання майбутніх учителів про навколишній світ, про екологічні проблеми, їх виникнення, перспективи розвитку, а отже — давали змогу розвивати когнітивний компонент особистісної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів. Водночас, виконання подібних завдань сприяло формуванню переконання у необхідності організації та здійснення екологічного виховання учнів початкової школи як одного з напрямів подолання у майбутньому екологічних проблем, стимулювало інтерес майбутніх учителів до діяльності в галузі екологічного виховання учнів, потяг до самовдосконалення, що передбачено мотиваційним компонентом педагогічної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи.

У дослідній роботі нами використовувався також аналіз життєвих ситуацій екологічного змісту, що демонстрували певні порушення правил та норм поведінки у навколишньому середовищі, або випадків, у яких висвітлювався позитивний приклад поведінки людини у природі, якому варто наслідувати. Поділяємо думку О.Демченко, що виховні ситуації — це “спеціальна організація обставин”, специфічно організовані педагогічні умови з метою виявлення чи формування відповідних стосунків, певних якостей, переконань, ціннісних орієнтацій тощо [46, с. 6]. Тому, за нашим

здумом, методика роботи над ситуаціями передбачала, насамперед, ознайомлення майбутніх учителів із ситуацією (у формі словесного опису), що містить певне протиріччя у ставленні людини до довкілля і може статись у реальному житті. Послідовність аналізу кожної ситуації була наступною:

- з'ясування сутності проблеми;
- визначення можливих причин її виникнення;
- прогнозування можливих наслідків;
- оцінка діяльності учасників ситуації;
- пошук альтернативних шляхів розв'язання проблемної ситуації.

За змістом та сутністю проблеми усі ситуації нами було поділено на такі групи:

- ситуації позитивного прикладу поведінки людини у довкіллі;
- ситуації, де норми й правила поведінки у природі порушують друзі, рідні;
- ситуації, де правила поведінки у довкіллі порушуються “чужими” дорослими людьми;
- ситуації, що демонструють взаємодію дітей з об'єктами природи.

У ході дослідження нами обґрунтовано доцільність виокремлення ситуацій, у яких майбутній учитель умовно ставав свідком або учасником подій і міг певним чином впливати на їх хід, та ситуації, де події відбувались без його участі, можна тільки давати оцінку подіям, передбачати наслідки, визначати причини тощо. Аналіз ситуацій обох типів здійснювався практично за однаковим планом.

Для аналізу таких ситуацій нами створювалися малі групи, кожна з яких отримувала своє завдання (словесний опис ситуації). Члени груп спільно аналізували здобуту інформацію, шукаючи шляхи розв'язання, знаходили спільні рішення. На наступному етапі кожна група коротко характеризувала сутність ситуації, своє вирішення поставленого завдання, всі учасники спільно обговорювали та оцінювали відповіді, пропонували

альтернативні рішення.

Як свідчать результати нашого дослідження, зразки дібраних ситуацій демонстрували приклади поведінки людини у природі, а їх аналіз давав змогу оцінити відповідність поведінки учасників нормам та правилам, що діють у суспільстві, заохочував до аналізу власних дій та поведінки у докільці з точки зору їх екологічної доцільності, стимулював участь майбутніх учителів у природоохоронній роботі. Таким чином, комплекс дібраних ситуацій та їх аналіз забезпечували розвиток когнітивного, мотиваційно-ціннісного та діяльнісного компонентів особистісної готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів.

На різних етапах формульовального експерименту нами використовувались дискусії — форма співробітництва, що передбачала обговорення певної проблеми та можливість висловлювати власну думку стосовно цієї проблеми всіх учасників спільної діяльності [131, с. 5]. У дискусіях, організованих нами у процесі експериментального дослідження, перед учасниками ставилась конкретна проблема, з приводу якої вони висловлювали власні думки, аналізували, співставляли їх, уточнюючи та доповнюючи уявлення про сутність проблеми, спільно шукаючи варіанти вирішення. Зазвичай, дискусії проводилась нами у декілька етапів.

Перший етап — підготовчий — передбачав визначення теми, у змісті якої відображались певні протиріччя, та мети дискусії. Викладачем повідомлялись основні питання, що мали розглядатися, визначався перелік літературних джерел, де висвітлюється сутність проблеми. Попереднє ознайомлення з основними питаннями дискусії дозволяло майбутнім учителям планувати свою діяльність, поведінку під час дискусії, прогнозувати можливий її результат.

Також попередня підготовка передбачала ознайомлення майбутніх учителів із правилами поведінки під час дискусії, основними серед яких було визначено наступні:

- дискусія — обмін думками, мета дискусії — пошук найкращого варіанту вирішення запропонованої проблеми;

- чітко, послідовно та аргументовано ознайом присутніх із власною позицією;

- уважно вислуховуй опонента, зрозумій та оціни його аргументи;

- якщо переконуєшся у хибності своєї позиції, май мужність визнати помилку;

- “говори відверто, слухай доброзичливо, сперечайся тактовно” [92, с. 118];

- “Виступаючи, критикуй. Критикуючи, пропонуй. Пропонуючи, бери на себе відповідальність” [149, с. 57].

Наступний — основний етап — власне дискусія, яку ми розпочинали з аналізу сутності проблеми, що мала обговорюватись, у формі короткого вступу ведучого, або у формі інсценування, зачитування окремого епізоду з твору, що відображав сутність проблеми. Ведучий конкретизував предмет обговорення, актуальність питання, уточнював сутність окремих понять тощо.

Ефективність дискусії, як свідчать результати нашого дослідження, залежала від відвертості дискутуючих, від атмосфери в аудиторії, яка давала змогу учасникам бути впевненими у тому, що вони можуть щиро висловити власну думку, що ніхто не засудить їхню логіку мислення. Основним завданням ведучого було спрямування обговорення на пошук єдиного вирішення, яке б задовольняло всіх учасників. Керуючись порадами О.Матвієнко щодо обмеження впливу педагога на хід дискусії [125; 126], у дослідженні нами було визначено основні правила керування дискусією:

1. Не можна категорично заперечувати будь-які погляди дискутуючих, доцільно використовувати твердження на зразок “Я не зовсім розумію...”, “Ви стверджуєте, що..., але Ваш сусід переконаний, що...”.

2. Дати змогу дискутуючим самостійно формулювати запитання, використовуючи підказки на зразок “Із чим Ви погоджуєтесь, із чим не можете погодитись?”, “Що залишилось поза нашою увагою?”, “Отже, що варто запитати ще?”

3. У ході обговорення ведучий має слідкувати за коректністю дискусії, щоб усі бажаючі мали змогу висловитись. Пасивним учасникам доцільно ставити запитання на зразок “Що ви думаєте з цього приводу?”, “Що б Ви могли додати?” [126, с. 21].

Завершальний етап дискусії — підсумковий. Передбачав висунення спільного рішення учасників на основі пропозицій усіх присутніх, що здійснювалось під керівництвом ведучого.

У ході формувального експерименту нами було проведено дискусії на теми: “Цар природи?”, “За” і “проти” одомашнення тварин”, “Чи можна обійтись без комфорту сучасна людина?” та ін.

Як свідчать результати дослідження, у ході дискусії майбутні вчителі набували нових знань та закріплювали набуті раніше. Усі присутні залучались до активної пізнавальної роботи, обмінювались думками, враженнями, співвідносили свої міркування із міркуваннями колег, вчилились відстоювати власну позицію, доводити її правомірність. Ці можливості дискусії особливо цінні для розвитку вміння майбутніх учителів переконувати інших в істинності певних положень і правил. Майбутні вчителі вчилились працювати у колективі, спілкуватись, коректно відстоювати власні ідеї. Під час дискусії була змога виявити та оцінити позиції учасників, тому у нашому дослідженні дискусії відігравали також і контролюючу роль.

На різних етапах формувального експерименту нами використовувались ігрові методи, в основу яких було покладено наукові напрацювання В.Кузьменко [113], Л.Молодової [135], О.Пруцакової [158], С.Сзабової [167], А.Страунінг [171] та ін.

Організація гри давала змогу учасникам “розкритися”, тим самим

створювався відповідний емоційний стан, умови, в яких можливо було впливати на емоції, почуття гравців, за потреби, коригуючи їх [82; 85; 88]. Ігрова діяльність, як зазначила А.Корольова, — “унікальний вид діяльності, що передбачає єдність думок та емоцій” [106, с. 96]. У невимушеній атмосфері легше формуються відповідні знання. Дотримуючись визначених правил, гравці засвоювали певні норми й правила поведінки, виробляли вміння й навички. Ігрова діяльність, як переконують результати дослідження, давала змогу впливати на мотиваційну сферу особистості, сприяла виробленню стійкого інтересу до розв’язання проблем навколишнього середовища.

Конструювання дидактичних ігор здійснювалося нами за таким планом:

1. Визначення мети використання гри, якостей особистості, на формування яких буде спрямовано ігрову діяльність.
2. Визначення теми, окреслення проблем, ситуацій, які варто висвітлити.
3. Добір методичних засобів для реалізації змісту.
4. Розробка сценарію гри.
5. Визначення часу та місця проведення гри.
6. Розподіл ролей (якщо вимагають умови гри).

Дидактичні ігри використовувались нами на різних етапах дослідження [82; 85]. Їх зміст та особливості організації обумовлювались провідними завданнями етапу формувального експерименту, на якому вони впроваджувались. Усі ігри, розроблені нами з метою формування особистісної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів, було умовно поділено на групи, відповідно до провідної мети та завдань, на досягнення яких спрямовано ту чи іншу гру.

1 група — ігри пізнавальні — мають за мету збагачення знань майбутніх учителів про навколишній світ, взаємозв’язки у ньому, про причини екологічних проблем: “Екологічне лото”, “Павутина”, “Що? Де?

Коли?”, “Чи є в природі зайве?”, “Життєвий шлях речей”, “Битва з чудовиськом”, “Всесвітній симпозіум”. Ми намагалися будувати ігри таким чином, щоб кожна з них впливала на формування різних якостей особистості.

Прикладом слугує гра “Життєвий шлях речей”, метою якої було збагачення знань майбутніх учителів про взаємозв’язки між діяльністю людини та станом природного середовища, розвиток вміння передбачати наслідки власної діяльності, обмежувати їх негативний вплив на природу. Робота проводилась у малих групах (4-6 чоловік) у декілька етапів. Кожна група отримувала картку із назвами предметів, що використовуються людиною у повсякденному житті (одяг, посуд, меблі, холодильник, автомобіль тощо). Сутність гри полягала у тому, щоб охарактеризувати “життя” запропонованих речей. На першому етапі необхідно було відобразити процес виробництва предмету, вказати, які природні ресурси за цих умов використано. Наступне — пригадати, як і де у побуті використовується та чи інша річ. На третьому етапі необхідно було пояснити, що відбувається із предметом, коли він стає непотрібний людині, у якому стані він повертається у природу. Четвертий етап полягав у з’ясуванні проблеми подовження життя предмету та обмеження його впливу на навколишнє середовище після використання. Таким чином, висвітлюючи “життя” предметів, майбутні вчителі приходили до висновку, що виробництво, використання й утилізація відпрацьованих предметів побуту практично завжди супроводжуються негативним впливом на довкілля, до того ж, можливість певним чином обмежити негативний вплив є у кожному випадку.

2 група — ігри пошукові — передбачали оцінку та корекцію ставлення до об’єктів природи: “Телеграма”, “Розкажи мені, любиш ти, чи ні”, “Рекламна пауза”, “Допоможи планеті”.

До цієї ж групи нами віднесено ігри-перевтілення: “Розповідь подарованої троянди”, “Я, об’єкт природи”, “Я, твоя Земля...” та ін. Під час

розробки цих ігор нами враховувались такі феномени сприйняття як ідентифікація — “ототожнення індивідом себе з іншим, безпосереднє переживання суб’єктом тієї чи іншої міри ототожнення з об’єктом” та емпатія — “здатність емоційно відкликатись на переживання іншого”, переважно уявного об’єкту [124, с. 9]. Учасники, готуючи монолог, виконуючи роль того чи іншого об’єкту, “проживали його життя”, переживали його емоційний стан (див. додаток Д).

3 група — ігри практичного спрямування, що передбачали вироблення практичних умінь та навичок поведінки у довкіллі, розвиток уміння оцінювати екологічну доцільність практичної діяльності. Гра передбачала створення проблемної ситуації, що може трапитись у реальному житті, де дії учасників прямо чи опосередковано стосуються природи: “За що перед природою соромно”, “Мій робочий день”, “Відпочинок у лісі”, “Готуймося до зустрічі гостей”.

Враховуючи те, що сучасний рівень розвитку засобів впливу на довкілля вимагає від кожного вміння прогнозувати можливі негативні наслідки власної діяльності та запобігати їм [163, с. 5], для ігор 3 та наступної 4 груп нами використано метод ігрового моделювання ситуацій. Він передбачав наявність проблемної ситуації, її розігрування та розв’язання. Ігрове моделювання давало змогу об’єктивніше оцінити ту чи іншу проблему, що може виникнути у реальному житті, розвивати вміння передбачати наслідки діяльності (власної та чужої), обирати найкращі шляхи розв’язання складних ситуацій та варіанти взаємодії з природою. З умовами такої гри учасників знайомили безпосередньо перед її проведенням, якщо умови не вимагали багато часу для підготовки. У цьому випадку дії учасників відображали характер їх поведінки у реальному житті, що давало змогу керівнику виявляти протиріччя та “відхилення” від загальноприйнятих норм і правил поведінки у природі та коригувати їх.

Такі ігри як “Відпочинок у лісі”, “Готуймося до зустрічі гостей”,

“Похід до магазину” вимагали ґрунтовної попередньої підготовки майбутніх учителів. Тому, заздалегідь формувалося декілька груп учасників. Кожна з груп отримувала своє завдання: перша, розігруючи ситуацію, мала демонструвати, як неправильно чинити, друга — як екологічно доцільно діяти у тій чи іншій ситуації. Приклад такої гри — “Похід до магазину”, що мала за мету розвиток бажання та вміння майбутніх учителів оцінювати власну поведінку і діяльність з точки зору її екологічної доцільності, вираженості та обмежувати негативні впливи на навколишнє середовище.

Зміст гри: Впродовж тижня усі члени родини мають багато невідкладних справ. У вихідний день є можливість пройтися по магазинах та зробити запас продуктів (харчові та предмети побуту) на цілий тиждень.

За нашим задумом, учасники ділились на дві групи, у кожній з яких були продавці та члени родини. Продавці, пропонуючи товари, вказували їх переваги (одні — дешеві, інші — якісніші чи дорожчі, екологічно безпечні тощо), члени родини робили свій вибір та обґрунтовували його. Перша група мала максимально відобразити дії членів родини та вибір продуктів (їх кількість, якість), що можуть нанести шкоду довкіллю. Дії іншої групи мали бути екологічно правильні, доцільні, обґрунтовані.

Гра “Відпочинок у лісі” схожа до попередньої тим, що учасники також мали продемонструвати, чого не можна робити у природі, або те, як поводити себе, щоб не нашкодити довкіллю, принести якусь користь. Метою гри було: стимулювати бажання майбутніх учителів оцінювати екологічну доцільність власної діяльності, дотримуватися правил поведінки у природі. Зміст гри полягав у наступному: Друзі збираються на відпочинок до лісу. Необхідно продемонструвати, які речі варто взяти із собою, як поводити себе під час відпочинку, що зробити перед від’їздом. Як і в попередній грі, учасники ділились на дві команди. Гравці однієї діяли “проти правил”: брали зайві речі, демонстрували, чого не слід робити в природі. Учасники другої — намагались робити все так, щоб не завдати

зайвої шкоди природі.

Як довів аналіз результатів дослідження, проведення таких ігор відіграло важливу навчально-виховну роль, оскільки готовність до гри передбачала наявність відповідно засвоєних системних знань, сформованих умінь і практичних навичок. Організація ігрового процесу давала змогу звернути увагу майбутніх учителів на те, що у повсякденному житті їхні дії прямо чи опосередковано впливають на стан довкілля. Окрім означеного, у спільній ігровій діяльності засвоювалися елементарні правила поведінки у довкіллі, стимулювалось бажання діяти “згідно з правилами”.

4 групу складали ігри-ситуації, у яких учасники ставали свідками природонебезпечних агресивних дій інших, порушення ними правил поведінки. Тому ігрову діяльність було спрямовано на розвиток активної природоохоронної позиції учасників. Наприклад, розігрувались такі ситуації:

“Під час зупинки до автобусу заходить жінка із пакетиком соку. Вона допиває сік та викидає пакетик крізь відчинені двері на вулицю. Автобус ще якийсь час стоїть на зупинці”.

“Ви відпочиваєте у парку. На сусідній лавці сидять дівчата. Вони їдять зерна соняшника, а лушпиння кидають на землю. Поряд є контейнер для сміття”.

Кожна ігрова ситуація вимагала оцінки поведінки її учасників та пошук варіантів розв’язання створених протиріч. Під час розігрування ситуацій учасники мали певним чином відреагувати на дії інших.

Таким чином, розроблена нами система ігрових методів сприяла розв’язанню визначених завдань стосовно формування особистісної готовності майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку.

Своєрідним підсумком проведеної навчально-виховної роботи була організація масових виховних заходів, зокрема “Тижня екології”, впродовж

якого проводились різноманітні акції, спрямовані на закріплення вироблених якостей майбутніх учителів: гра “Що? Де? Коли?”, інсценізації на екологічну тематику, конкурси, виставки тощо.

Зокрема, готуючись до виставки “Де найкраще місце на Землі?”, майбутні вчителі отримали завдання продемонструвати друзям красу куточку природи, де подобається відпочивати, його неповторність, мальовничість, та підготувати коротке повідомлення про нього. Така діяльність сприяла розвитку спостережливості, вміння помічати красу об’єктів природи, вихованню ціннісного ставлення до них, що було передбачено у процесі формування мотиваційно-ціннісного компонента особистісної готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку.

Серед ефективних форм виховання майбутніх учителів, як свідчить аналіз результатів дослідження, була організація виставок фотографій, малюнків, конкурс плакатів, стінгазет на екологічну тематику. Наприклад, виставка фотографій на тему “Мій лагідний і ніжний звір” передбачала підготовку майбутніми вчителями експериментальних груп фото домашніх улюбленців (тварин або рослин) та ліричних повідомлень про них і мала за мету виховувати любов та чуйність їх до тварин і рослин. Після читання інформаційних лекцій “Екологічна ситуація в Україні”, “Охорона довкілля — передумова розвитку суспільства” проводились конкурси плакатів на теми “Місто майбутнього”, “Природа через 50”, конкурс стінгазет на тему “Ти знаєш, що ти — Людина?”. Проведення таких конкурсів сприяло усвідомленню майбутніми вчителями значущості розв’язання екологічних проблем, примушувало задуматись над можливими наслідками необґрунтованої, з екологічної точки зору, діяльності людини у довкіллі.

Окрім цього, майбутніх учителів експериментальних груп нами було залучено до проведення конкурсу казки. Учасники добирали найрізноманітніші казки, оновлювали, “осучаснювали” їх, надавали екологічного змісту. Основою для інсценізації стали казки “Солом’яний

бичок”, “Івасик-Телесик”, “Бабина дочка, дідова дочка”, “Казка про Котигорошка” тощо. В ігровій формі у казках висвітлювалися сучасні екологічні проблеми, розігрувалися можливі наслідки, робилися спроби розв’язати існуючі проблеми тощо.

Поділяємо думку А.Захлебного, що “...одних тільки наукових знань про природу, якщо вони не будуть поєднуватись із практичними діями, недостатньо. Важливо не пасивне милування красою природи, не споглядання того, що зроблено державою по охороні природи, не переживання з приводу того, що нічого не робиться, а активна дієва участь у її збереженні та покращенні” [68, с. 11]. У контексті останнього, актуальним, на наш погляд, є запропонований О.Грошовенко алгоритм формування дбайливого ставлення до природи: “збагачення емоційно-ціннісного досвіду через відчуття — екологізація інтелектуальної сфери — екологізація екологічно доцільної практичної діяльності в природі” [43, с. 11]. З огляду на зазначене, на формувальному етапі дослідження майбутні вчителі дослідних груп залучалися нами до практичної діяльності екологічного змісту, до участі у природоохоронних акціях. Зокрема, під керівництвом викладачів в аудиторіях створювалися зелені куточки, цьому передувало вивчення особливостей їх мешканців із подальшим доглядом за ними. Майбутніх учителів було залучено до озеленення та прибирання прикріплених за групами територій поблизу навчальних корпусів та гуртожитків. Спільно із працівниками Національного природного парку “Подільські Товтри” вони проводили насадження дерев та квітів на вулицях міста та прилеглих територіях; неодноразово здійснювалися акції з прибирання територій міських парків відпочинку. Практично жоден не відмовлявся брати участь у подібних акціях, мотивуючи так: “приємно працювати з друзями”, “я приведу сьогодні ж сюди свою дівчину і похвалюся, що у цьому є і моя заслуга”, “я теж колись там смітила” тощо.

Таким чином, формування особистісної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів здійснювалось як в аудиторній

роботі, на заняттях з різних предметів, передбачених навчальними планами спеціальностей та програмами курсів, так і в позааудиторній навчально-виховній роботі. Важлива роль належала комплексу розроблених із цією метою різноманітних форм та методів навчально-виховної роботи, спрямованих на формування когнітивної, мотиваційно-ціннісної, та діяльнісної складової особистісної готовності майбутнього вчителя початкової школи до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку.

Організована таким чином аудиторна та позааудиторна робота сприяла розвитку знань майбутніх учителів початкових класів про навколишнє середовище та систему взаємозв'язків у ньому, усвідомленню реальної цінності природи, її ролі у житті суспільства, розвивала вміння об'єктивно оцінювати власні дії та їх вплив на навколишнє середовище, стимулювала розвиток системи мотивів поведінки у природі, допомагала зрозуміти та усвідомити роль обраної професії у розв'язанні екологічних негараздів сучасності, водночас, стимулювала бажання ефективно здійснювати у майбутній професійній діяльності екологічне виховання молодших школярів. Тобто, форми й методи, що використовувались для формування особистісної готовності, опосередковано впливали і на мотиваційний компонент педагогічної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів.

2.3. Формування педагогічної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання у процесі вивчення спецкурсу “Методика екологічного виховання учнів”

Необхідність запровадження спецкурсу “Методика екологічного виховання учнів” обумовлена низкою причин. Вивчення нормативних курсів психолого-педагогічного циклу, як зазначає Б.Бондар, виконує,

переважно, функцію відображення педагогічної реальності у системі психолого-педагогічних понять і категорій [21, с. 3]. Аналіз навчальних планів та програм навчальних дисциплін засвідчив, що, хоча у змісті дисциплін частково висвітлюються проблеми екологічного виховання учнів, однак, вивчення їх, як зазначалось вище, у часі розмежовано. Через це певною мірою втрачається системність, послідовність у підготовчій роботі. Водночас, як засвідчили результати констатувального експерименту, в період педагогічної практики діяльність студентів в цій галузі виявляється недостатньо ефективною, носить епізодичний характер. Отже, є необхідність актуалізувати й поглибити, узагальнити, систематизувати та інтегрувати знання, вміння, особистісні якості майбутніх учителів, необхідні для здійснення екологічного виховання учнів, цілеспрямовано впливати на мотиваційно-ціннісну сферу їх з метою підвищення інтересу до екологічного виховання учнів, бажання його здійснювати. З цією метою нами було запроваджено спецкурс “Методика екологічного виховання учнів”. Він був проміжною ланкою між теоретичною підготовкою майбутніх учителів на аудиторних заняттях, у позааудиторній навчально-виховній роботі та практичною підготовкою їх у реальних умовах початкової школи [86; 87].

Спецкурс “Методика екологічного виховання учнів” було спрямовано на вирішення наступних завдань:

- Актуалізувати знання майбутніх учителів про сутність, мету, завдання, зміст екологічного виховання учнів початкових класів. Зауважимо, що частково ці знання формувалися під час вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу, проте, є потреба у їх виокремленні, поглибленні та систематизації.

- Забезпечувати формування позитивного ставлення до екологічного виховання учнів, переконань у необхідності цілеспрямованого, систематичного його здійснення.

- Розвивати знання про форми, методи, прийоми, засоби

екологічного виховання учнів початкової школи, формувати вміння планувати, організовувати, аналізувати виховну діяльність екологічного змісту у початковій школі. Основи цих знань, умінь та навичок формувалися на попередніх курсах під час вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу, в межах яких майбутні вчителі знайомились із різноманітними формами, методами, прийомів навчання й виховання в цілому. Але для забезпечення цілеспрямованої підготовки майбутніх педагогів до екологічного виховання необхідно було надати увагу особливостям саме екологічного виховання.

- Систематизувати набуті теоретичні знання, практичні уміння й навички з екологічного виховання молодших школярів та орієнтувати майбутніх учителів на здійснення екологічного виховання учнів початкової школи під час проходження педагогічної практики.

Для забезпечення виконання визначених завдань спецкурсу у процесі розробки навчальної програми та конструювання змісту враховувались принципи, виділені на основі досліджень А.Алексюка [4], Ю.Бабанського [7], В.Бездухова [8], С.Гончаренка та П.Олійника [40; 132], А.Дудаш та Л.Ю.Кириленка [56], І.Казанжи [76], О.Пометун [156], М.Сметанського [148], С.Совгіри [169] та ін.: принципи соціальної обумовленості цілей, завдань; орієнтація на загальнолюдські цінності; принципи науковості, доступності, послідовності та системності; врахування рівня попередньої підготовки; міжпредметних зв'язків; краєзнавчий принцип; принцип активності та самостійності в оволодінні програмним матеріалом тощо. Нами враховувались також принципи, обумовлені метою й завданнями спецкурсу, зокрема:

- забезпечення емоційності у засвоєнні навчального матеріалу, оскільки позитивні емоції сприяють полегшенню його засвоєння, формуванню позитивного ставлення до навчання, до природи та виховної роботи екологічного змісту;

- орієнтація на подальшу професійну діяльність у галузі екологічного

виховання учнів у процесі впровадження типових та нестандартних педагогічних задач, які моделюють процес екологічного виховання в початковій школі;

- забезпечення зв'язку з життям, що передбачав аналіз конкретних прикладів із життя, життєвих вражень, педагогічних ситуацій під час педагогічної практики у початковій школі, на основі яких робились висновки, виводились певні закономірності;

- принцип систематизації, який сприяв закріпленню та систематизації знань, умінь та практичних навичок, особистісних якостей майбутніх учителів, пов'язаних із природоохоронною роботою та педагогічною діяльністю з екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку.

У процесі дослідження було виокремлено й охарактеризовано критерії відбору матеріалу:

- відповідність змісту меті й завданням підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи;

- наукова достовірність фактичного матеріалу;

- обумовленість змісту визначеною структурою готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання молодших школярів;

- забезпечення логічної єдності процесів формування особистісної та педагогічної складових готовності майбутнього вчителя, його особистісних якостей, знань, умінь та практичних навичок;

- значущість сформованих знань, умінь та навичок для подальшого застосування у практичній діяльності.

На підставі визначених мети й завдань спецкурсу, із врахуванням вказаних принципів та критеріїв відбору й побудови навчального змісту, відповідно до визначеної нами структури готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів, відбір навчального матеріалу здійснювався за певними блоками:

- 1) знання про сутність, значення та складові екологічної культури особистості й суспільства;

2) знання про мету, завдання, зміст, характерні особливості екологічного виховання учнів початкової школи;

3) знання про форми, методи, прийоми, засоби екологічного виховання учнів початкових класів, можливості навчально-виховного процесу початкової школи у формуванні екологічної культури учнів;

4) вміння цілеспрямовано планувати й організовувати екологічне виховання відповідно до вікових особливостей учнів та можливостей навчально-виховного процесу початкової школи;

5) вміння добирати оптимальні форми, методи, прийоми, засоби та об'єктивно оцінювати їхню результативність.

Вивчення спецкурсу передбачало також виконання завдань, спрямованих на усвідомлення майбутніми вчителями необхідності екологічного виховання молодших школярів та необхідності здійснювати його у власній практичній діяльності.

Як свідчать результати дослідження, включення спецкурсу “Методика екологічного виховання учнів” у структуру навчально-виховного процесу доцільне на четвертому курсі, до початку педагогічної практики у початковій школі. У змісті спецкурсу було взаємопов’язано провідні ідеї та концепції природничих, суспільно-філософських, психолого-педагогічних дисциплін, що вивчалися майбутніми вчителями раніше. Проте, спецкурс не дублював їх, а сприяв систематизації та спрямованості здобутих знань, сформованих умінь і навичок, особистісних якостей майбутніх учителів, необхідних для виконання завдань екологічного виховання учнів початкової школи. Водночас, спецкурс був своєрідним підготовчим етапом для педагогічної практики, у ході якої майбутні вчителі мали змогу реалізувати свої знання, вміння й навички (див. додаток Ж).

Розроблена навчальна програма спецкурсу передбачала лекційні, семінарсько-практичні та лабораторно-практичні заняття. Лекційні заняття було спрямовано на розгляд теоретичних основ екологічного виховання,

вивчення передумов його розвитку, стану, структури екологічної освіти й виховання в Україні, можливостей та шляхів здійснення екологічного виховання учнів у початковій школі, теоретичне ознайомлення з методикою екологічного виховання у початковій школі, оскільки педагогічна теорія, як зазначає В.Радул, “допомагає вчителю не лише пояснювати педагогічні факти та явища, а й визначати обґрунтовані способи роботи” [164, с. 134].

За нашою концепцією, кожна організовувана лекція була ланкою навчально-виховного процесу і перебувала у взаємозв’язку з іншими його складовими, тому зміст лекцій базувався на матеріалах інших занять, предметів, був основою для засвоєння наступної частини теоретичного матеріалу чи відповідних умінь, навичок, ціннісних орієнтацій.

Теоретичній підготовці майбутніх учителів сприяли також семінарсько-практичні заняття. Готуючись до них, вони опрацьовували значну кількість навчально-методичної літератури. У ході заняття навчально-виховна робота спрямовувалася на актуалізацію знань, детальний аналіз фактів та явищ, відстоювання власної думки з проблем екології та екологічного виховання, узагальнення здобутих фактів. Ефективними методами, як свідчать результати нашого дослідження, були бесіди, запитання яких спрямовували майбутніх учителів на формулювання певних висновків щодо ефективності екологічного виховання учнів початкових класів.

Лабораторно-практичні заняття будувались таким чином, щоб дібрані види роботи сприяли формуванню педагогічної та розвитку особистісної готовності майбутніх учителів. Тобто, для занять добирались завдання, спрямовані на актуалізацію їхніх знань з екології, розвиток ціннісного ставлення до природи, стимулювання бажання дотримуватись у власній поведінці та діяльності правил і норм взаємодії з довкіллям. Водночас, планувались завдання, мета яких полягала у створенні умов для ефективної реалізації знань з організації виховних заходів екологічного

змісту, що формувались на лекційних заняттях, та у стимулюванні інтересу й бажання організувати, здійснювати виховну роботу екологічного змісту. Зокрема, на лабораторно-практичних заняттях проводились аналіз шкільних навчальних програм, підручників, дитячої літератури, планування та аналіз виховної роботи у початковій школі, окремих виховних заходів екологічного змісту, організувався аналіз педагогічних ситуацій, розв'язання педагогічних задач, майбутні вчителі залучались до рольових ігор, екскурсій тощо. За допомогою означених методів вони опановували та відпрацьовували вміння й навички екологічного виховання молодших школярів. Водночас, використання активних методів навчання й виховання, проблемних ситуацій, навчально-педагогічних ігор тощо сприяло максимальному наближенню майбутнього вчителя до школи та практики.

Залежно від мети і змісту використаних методів, беручи за основу поділ, запропонований О.Главацькою [36, с. 111], та враховуючи розроблену нами структуру педагогічної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи, усі методи навчання й виховання умовно об'єднано у групи.

Першу групу складали методи й прийоми, спрямовані на розвиток особистісної готовності до екологічного виховання: екологічні ігри, аналіз ситуацій, розв'язання проблемних ситуацій, уявні прогулянки та екскурсії.

Другу групу — методичні засоби, спрямовані на збагачення теоретичних знань майбутніх учителів у галузі екологічного виховання учнів початкової школи. Насамперед, це лекції, які забезпечували послідовне й логічне засвоєння теоретичного матеріалу, та бесіди, що проводились з метою виявлення рівня засвоєння теоретичних знань майбутніх вчителів, їх поглиблення й корекції. Для таких занять було розроблено низку завдань пошукового теоретико-дослідницького характеру (аналіз наукових праць, календарних планів, підручників), практичні завдання, ситуації для аналізу та пошуку оптимального

розв'язання проблеми тощо.

До третьої групи нами віднесено методичні засоби, що мали за мету формування відповідних практичних умінь і навичок майбутніх учителів з екологічного виховання учнів початкової школи, оскільки важливим принципом удосконалення процесу підготовки майбутнього вчителя, як свідчать результати дослідження, було забезпечення умов, у яких вони могли практично застосувати здобуті знання. З цією метою нами було відібрано такі практичні методи і прийоми: аналіз педагогічних ситуацій, розв'язання педагогічних задач, навчально-педагогічні ігри, моделювання фрагментів виховних заходів та їх аналіз, конкурси педагогічної майстерності тощо. Використання вказаних видів навчальної діяльності, як свідчить аналіз результатів дослідження, забезпечував ефективність поступового переходу від теоретичних знань до реалізації їх у практичній діяльності з екологічного виховання.

Четверту групу склали методи, спрямовані на розвиток мотиваційно-ціннісної сфери, інтересу до організації та здійснення екологічного виховання учнів початкової школи, усвідомлення його значущості: бесіди й дискусії, аналіз педагогічних ситуацій, фрагментів виховних заходів тощо.

Окрім означених груп методів у процесі викладання спецкурсу застосовувались такі форми й методи педагогічного контролю: бесіда за визначеними питаннями, дискусії, письмові та усні повідомлення, аналіз виконаних завдань, тестування, анкетування, спостереження за діяльністю майбутніх учителів під час занять, залік.

У контексті останнього, доцільною є характеристика окремих форм та методів, що використовувались у процесі вивчення спецкурсу. Зокрема, аналіз майбутніми вчителями психолого-педагогічних праць із проблем екологічного виховання учнів мав за мету збагачувати теоретичні знання їх про сутність екологічної освіти та виховання. Такий підхід реалізувався у процесі розв'язання теоретико-дослідницьких завдань, пов'язаних з

опрацюванням наукових джерел, зокрема, наступних:

- Проаналізувати теоретичні джерела з проблем екологічного виховання учнів початкових класів.

- На основі науково-педагогічних праць обґрунтувати роль екологічного виховання у формуванні особистості.

- Охарактеризувати принципи організації екологічного виховання учнів початкової школи, обґрунтувати їх.

- Сформулювати умови організації екологічного виховання молодших школярів, пояснити їх сутність.

- Охарактеризувати особливості сприйняття навколишнього середовища учнями початкової школи.

- На основі аналізу психолого-педагогічних літературних джерел охарактеризувати виховні можливості бесіди (практичної, дослідницької діяльності, спостережень) тощо.

Завдання подібного характеру добиралися відповідно до теми семінарського чи лабораторно-практичного заняття із врахуванням рівня підготовки та індивідуальних можливостей майбутніх учителів. Зокрема, аналіз навчальних шкільних програм та календарних планів з різних предметів, шкільних підручників, планів виховної роботи давав змогу з'ясувати можливості навчально-виховного процесу початкової школи та роль окремих предметів в екологічному вихованні учнів.

На лабораторно-практичних заняттях пропонувалось також ознайомлення зі зразками конспектів виховних заходів на екологічну тематику або їх фрагментами, що забезпечувало формування уявлень про роботу з екологічного виховання та особливості планування виховних заходів екологічного змісту у початковій школі.

Виконання завдань такого характеру було ефективне за умов організації системи усних виступів перед однокурсниками, письмових повідомлень та зауважень, виконання тестових завдань, написання рефератів, участі у дискусії. Наприклад, залучення майбутніх учителів до

дискусії після опрацювання навчально-методичної літератури давало змогу проаналізувати рівень засвоєння знань, сформованості поглядів та позицій стосовно визначених проблем. Таким чином, склалися умови, сприятливі для підвищення рівня знань, розвитку мислення, коригування поглядів учасників дискусії на проблему, що розглядалась.

Так на одному із практичних занять нами було проведено дискусію на тему “За і проти екологічного виховання у початковій школі” з метою закріплення знань майбутніх учителів про сутність екологічного виховання, його мету, завдання в умовах початкової школи та з метою розвитку розуміння значущості екологічного виховання у початковій школі.

У процесі дискусії розглядались такі питання:

- Мета й завдання екологічного виховання.
- Сутність екологічної культури.
- Роль екологічної культури у гармонізації взаємин людини та природи.
- Екологічна культура особистості та суспільства. Взаємозв'язок між ними.
- Роль початкової школи у формуванні особистості.
- Можливості навчально-виховного процесу початкової школи у формуванні екологічної культури особистості.

У результаті проведення дискусії майбутні вчителі, окрім засвоєння та закріплення теоретичних знань щодо сутності екологічної культури та екологічного виховання, дійшли таких висновків:

- екологічна ситуація в державі, на планеті потребує від людини високого рівня культури у взаємодії із природою,
- формування екологічної культури особистості — передумова становлення екологічної культури суспільства,
- становлення екологічної культури особистості починається з дитячого віку, важливу роль у цьому відіграє початкова школа,

- навчально-виховний процес початкової школи має значні можливості у формуванні екологічної культури учнів.

Організована таким чином дискусія сприяла виробленню позитивного ставлення майбутніх учителів до екологічного виховання учнів, усвідомленню його значення, заохочувала до активної діяльності з екологічного виховання учнів початкової школи.

Майбутні вчителі, що входили до експериментальних груп, залучалися до підготовки реферативних робіт, присвячених проблемам екологічного виховання учнів, що передбачало опрацювання та аналіз науково-методичної літератури з проблем екологічного виховання. Окрім цього, майбутні вчителі звертались до досвіду вчителів-практиків, власних вражень, отриманих у період попередньої педагогічної практики, набутого досвіду. Тематика реферативних робіт стосувалася різних теоретичних та практичних аспектів екологічного виховання учнів, наприклад: “Можливості уроків мови в екологічному вихованні учнів”, “Роль та місце екскурсій в екологічному вихованні молодших школярів”, “Використання кімнатних рослин у вихованні ціннісного ставлення учнів до рослин”, “Особливості використання загадок на природничу тематику”, “Робота у куточку живої природи: можливості, форми та методи”, “Використання народного календаря в екологічному вихованні школярів”, “Організація фенологічних спостережень”, “Позакласна робота з екологічного виховання учнів” тощо.

В рамках спецкурсу організовувались відвідування виховних заходів, що проводилися вчителями в реальних умовах школи, з подальшим їх аналізом. Аналіз відвіданих заходів здійснювався за таким планом:

- Тема, мета й завдання виховного заходу.
- Форми роботи учнів, їх доцільність та ефективність.
- Методи, використані вчителем, їх доцільність та ефективність.
- Засоби впливу на учнів, їх доцільність та ефективність.
- Поведінка учнів під час заняття.

- Поведінка вчителя, його вигляд.
- Що вразило у процесі виховного заходу.
- Що можна було б зробити по-іншому.
- Чи досягнуто мети заходу, поставлених завдань.

Організоване таким чином спостереження виховних заходів, що проводив учитель, виконувало навчальну функцію, оскільки збагачувало знання майбутніх учителів щодо методики екологічного виховання учнів, стимулюючу, мотивуючу функції, що обумовлено бажанням досягти подібних результатів або перевершити вчителя.

Згідно з темою та метою кожного заняття, задля послідовного формування визначених компонентів операційної складової педагогічної готовності, було розроблено комплекс практичних завдань. Вони охоплювали коло питань, які вчитель вирішуватиме у повсякденній практичній діяльності:

- виявляти рівень екологічної культури учнів класу;
- конструювати, планувати виховні заходи екологічного змісту, їх систему;
- добирати оптимальні засоби впливу, форми, методи екологічного виховання учнів;
- передбачати можливі наслідки діяльності;
- аналізувати результати проведеної роботи тощо.

Зокрема, на розвиток гностичних умінь спрямовано завдання такого характеру:

- розробити характеристику різних типів ставлення до природи учнів початкових класів;
- розробити карту спостереження за учнем під час екскурсії, прогулянки, з метою з'ясування його ставлення до природи.

Формуванню вмінь проектувати виховну діяльність сприяли завдання на зразок:

- проаналізувати шкільну програму та підручник із математики

(читання, мови тощо) і визначити теми екологічного змісту із виховним потенціалом;

- сформулювати виховну мету вказаного заняття;
- розробити конспект виховного заходу на екологічну тематику (бесіди, розповіді, гри, свята, екскурсії тощо);
- дібрати до вказаної теми цікавий матеріал (прислів'я, приказки на екологічну тематику, загадки тощо);
- розробити дидактичну гру до вказаної теми;
- розробити календарний план виховної роботи з екологічного виховання для вказаного класу тощо.

Ґрунтуючись на аналізі досліджень О.Березюк [11], О.Борисенко [24], О.Власенко [31], Ю.Кравченко [110], вважаємо ефективним використання педагогічних ситуацій, що, у контексті нашого дослідження, мало на меті ознайомлення майбутніх учителів із ситуаціями, що можуть скластись у професійній діяльності, вчити аналізувати та об'єктивно оцінювати їх, виявляти сутність проблеми, з'ясовувати причини її виникнення. Для цього використовувались епізоди із життя, шкільної практики, фрагменти наукових праць, статті, висловлювання відомих людей, що стосуються екологічного виховання, ставлення до природи тощо. Робота будувалась таким чином, щоб майбутні вчителі мали змогу виявити позитивне чи негативне ставлення у конкретній ситуації, знайти власний варіант вирішення конфлікту, обґрунтувати його, використовуючи набуті раніше знання з педагогіки, психології, екології.

Найчастіше для такого аналізу добиралися ситуації, в основі яких були порушення учнями (або дорослими) правил та норм поведінки у природі. Обов'язково добиралися ситуації іншого змісту, які розглядалися як позитивний приклад, своєрідний еталон екологічно доцільної поведінки. З цією метою нами було виділено декілька типів педагогічних ситуацій.

Перша група — ситуації, що висвітлюють сутність конфлікту та варіант розв'язання його вчителем. Це своєрідні ситуації—“прикладні”, які

демонструють фрагменти виховної діяльності вчителя, що можуть бути зразком для наслідування, характеризують доцільну поведінку вчителя у різних ситуаціях, правильність організації та реалізації певних методів, прийомів, використання засобів тощо. Наприклад:

1. Учитель помітив, що Оленка та Сергійко перестали спілкуватись. Як з'ясувалось, Оленка вважає негуманним, що Сергійко вдома тримає морську свинку. Учитель організував екскурсію до зоопарку, де продемонстрував, наскільки цікаві і гарні бувають морські свинки, розповів, як за ними доглядати.

2. Сашко не прочитав оповідання, передбачене домашнім завданням. Пояснив це тим, що у “казках про тварин немає нічого цікавого”. Учитель запропонував Сашкові переглянути відеофільм про цікаве у світі тварин та виступити на наступному уроці із повідомленням про перегляд перед однокласниками.

Аналіз майбутніми вчителями ситуацій обов'язково передбачав з'ясування таких питань:

- Чи є ситуація проблемною, у чому полягає сутність проблеми?
- Які причини виникнення, протиріччя, конфлікту?
- Як розв'язано проблему вчителем?
- Які методичні засоби використовує вчитель?
- Чого досягнуто? Чи позитивно це?
- Яким іншим шляхом можна було б розв'язати цю ситуацію?
- Чи можна було б запобігти виникненню проблемної ситуації?

Внаслідок такої роботи майбутні вчителі набували вміння виявляти проблемні ситуації у шкільній практиці, засвоювали відповідні прийоми виховної роботи, у них вироблялися навички вирішення подібних ситуацій.

Другу групу складала ситуація, що демонстрували певні помилки, недоречності під час розв'язання їх вчителем. Наприклад: “На перерві вчитель побачив, як Юрко стріляв із рогатки у пташине гніздо. На уроці

він провів бесіду з учнями про роль птахів у природі та насварив Юрка.”

Майбутні вчителі з'ясовували сутність проблеми, можливі причини її виникнення, аналізували дії вчителя, їх ефективність, доцільність, наслідки. Обговорення спрямовувалося таким чином, щоб вони усвідомили, що вчитель припустився неточностей, і запропонували більш коректні та адекватні шляхи розв'язання цієї ситуації. У процесі аналізу з'ясовувались наступні питання:

- Чи є ситуація проблемною, у чому полягає сутність її?
- Які причини виникнення такої ситуації?
- Як розв'язує конфлікт учитель?
- Яких результатів може чекати вчитель у цьому випадку: позитивних чи негативних?
- Чи можна запропонувати кращий спосіб розв'язання ситуації, що виникла?
- Чи можна запобігти виникненню подібних конфліктних ситуацій?

У ході дослідження нами розроблялися також ситуації-“двійнята”, що демонстрували різні способи подолання педагогічних проблем. Завдання майбутніх учителів полягало у тому, щоб з'ясувати можливі наслідки у запропонованих випадках.

Третя група — це педагогічні задачі, ситуації, у яких було охарактеризовано конкретний конфлікт, але не вказувалося варіантів його розв'язання. Педагогічна задача передбачала аналіз, оцінку фактів, ситуацій, що склались або тих, які можуть скластись у педагогічній діяльності чи повсякденному житті, та пошук ефективних шляхів вирішення визначених проблем.

Зміст педагогічних задач розкривав перед майбутніми вчителями труднощі, що можуть виникати у шкільній практиці, давав змогу сформувати вміння орієнтуватися у складних обставинах, швидко використовувати психолого-педагогічні знання та застосовувати їх у нестандартних умовах, поєднувати засоби та способи педагогічної

діяльності, оцінювати свої дії, передбачати наслідки, своєчасно їх коригувати [101, с. 6—8].

У процесі експериментальної роботи нами застосовувались наступні ситуації-задачі:

“Під час екскурсії вчитель помічає, що Миколка навмисно топче квіти”.

“Перевіряючи твори учнів на вільну тему, вчитель виявив, що учні дуже рідко звертаються до природничих тематик”.

“На уроці читання вчитель виявив, що серед дітей є й такі, хто не любить окремі пори року. Так, для Сашка осінь — це “холодні дощі та похмурі дні”. Оленка категорично не любить зиму, тому що “немає квітів на вулиці”.

Розв’язуючи ту чи іншу педагогічну задачу, майбутні вчителі мали знайти та обґрунтувати її вирішення. Оскільки це відбувалося не в реальних умовах — зменшувалась емоційна напруга, був час та можливість оцінити й зважити різні шляхи розв’язання та віднайти найбільш адекватний.

Розв’язання задач майбутніми вчителями здійснювалось поетапно:

- Ознайомлення зі змістом задачі.
- З’ясування сутності проблеми у процесі обговорення її змісту, визначення рівня розуміння її майбутніми вчителями.
- Пошук шляхів виходу із проблемної ситуації, що передбачав обмін пропозиціями та їх відстоювання. Запитання спрямовувались на актуалізацію життєвого досвіду майбутніх учителів, знань, здобутих ними під час вивчення інших дисциплін, залучення їх до пошуку шляхів вирішення поставленої задачі.
- З’ясування можливих наслідків різних варіантів вирішення проблеми.
- Визначення інших можливих шляхів розв’язання задачі.
- Підведення підсумків, з’ясування того, чи можна було б уникнути

виникнення проблемної ситуації.

Такий хід розв'язання педагогічних задач сприяв актуалізації теоретичних знань, давав змогу застосувати їх у практичній роботі. В обговоренні учасники уточнювали своє розуміння сутності проблеми, обґрунтовуючи різні шляхи розв'язання її, оцінюючи наслідки, обираючи ефективні варіанти вирішення. Це сприяло формуванню умінь аналізувати факти, “педагогічно” мислити, передбачати альтернативні рішення, обирати та здійснювати виважені, педагогічно обґрунтовані практичні дії. Окрім цього, розв'язання педагогічних задач сприяло підвищенню інтересу до педагогічної діяльності з екологічного виховання, розвитку самостійності, педагогічної інтуїції.

Як засвідчив аналіз результатів дослідження, на перших заняттях доцільним було розв'язання задач під керівництвом викладача на рівні групи, щоб усі учасники брали участь в обговоренні фактів та пошуку шляхів розв'язання проблеми. Згодом подібні задачі розв'язувались індивідуально або у невеликих групах. Аналіз ситуацій, залежно від їх змісту, здійснювався у вигляді бесіди чи дискусії, або, за умови наявності достатнього часу, застосовувалось ігрове моделювання ситуацій, розігрувались варіанти їх розв'язання.

Загалом, метод аналізу педагогічних ситуацій та їх розв'язання, окрім збагачення знань та вироблення педагогічних умінь, сприяв усвідомленню ролі вчителя у формуванні екологічної культури учнів. Така робота збагачувала теоретичними знаннями та вчила мислити, аналізувати педагогічні факти, явища, визначати протиріччя та шляхи їх розв'язання.

Важливу роль у професійному становленні майбутнього вчителя, як свідчать результати дослідження, відіграло застосування навчально-педагогічних ігор — імітаційних, сюжетно-рольових, ділових ігор, ігрового проектування, оскільки ігрові методи наближають навчальний процес до умов майбутньої професійної діяльності. Вони забезпечували актуалізацію теоретичних знань, необхідних для успішного виконання

відведеної ролі, сприяли активізації розумової діяльності, вчили аналізувати власні дії, передбачати їхні наслідки. Гра додавала навчальній діяльності емоційності, відігравала мотивуючу роль. У процесі ділової або навчально-рольової гри у майбутнього вчителя вироблялась мотивація на успішне виконання отриманої ролі, а це передбачало точне відтворення діяльності, визначеної роллю. Таким чином, "... мотив обумовлює мету — пізнати систему дій. Все, що може допомогти успішно виконати роль (знання, вміння, навички), набуває для гравця особливо важливого сенсу, по-іншому усвідомлюється" [182, с. 4]. У процесі гри підвищувалась "впевненість у власних силах при зустрічі з реальними педагогічними ситуаціями" [36, с. 115].

Використання навчально-педагогічних ігор, як доводять аналіз психолого-педагогічних праць та результати дослідження, забезпечувало формування у майбутніх учителів системи педагогічних умінь: аналізувати вихідну педагогічну ситуацію та формулювати задачу; програмувати розв'язання педагогічної задачі, виважено обирати необхідні форми, засоби виховної роботи; складати плани навчально-виховної роботи; здійснювати управління навчально-виховним процесом; вивчати результати розв'язання поставлених задач [182, с. 12.].

У ході експериментальної роботи підготовка та проведення гри виконувались у декілька етапів [82; 85]:

- Визначення та формулювання теми й мети гри.
- Розробка відповідної педагогічної ситуації, що потребує вирішення. Визначення ролей та функцій кожного учасника.
- Прогнозування бажаних результатів гри.
- Ознайомлення учасників з темою, умовами гри, розподіл ролей та ознайомлення кожного з його ігровими функціями.
- Організація власне ігрової діяльності.
- Аналіз проведеної роботи, обмін думками та враженнями.
- Підведення підсумків.

Після засвоєння відповідних методів, форм, засобів екологічного виховання учнів початкових класів майбутні вчителі залучалися до ігрового проектування, тобто, розробляли плани та сценарії виховних заходів, “методичні рекомендації для вчителів”. Захист робіт відбувався у формі імітації шкільних занять або у формі рольової гри. У свою чергу імітаційне моделювання шкільних занять передбачало попередню розробку плану-конспекту або сценарію виховного заходу майбутніми вчителями та реалізацію його під час лабораторного заняття. Розроблялись та розігрувались цілі заняття або їх фрагменти, етапи, спрямовані на відпрацювання конкретних методів екологічного виховання учнів, засвоєння особливостей організації відповідних форм роботи з ними. Зокрема, майбутнім учителям пропонувалось розробити: бесіду на тему “Роль рослин у житті людини”; фрагмент екскурсії до водойми, у якому йдеться про необхідність бережливого ставлення до води; фрагмент лабораторної роботи, мета якої — продемонструвати значення повітря у житті рослин; розробити план-конспект уроку позакласного читання на тему “Квіти окраса Землі”; сценарій виховного заходу на тему “Весна-красна” тощо.

Визначаючи завдання для імітаційного моделювання, ми вказували, для якого класу воно передбачено, чітко формулювали мету, заохочували до використання засобів унаочнення, технічних засобів навчання, демонстрації фрагментів виховних заходів тощо.

За нашим задумом, імітаційне моделювання передбачало розподіл ролей, тому підготовка до гри також вимагала інструктажу її учасників, оскільки кожен мав знати, у чому полягає його роль, які завдання необхідно виконати, як себе поводити. Один із учасників виконував роль вчителя, інші активно залучались до імітації шкільного заняття, виконуючи роль учнів. Заздалегідь обов’язково визначалась група експертів (2-4 майбутніх вчителів), які ретельно спостерігали за ходом “заняття”, оцінювали дії “вчителя”, “учнів”.

Після завершення гри проводився її аналіз, який передбачав виступ “вчителя”, “учнів”, “експертів” із їхніми враженнями, та узагальнений аналіз результатів спільної роботи. Відзначались недоліки та позитивні сторони проведеного заняття, розроблялися ймовірні напрямки усунення допущених помилок і недоречностей. Зокрема, “вчитель” мав висвітлити завдання, які він ставив перед собою до початку гри та вказати, чи вдалося їх виконати, проаналізувати власну поведінку під час “заняття” та поведінку “учнів”. У свою чергу завдання “учнів” полягали у виявленні недоліків роботи та визначенні позитивного у діях “вчителя”, його послідовності, з’ясуванні, чи уважним був “учитель”, чи зрозумілі та переконливі його пояснення, доведення. Відповідно, роль “експертів” вимагала дати вичерпну оцінку діям “учителя” та “учнів”, охарактеризувавши їх через призму розкриття таких питань:

- чи володіє “вчитель” теоретичним матеріалом на достатньому рівні;
- чи вміє доступно, логічно та послідовно викладати думку;
- чи існує взаємозв’язок “учителя” та “учнів”, чи реагує він на поведінку та запитання їх.

Отже, імітуючи шкільні заняття або їх фрагменти, майбутні вчителі опинялися в умовах, наближених до реальної дійсності, мали змогу отримати чіткіше уявлення про сутність педагогічної діяльності. Виконуючи відведену роль, засвоювали відповідні правила, відпрацьовували окремі дії та операції, в результаті — засвоювали ефективні методи й форми навчально-виховної роботи.

На лабораторних заняттях також організовувались рольові ігри. Наприклад, гра “Педрада”, за нашим задумом, передбачала попередню підготовку майбутніми вчителями рекомендацій щодо використання тих чи інших форм та методів екологічного виховання, застосування засобів впливу на учнів, плану виховної роботи для конкретного класу або усієї початкової школи тощо. Обговорення та оцінка рекомендацій здійснювалися на засіданні “педагогічної ради”. На основі проведеного

аналізу, рецензування запропонованих розробок, вироблялись спільно узгоджені висновки, рекомендації.

Метою одного з таких “засідань” було вироблення вмінь та навичок майбутнього вчителя розробляти та аналізувати план виховної роботи з екологічного виховання учнів початкових класів. Зміст, у свою чергу, полягав у наступному: дирекція школи поставила перед учителями початкових класів завдання удосконалити роботу школи з екологічного виховання учнів. Для цього учителям необхідно розробити календарні плани роботи з екологічного виховання для кожного класу та узгодити план роботи для всієї школи. Обговорення пропозицій та затвердження планів здійснювалось на засіданні педагогічної ради школи.

Розподіл ролей: Класні керівники 1-4 класів, директор школи, завуч з виховної роботи, група експертів.

Хід гри.

1 етап: Класні керівники працювали у групах по 3-4 чоловік (ті, що ведуть паралельні класи), розробляли план роботи з екологічного виховання на рік (півріччя, місяць) для конкретного класу.

2 етап. Імітація засідання педагогічного колективу. Засідання проводив “завуч”. Представник кожної групи ознайомлював присутніх із розробленим планом, висвітлював його переваги. Незалежні експерти оцінювали представлені розробки, відзначали їх переваги, вказували недоліки. Спільно вироблялися та затверджувалися плани виховної роботи для кожного класу.

3 етап. На основі пропозицій учителів початкових класів вироблявся єдиний план роботи школи з екологічного виховання. “Директор” та “завуч” підводили підсумки засідання.

На основі результатів дослідження нами було визначено основні умови ефективності ділової гри:

- чітке формулювання змісту, що відображає сутність проблеми;
- врахування рівня підготовки майбутніх учителів при розробці

змісту, завдань гри;

- розуміння всіма учасниками загальної мети, змісту й завдань гри, відведеної ролі;

- усвідомлення кожним гравцем того, що від його діяльності залежить результат спільної діяльності, його правомірність, доцільність.

На завершальному етапі спецкурсу було організовано рольову гру “Конференція” на тему “Ефективні форми й методи екологічного виховання учнів”. Основна мета гри полягала у закріпленні та систематизації набутих знань та сформованих умінь з екологічного виховання учнів початкової школи.

Загалом, в ході експерименту знайшло підтвердження положення про те, що використання навчально-педагогічних ігор забезпечує активне включення майбутніх учителів у навчальну роботу. Поведінка у складних виховних ситуаціях, як зауважує Т.Чистякова, є показником професійної готовності майбутнього вчителя, відображає рівень професійної майстерності [194, с. 8]. Так, виконуючи ролі “учнів”, “вчителів”, “батьків”, “завучів”, “директорів”, майбутні вчителі осмислювали педагогічні проблеми, що стосуються екологічного виховання. Обмінюючись думками, пропозиціями, вчилися формулювати та відстоювати власну думку. Відповідно, обґрунтований добір гри давав змогу практично застосовувати набуті теоретичні знання відразу після їх засвоєння, виявити прогалини у підготовці учасників та створював можливості для їх усунення. Якщо майбутній учитель знав, що вивчення теми закінчується навчально-педагогічною грою, у якій можна себе проявити, продемонструвати рівень знань та вмінь, що буде оцінюватись усією групою, це заохочувало його відповідальніше ставитися до навчання. Тому, навчально-педагогічні ігри було включено до практичних занять спецкурсу, а відповідно до теми визначалися зміст гри та ефективні форми її проведення.

Кожні з охарактеризованих форм та методів роботи мали притаманні

тільки їм ознаки, призначення та можливості, відтак, їх поєднання у межах спецкурсу дало змогу забезпечити синхронність формування змістової, мотиваційної та операційної складових професійної готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів. Водночас, спецкурс забезпечував перехід від теоретичної підготовки майбутніх учителів до реалізації набутих знань та вмінь у практичній діяльності.

2.4. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання молодших школярів під час педагогічної практики у школі

Оволодіння діяльністю та формування готовності до неї, як зазначає Л.Кацова, можливі лише за умов взаємопроникнення та взаємозумовленості теоретичної та практичної підготовки майбутнього вчителя [93, с. 7]. Формуванню та вдосконаленню практичних умінь і навичок майбутніх учителів здійснювати екологічне виховання учнів сприяла відповідним чином організована педагогічна практика у початковій школі.

Умови, в яких проходила педагогічна практика, максимально наближені до майбутньої професійної діяльності майбутніх учителів, які, безпосередньо та активно діючи, реалізували набуті знання та вміння в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. Оскільки практика проходила після вивчення експериментального спецкурсу “Методика екологічного виховання учнів”, майбутні вчителі випробовували ефективність та дієвість засвоєних на лабораторно-практичних заняттях методів, прийомів, засобів екологічного виховання учнів, вивчали стан екологічної культури учнів класу, планували та організовували виховні заходи екологічного спрямування, оцінювали ефективність їх впливу на учнів, оцінювали власні знання, вміння тощо.

Організуючи педагогічну практику майбутніх учителів з екологічного виховання учнів початкової школи, нами було передбачено виконання системи завдань, що адекватно відображали сутність та зміст майбутньої професійної діяльності, вимагали виконання різних дій, операцій, відпрацювання вмінь та навичок педагогічного супроводу виховного процесу [84].

На попередніх етапах експерименту майбутні вчителі розробляли виховні заходи екологічного спрямування або їхні фрагменти та реалізували їх в умовах ділової гри, під час моделювання педагогічних ситуацій та шкільних занять. Основна мета педагогічної практики, за нашим задумом, полягала у закріпленні та систематизації набутих знань, сформованих умінь та навичок майбутніх учителів, необхідних для цілеспрямованої систематичної роботи з екологічного виховання учнів початкової школи, та у цілеспрямованому формуванні елементів операційного компоненту педагогічної готовності [81; 84]. Організуючи роботу майбутніх учителів в реальних умовах школи, нами визначались наступні завдання:

- Закріплювати теоретичні знання з екологічного виховання учнів початкової школи. Завдання обумовлено тим, що безпосереднє усвідомлення сутності навчально-виховного процесу початкової школи та участь у ньому унаочнювали засвоєні теоретичні положення, доводили їх правомірність, сприяли осмисленню, систематизації набутих знань.

- Удосконалювати практичні вміння й виробляти навички планувати, організовувати, аналізувати, коригувати виховну роботу екологічного змісту у початковій школі відповідно вікових, індивідуальних особливостей учнів, рівня їх підготовки.

- Стимулювати інтерес майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання учнів початкової школи.

На основі аналізу праць В.Воробей [33], С.Зверєвої [71], Н.Казанової [89], Л.Кацової [93], Т.Мишковської [133], В.Мішкурової, М.Пащенко та

Т.Перепелюк [157] ми визначили функції безперервної педагогічної практики: навчальна (майбутні вчителі засвоювали відповідні знання та вміння з екологічного виховання учнів початкової школи); виховна (систематична робота з екологічного виховання стимулювала інтерес майбутніх учителів до нього, відповідальність, бажання досягти належних результатів); розвиваюча (педагогічна практика сприяла розвитку спостережливості, педагогічного мислення студентів, вміння аналізувати факти, робити відповідні висновки тощо); інтегруюча (виконання системи практичних завдань передбачало актуалізацію набутих раніше теоретичних знань, елементарних умінь з педагогіки, психології, природничих наук, активізувало систему мотивів, ціннісних орієнтацій, їх інтеграцію та спрямованість на виконання визначених завдань).

Нами було визначено основні принципи організації педагогічної практики:

- відповідність змісту педагогічної практики вимогам, поставленим державою та суспільством до вчителя та його діяльності з екологічного виховання учнів;

- зв'язок практики з життям, що передбачав створення умов, добір системи завдань, які максимально відображають діяльність учителя з екологічного виховання учнів початкової школи;

- принцип систематичності та неперервності обумовлював систематичне, регулярне залучення майбутніх учителів до виконання завдань з екологічного виховання молодших школярів;

- поступове та логічне ускладнення змісту й завдань практики давало змогу послідовно залучати майбутніх учителів початкової школи до виконання системи дій та операцій, необхідних для побудови цілісного та цілеспрямованого процесу екологічного виховання молодших школярів, полегшувало їхнє засвоєння, постійне ускладнення завдань та необхідність їх подолання забезпечувало підтримку інтересу до екологічного виховання учнів початкової школи;

- зв'язок із теоретичними курсами, лекційними та практичними заняттями: у процесі виконання визначених завдань практики майбутні вчителі реалізували знання, вміння та навички, набуті раніше в аудиторній та позааудиторній навчально-виховній роботі;

- навчально-виховний характер практики: роботу майбутніх учителів планували таким чином, щоб вона сприяла закріпленню та поглибленню набутих на заняттях теоретичних знань, виробленню умінь послідовно та цілеспрямовано здійснювати екологічне виховання учнів, застосовуючи засвоєні методи та прийоми, і, водночас, сприяла підвищенню інтересу майбутніх учителів до екологічного виховання учнів та розвивала бажання його здійснювати.

Для досягнення мети та реалізації завдань педагогічної практики, за умови врахування визначених принципів, нами було розроблено додаток до робочої програми педагогічної практики, яким передбачався комплекс завдань для майбутніх учителів, що прямо чи опосередковано сприяли формуванню всіх складових їхньої професійної готовності до екологічного виховання учнів (див. додаток 3). Основна увага на цьому етапі експерименту надавалась розвитку операційного компонента педагогічної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів та його складовим (гностичним, проектувальним, дидактичним, організаційним, комунікативним, рефлексивним умінням та навичкам). Контроль та аналіз виконання завдань майбутніми вчителями з експериментальних груп регулярно здійснювався на консультаціях, під час відвідування занять та їх обговорення.

Увесь період педагогічної практики в експериментальних групах нами умовно поділено на декілька етапів. Перший етап — аналітичний, у межах якого діяльність майбутніх учителів спрямовувалась на спостереження та аналіз роботи вчителя з екологічного виховання учнів початкової школи. Перед майбутніми вчителями ставилося завдання проаналізувати плани виховної роботи вчителя загальноосвітньої школи,

з'ясувати, яке місце в них відводиться екологічному вихованню, які заходи заплановано організувати за рік, за період педагогічної практики. Майбутні вчителі відвідували уроки з різних дисциплін, що проводилися вчителями-практиками. Щоб спрямувати увагу майбутніх учителів, їм було запропоновано схему спостереження. Тобто, фіксуючи дії вчителя, вони давали їм власну оцінку, висловлювали своє бачення ситуацій, проблеми.

Відвідані заняття аналізувалися спільно з викладачами-керівниками практики та вчителями, з'ясовувалося, чи має тема уроку виховний потенціал, чи достатньо ефективно вчитель його реалізував. Майбутні вчителі мали змогу коректно запропонувати інші шляхи проведення уроку з метою посилення його виховуючого впливу. Така робота збагачувала знання майбутніх учителів про особливості виховної діяльності екологічного змісту, сприяла виробленню оцінних умінь.

Другий етап — підготовчий, який передбачав залучення майбутніх учителів експериментальних груп до вивчення рівня сформованості екологічної культури учнів класу та розробку плану роботи з екологічного виховання на період практики.

З метою вивчення стану сформованості екологічної культури учнів початкової школи майбутні вчителі проводили з ними бесіди, обговорювали різноманітні ситуації, здійснювали спостереження за поведінкою, емоціями дітей під час прогулянок та екскурсій. На основі зібраних даних аналізували особливості ставлення до природи окремих учнів, визначали загальну характеристику сформованості екологічної культури класу, окреслювали проблеми, над вирішенням яких потрібно працювати. Результати проведеного аналізу ставали основою плану виховної роботи з екологічного виховання учнів початкової школи.

У методичних рекомендаціях до практики занять, розроблених нами для експериментальних груп, наголошувалося на необхідності планування та здійснення систематичної роботи з екологічного виховання учнів. Для забезпечення цієї вимоги майбутні вчителі мали використовувати уроки з

різних навчальних дисциплін, планувати позаурочну виховну роботу, позакласні виховні заходи на екологічну тематику, екскурсії. Тому плани роботи з екологічного виховання, розроблені майбутніми вчителями, узгоджувалися та затверджувалися вчителем та методистом.

Третій етап — практичний, за нашим задумом, був найтривалішим періодом педагогічної практики, у межах якого майбутні вчителі, відповідно до розробленого ними плану виховної роботи екологічного спрямування, самостійно розробляли плани-конспекти уроків, їх фрагменти, сценарії виховних заходів та впроваджували власні розробки у практику початкової школи.

На настановчій конференції, що проводилась нами до початку педагогічної практики, майбутнім учителям було запропоновано такі рекомендації щодо цього періоду:

1. Плануючи та організовуючи екологічне виховання учнів, необхідно залучати всі форми навчально-виховного процесу початкової школи, всі предмети, що вивчаються у Вашому класі, позаурочну діяльність тощо.

2. Завжди необхідно пам'ятати, що екологічне виховання не обмежується тільки формуванням системи знань про навколишній світ та зв'язки у ньому. Важливо надавати належну увагу формуванню всіх складових екологічної культури особистості, впливати на емоції та почуття дітей, змінювати їхнє ставлення до навколишнього світу та поведінку.

3. Готуючись до уроку, необхідно уважно вивчати програму, зміст підручника, зразки методичних розробок уроків, запропоновані вчителем, встановити, чи має певна тема виховний потенціал; чітко визначити, над якими складовими екологічної культури учнів початкової школи необхідно працювати на уроці, відобразити це у меті уроку; окреслити зміст матеріалу, адекватний поставленій меті виховної роботи екологічного змісту; дібрати методи навчально-виховної роботи, форми її організації, засоби, необхідні для впровадження відібраного матеріалу та реалізації

визначеної мети.

4. Не обмежуватись словесними методами впливу на учнів (бесіда, розповідь). Частіше застосовувати спостереження за об'єктами природи, за діяльністю людей, екскурсії в природу, організовувати практичну діяльність, дослідницьку роботу, що стосується вивчення навколишнього середовища та його збереження, відтворення тощо.

5. На уроках доцільно використовувати екологічні ігри, твори українських та зарубіжних поетів та письменників про природу, народний фольклор, народний календар, загадки, прислів'я та приказки на екологічну тематику тощо.

6. Залучати учнів класу до участі в позаурочних та позакласних виховних заходах, передбачених для всього класу та загальношкільних виховних заходах на екологічну тематику.

7. Регулярно аналізувати проведену роботу самостійно, з учителем, методистом та однокурсниками, визначати її позитивні сторони та перспективи вдосконалення.

Таким чином, на охарактеризованому етапі майбутні вчителі активно проводили уроки, застосовуючи на практиці засвоєні прийоми, методи екологічного виховання, організовували позаурочні та позакласні виховні заходи на екологічну тематику. Робота майбутніх учителів здійснювалась під постійним контролем учителів початкової школи та викладачів, що, безумовно, стимулювало виконання визначених завдань практики з екологічного виховання учнів, сприяло взаємозбагаченню педагогічного досвіду майбутніх учителів і вчителів школи. Наприклад, вчителями було відзначено ефективність екскурсій, організованих майбутніми вчителями, що розроблялися, аналогічно до тих, які проводилися для них на перших етапах формувального експерименту.

Наступний етап — підсумковий, на якому майбутні вчителі оцінювали власну діяльність з екологічного виховання учнів довіреного їм класу. З цією метою вони з'ясовували, чи збагатилися знання молодших

школярів про навколишній світ, його охорону, чи змінилось їхнє ставлення до природи, чи відбулися зміни у поведінці стосовно окремих об'єктів природи тощо. З цією метою перед майбутніми вчителями ставилися завдання провести бесіди, анкетування, тестування учнів, проаналізувати поведінку їхню під час екскурсії чи прогулянки та порівняти здобуті результати з даними про рівень екологічної культури учнів класу на початку педагогічної практики.

Як свідчать результати нашого дослідження, зміст, наповненість та якість планування екологічного виховання майбутніми вчителями експериментальних груп загалом заслуговує схвальної оцінки, що й доводять матеріали таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Характеристика виховної роботи екологічного змісту майбутніх учителів експериментальної групи під час педагогічної практики

Форми й методи екологічного виховання	Експериментальна група	
	Випадків	%
Уроки		
бесіди	126	47,7
спостереження	242	91,7
практично-дослідна робота	121	45,8
народний фольклор	176	66,7
народний календар	214	81,1
екологічні ігри	134	50,8
Позакласні заходи		
екскурсії	164	62,1
свята й вечори	123	46,6
виставки, конкурси	104	39,4
тиждень екології	67	25,4
гуртки	8	3,0
Природоохоронна діяльність		
догляд за рослинами	234	88,6
догляд за тваринами	68	25,8
прибирання територій	167	63,3
озеленення ділянок	75	28,4

Таким чином, хвилини спостереження на відвіданих нами уроках організовували 91,7% майбутніх учителів з експериментальних груп; практично-дослідні роботи проводили 45,8% із них, екологічні ігри на уроках застосовували 50,8% членів експериментальних груп, народний фольклор залучали 66,7%, а до традицій народного календаря звертались 81,1 % майбутніх учителів, водночас бесіди проводили 47,7% майбутніх учителів ЕГ.

Аналіз позакласних виховних заходів екологічного змісту теж показав високу активність майбутніх учителів з експериментальних груп. Зокрема, екскурсії проводили 62,1% учасників експериментальних груп, в організації свят та вечорів брали участь 46,6%, а в організації виставок, конкурсів малюнків, плакатів — 39,4% майбутніх вчителів ЕГ. Водночас, в організації тижня екології або природознавства, біології активну участь брали 25,4% із них. І тільки 3,0% майбутніх учителів викликались допомагати вчителям в організації гурткової роботи екологічного змісту.

Що ж стосується природоохоронної роботи, то 88,6% майбутніх учителів експериментальних груп займались організацією догляду учнів за кімнатними рослинами, 25,8% — за тваринами, 63,3% із них допомагали вчителям в організації прибирання території, а 28,4% їх організовували озеленення ділянок, закріплених за класом.

Отже, в період педагогічної практики майбутніх учителів експериментальних груп наша увага акцентувалася на актуалізації та поглибленню їхніх теоретичних і практичних знань з екологічного виховання учнів початкової школи (змістовий компонент педагогічної готовності), стимулюванню інтересу до нього, мотивуванню професійної діяльності, спонуканню до самовдосконалення (мотиваційний компонент), відпрацюванню вмінь та навичок екологічного виховання учнів (операційний компонент), забезпеченню їхньої інтеграції та спрямування на виконання функцій, покладених на вчителя з екологічного виховання учнів початкової школи. Як засвідчили результати аналізу діяльності

майбутніх учителів з ЕГ, значної уваги вони надавали екологічному вихованню школярів, використовували різноманітні методи, прийоми виховної роботи, залучали позаурочний час школярів, що свідчить про високий рівень підготовленості майбутніх учителів експериментальних груп до екологічного виховання учнів початкової школи.

2.5. Порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження

Для перевірки ефективності та дієвості розробленої моделі підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи та обумовлених нею форм, методів підготовки нами було визначено експериментальні та контрольні групи. До експериментальних груп входило 264, а до контрольних — 191 майбутній учитель початкових класів. На початку дослідної роботи усі учасники перебували в рівних умовах та характеризувалися відносно однаковим рівнем підготовки, що відображено у таблицях 2.3 та 2.4.

Подальша підготовка майбутніх учителів молодших класів із контрольних груп здійснювалась за традиційною системою, тоді як підготовка в експериментальних групах відбувалась із використанням розроблених нами експериментальних матеріалів. Це дало змогу об'єктивно оцінити результативність розроблених педагогічних технологій. Експериментальні дослідження проводились на базі педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, окремі матеріали дослідження впроваджувались у навчально-виховний процес підготовки майбутнього вчителя початкових класів у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка та Херсонському державному університеті.

Рівні готовності майбутніх учителів експериментальної та контрольної груп на констатувальному етапі експерименту

Складові професійної готовності	Рівні готовності	Експериментальна група		Контрольна група	
		Кількість проявів	Відсоток	Кількість проявів	Відсоток
Особистісна готовність	Оптимальний	18	6,8	13	6,7
	Достатній	71	26,9	49	25,7
	Середній	102	38,6	83	43,5
	Низький	73	27,7	46	24,1
Педагогічна готовність	Оптимальний	11	4,1	7	3,6
	Достатній	65	24,6	45	23,6
	Середній	101	38,3	81	42,4
	Низький	87	33,0	58	30,4

Таблиця 2.4

Типи поведінки майбутніх учителів експериментальних та контрольних груп на констатувальному етапі експерименту

Складові професійної готовності	Типи поведінки	Експериментальна група		Контрольна група	
		Кількість проявів	Відсоток	Кількість проявів	Відсоток
Особистісна готовність	АП	41	15,5	28	14,7
	ПВ	87	33,0	63	33,0
	ПА	103	39,0	78	40,8
	АА	33	12,5	22	11,5
Педагогічна готовність	АП	86	32,6	61	31,9
	ПВ	46	17,4	31	16,2
	ПА	87	33,0	67	35,1
	АА	45	17,0	32	16,8

Перевірка ефективності проведеної роботи передбачала зіставлення досягнень майбутніх учителів експериментальних та контрольних груп. Провідними методами збору емпіричних даних на цьому етапі

дослідження були: анкетування із застосуванням методу діагностуючих ситуацій, спостереження, аналіз звітної документації з педагогічної практики. Вибір цих методів обумовлено можливістю охопити значну кількість респондентів, здійснювати збір даних під безпосереднім керівництвом та за участю експериментатора, уникнути впливу суб'єктивних чинників. Отримані емпіричні дані уточнювались у бесідах з окремими учасниками експерименту, зіставлялись із матеріалами звітної документації майбутніх учителів за результатами педагогічної практики.

Запитання анкети, що використовувалася на даному етапі дослідної роботи подано у додатку К. Як і на констатувальному етапі, запитання структуровано за двома блоками. Ситуації 1-6 давали змогу проаналізувати компоненти особистісної готовності (дії опитуваних стосувалися об'єктів природи, передбачали можливість участі у природоохоронних акціях, втручання у природонебезпечні дії інших). У ситуаціях 7-12, перебуваючи у ролі вчителів, опитувані мали певним чином прореагувати на дії учнів та дорослих, що стосувалися природних об'єктів, організувати виховні заходи екологічного спрямування, навчально-пізнавальну діяльність та природоохоронну роботу учнів тощо. Частину ситуацій ми залишили незмінними для того, щоб порівняти, чи змінилися позиції опитуваних у тих самих умовах, однак більша частина ситуацій нові. Відтак, таблиці 2.5, 2.6 та 2.7 демонструють розподіл та співвідношення відповідей майбутніх учителів в експериментальних та контрольних групах.

Таблиця 2.5

**Розподіл типів поведінки майбутніх учителів у ситуаціях
(блок 1; 1-6 запитання анкети)**

Умовні назви ситуацій	Тип поведінки	ЕГ		КГ	
		Чол.	%	Чол.	%
1. Паунок зі сміттям	АП	147	55,7	85	44,5
	ПВ	93	35,2	65	34,0
	ПА	14	5,3	30	14,7
	АА	10	3,8	11	6,8

Продовження табл. 2.5

2. Купуємо м'ячі засоби	АП	126	47,7	29	15,2
	ПВ	110	41,7	45	23,5
	ПА	26	9,8	71	37,2
	АА	2	0,8	46	24,1
3. Вибір відеофільму	1пр.	113	42,8	22	11,5
	2пр.	76	28,8	25	13,1
	3пр.	35	13,2	36	18,9
	4пр.	39	14,8	56	29,3
	---	1	0,4	52	27,2
4. Тиждень екології	А)	78	29,5	29	15,2
	Б)	45	17,0	115	60,2
	В)	77	29,2	42	22,0
	Г)	124	47,0	65	34,0
	Д)	145	54,9	88	46,1
5. Сусід-риболов	АП	164	62,1	79	41,4
	ПВ	74	28,0	64	33,5
	ПА	19	7,2	29	15,2
	АА	7	2,7	19	9,9
6. Вступ до природоохоронної організації	АП	137	51,9	56	29,3
	ПВ	74	28,0	43	22,5
	ПА	53	20,1	74	38,7
	АА	-	-	18	9,5
Середній показник (за ситуаціями 1, 2, 5, 6)	АП	574	54,4	249	32,6
	ПВ	351	33,2	217	28,4
	ПА	112	10,6	202	26,4
	АА	19	1,8	96	12,6

Зазначимо, що у ситуації №4 у відсотковому співвідношенні відповідей загальна сума перевищує 100%. Це пояснюється тим, що кожен респондент обирає декілька можливих варіантів поведінки. Ми ж визначали, скільки опитуваних обирають кожен варіант, а не відсоток

кожного типу відповіді від загальної кількості.

Наведені дані свідчать про відмінності у відповідях майбутніх учителів експериментальних та контрольних груп. Насамперед, різниця спостерігається у співвідношенні між типами поведінки. Окрім цього, є відмінності у мотивації поведінки майбутніх учителів в однакових ситуаціях.

З-поміж інших, анкетною було передбачено завдання: “Друзі принесли відеофільми: детектив, комедія, про природу, історичний, бойовик. Які фільми та у якій послідовності Ви переглянете? Пронумеруйте” (ситуація №3). Запитання мало за мету виявити пізнавальні інтереси майбутніх учителів, з’ясувати, яке місце серед цінностей займає пізнання світу природи. Таким чином, 42,8% майбутніх учителів експериментальних груп планували переглянути фільм про природу першим, на друге, третє та четверте місце перегляд фільму про природу віднесли, відповідно, 28,8%, 13,3% та 14,8% опитаних. У контрольних групах тільки 11,5% респондентів бажають переглянути його насамперед, ще 13,1%, 18,8%, 29,3% опитаних обирають відповідно 2, 3 та 4 місця для перегляду, а 27,2 % взагалі не звертатимуть увагу на запропонований фільм про цікаве у світі природи (0,4% в ЕГ). Отже, аналіз відповідей на це запитання свідчить про значно вищий інтерес майбутніх учителів експериментальних груп до пізнання природи, аніж у контрольних групах.

Основна частина запитань анкети дала змогу визначити тип поведінки стосовно природи та природонебезпечної діяльності інших (ситуації №№ 1, 2, 5, 6). Зокрема, респондентам було запропоновано ситуації, де їхня поведінка, їхній вибір безпосередньо чи опосередковано впливають на стан природних об’єктів. Наприклад: “Ви зайшли у магазин придбати м’яч. Пропонується серія нових екологічно безпечних і досить ефективних засобів. Проте, вони дещо дорожчі, аніж ті, якими Ви користуєтеся зазвичай. Які засоби Ви придбаєте? Чому?”. Результати опитування демонструють табл. 2.5 та табл. 2.6.

Отже, 21,2% респондентів експериментальних та 9,4% представників контрольних груп не купуватимуть жодних миючих засобів, оскільки вони “шкідливі для людини і для природи”. Майбутні вчителі експериментальних груп віддають перевагу екологічно чистим, хоча й дорожчим, миючим засобам. Так 26,5% респондентів за будь-яких умов придбають нові засоби, а 41,7% із них — дещо нове, але й змушені будуть щось взяти із того, що й завжди, оскільки “вартість нового товару не дає змогу придбати все те, що б хотілося”. У контрольних групах такий вибір зробили відповідно 5,8% та 23,6% опитаних. Окрім цього, 61,3% респондентів КГ користуватимуться старими. Із них 37,2% опитаних — тому, що це дешевше (в ЕГ такий вибір зробили тільки 9,8%), а 24,0% опитаних КГ зазначають, що це “не має ніякого значення”, “ім абсолютно все одно”, “купуватимуть те, що зручно” (в ЕГ — 0,8% опитаних).

Таблиця 2.6

Спектр варіантів відповідей студентів ЕГ та КГ у ситуації №2

Варіанти відповідей	Тип поведінки	Відповідей в ЕГ		Відповідей у КГ	
		Чол.	%	Чол.	%
- не купуватиму жодних	АП	56	21,2	18	9,4
- придбаю нові за будь-яких умов	АП	70	26,5	11	5,8
- придбаю дещо із нового, все одразу — дорого	ПВ	110	41,7	45	23,6
- користуватимуся старим, дешевше	ПА	26	9,8	71	37,2
- користуватимуся старим, яка різниця?	АА	2	0,8	46	24,0

Таким чином, в експериментальних групах майбутні вчителі у ситуаціях, де їхні дії можуть нашкодити природі, намагалися знайти екологічно правильне рішення, обмежити негативний вплив. У відповідях зазначали, що “необхідно дбати про природу”, “так краще для природи”, “це потрапить у навколишнє середовище”, “синтетичні відходи довго не розкладатимуться” тощо. Тоді як майбутні вчителі, що складалі контрольні групи, обираючи рішення, керувалися іншими мотивами:

притримувалися давніх звичок, обирали дешевший товар, могли вчинити негативно, якщо впевнені, що ніхто не побачить їхніх дій тощо.

Також анкетною було передбачено ситуації, що надавали змоги організувати природоохоронну роботу. Зокрема, у ситуації №4 пропонувалося обрати діяльність, яку б хотілося виконувати під час святкування тижня екології. Майбутні вчителі експериментальних груп частіше обирали висаджування дерев — 29,5% опитаних (у контрольних групах, відповідно, — 15,2%), догляд за тваринами — 29,2% опитаних (22,0% — у контрольних групах). У свою чергу майбутні вчителі контрольних груп віддавали перевагу оформленню стендів та плакатів — 60,2% опитаних. В експериментальних групах цим бажали займатися 17,0% респондентів. Обрали прибирання занедбаного парку 47,0% майбутніх учителів експериментальних груп та 34,0% у контрольних групах. “Провести виховний захід з учнями” виявили бажання 54,9% учасників ЕГ та 46,1% — КГ. Отже, і тут спостерігається різниця на користь учасників експериментальних груп. Такий розподіл відповідей свідчить про значно вищий інтерес до природоохоронної діяльності у майбутніх учителів експериментальних груп, оскільки у контрольних групах обирали те, що “простіше”, “швидше”, “не вимагає багато зусиль”.

Наступна ситуація вимагала прореагувати на природонебезпечні дії людей дорослого віку: “Ви дізнались, що Ваш сусід займається виловом риби під час нересту та продає її. Що Ви зробите, чому?”.

Відтак, 62,0% майбутніх учителів експериментальної групи та 41,4% респондентів контрольної групи зроблять зауваження сусіду або ж повідомлять відповідні органи. Частина опитаних в обох групах, плануючи “звернутись до міліції”, додають, “якщо сусід мене ображав коли-небудь”, тому такі відповіді ми не відносимо до АП типу, оскільки вони відображають мотив своєрідної “помсти”, а не прагнення захистити природу. Також винятковими були відповіді, коли респондент, не реагуючи на негативні дії сусіда, пояснював це тим, що сусід, можливо,

“живе за рахунок виручених коштів”. Такі відповіді було віднесено до ПВ типу. Не планують боротись із негативними діями сусідів 9,9% членів експериментальних груп (ПА та АА типи поведінки), у той же час, у контрольній групі ця кількість значно вища — 25,1%.

Отже, у ситуаціях, що передбачали можливість участі у природоохоронній роботі або попередження природонебезпечних дій дорослих, серед майбутніх учителів експериментальних груп значно вищі показники АП та ПВ типів поведінки. Серед опитуваних контрольних груп переважало пасивне ставлення як до участі у природоохоронній діяльності, так і до природонебезпечних дій інших людей.

На основі проведеного аналізу відповідей на запитання, що стосуються ставлення до природи та природонебезпечної діяльності інших (ситуації №№ 1, 2, 5, 6), встановлено, що середній показник АП типу серед відповідей майбутніх вчителів експериментальних груп становить 54,4%, тоді як у контрольних групах — 32,6%. Середній показник виявів ПА типу поведінки, навпаки, у контрольних групах значно вищий, ніж в експериментальних (26,4% та 10,6% відповідно). Прояви АА типу в експериментальних групах — 1,8%, у контрольних вони становили 12,6%. Між кількістю виявів ПВ типу поведінки таких суттєвих розбіжностей немає (33,2% — в ЕГ та 26,4% — у КГ).

Запитання №№7-12 анкети спрямовувались на аналіз педагогічної готовності майбутніх учителів експериментальних та контрольних груп до екологічного виховання молодших школярів. Майбутні вчителі мали прореагувати на дії учнів, прийняти рішення у ситуації, що припускає можливість організації природоохоронної, виховної діяльності екологічного спрямування, обрати певний варіант впливу на учнів тощо. Спектр варіантів відповідей на запитання подано у табл. 2.7.

Встановлено, що так само, як і на констатувальному етапі експерименту, активність опитуваних обох груп у ситуаціях, де норми та правила поведінки у довірливості порушуються дітьми, значно вища, ніж у

ситуаціях, де респонденти стають свідками природонебезпечних дій дорослих. Проте, спостерігались значні відмінності у спектрі відповідей на однакові запитання майбутніх учителів експериментальних та контрольних груп, у різноманітності варіантів розв'язання проблемних ситуацій, про що свідчать матеріали табл. 2.7.

Таблиця 2.7

**Спектр варіантів відповідей майбутніх учителів
(блок 2; 7-12 запитання анкети)**

Запитання та варіанти відповідей	Відповідей студентів ЕГ		Відповідей студентів КГ	
	Чол.	(%)	Чол.	(%)
7. Про “бридку” жабу				
- організую спостереження	19	7,2	10	5,2
- проведу бесіду, пояснення, розповідь	36	13,6	87	45,5
- підберу казку, оповідання	49	18,6	34	17,8
- заведемо жабку у кутку природи	25	9,5	3	1,6
- проведу гру “Я — комашка”	48	18,2	21	11,0
- підемо у зоопарк, на екскурсію	47	17,8	16	8,4
- проведу тренінг	39	14,8	0	0,0
- не зверну уваги	1	0,3	20	10,5
8. Хлопчики ламають дерева				
- зроблю зауваження	21	8,0	42	22,0
- проведу бесіду з учнями наодинці	21	8,0	28	14,7
- проведу бесіду з класом	36	13,6	46	24,1
- підберу казку, оповідання	51	19,3	20	10,5
- поведу на екскурсію, до ботанічного саду	68	25,8	18	9,4
- організую посадку рослин	64	24,2	18	9,4
- накричу	0	0,0	4	2,1
- не зверну уваги	3	1,1	15	7,8
9. Колекція рідкісних метеликів				
- поясню, чому не можна знищувати метеликів	34	12,9	59	30,9
- регулярно буду знайомити із Червоною книгою	41	15,5	15	7,9
- поселимо у куточок природи живих метеликів	29	11,0	6	3,1

Продовження табл. 2.7

- проведу гру, тренінг	51	19,3	21	11,0
- попрошу залишити у класі, щоб діти бачили	21	8,0	16	8,4
- нехай напишуть казку про них	38	14,4	56	13,6
- поведу на екскурсію	47	17,8	16	8,4
- вдам, що не помітила	3	1,1	32	16,7
10. Ділянка для учнів				
- обов'язково — зелений клас	59	22,3	34	16,2
- залучу дітей до створення	86	32,6	35	18,3
- залучу батьків і дітей	98	37,1	56	29,3
- нехай роблять без мене	21	8,0	69	36,2
11. Що робити з білочками?				
- розповім цікаве	40	15,2	46	24,1
- будемо ходити годувати	101	38,3	29	15,2
- занесемо до еколого-натуралістичного центру	47	17,8	15	7,9
- нехай напишуть казку, твір	45	17,0	24	12,6
- нехай з батьками доглядають	15	5,7	45	23,5
- похвалю	16	6,0	32	16,7
12. Куточок живої природи				
- створимо, корисно для виховання	56	21,2	21	11,0
- я люблю рослини та тварини	50	18,9	19	9,9
- якщо будуть умови	65	24,6	44	23,0
- якщо діти дбатимуть про нього	16	6,1	22	11,5
- для чого зайві проблеми	27	10,2	49	25,7
- нізащо	8	3,0	15	7,9
- якщо діти допомагатимуть	42	16,0	21	11,0

Зокрема, реагуючи на природонебезпечні дії дітей, як у ситуації, коли хлопчик ламає деревце (ситуація №8 другого блоку), майбутні вчителі контрольних груп найчастіше застосовували словесні методи впливу: робили зауваження (22,0% опитаних), проводили індивідуальні або фронтальні бесіди, пояснення, (14,7% та 24,6% респондентів),

добирали казку (10,5% опитаних), а 2,1% учасників КГ відповіли: “Накричу”. Не звертатимуть увагу на поведінку дитини 1,1% учасників ЕГ та 7,8% членів КГ. У свою чергу переважна більшість майбутніх учителів з ЕГ, розв’язуючи запропоновані проблемні ситуації, виявляли більше винахідливості, оригінальності у виборі методів виховного впливу. Зокрема, зробити зауваження пропонували відповідно 8,0% опитаних, провести бесіду індивідуальну або із класом — 8,0% та 13,6% респондентів, підібрати казку — 19,3% опитаних з експериментальних груп. Водночас, 25,8% учасників ЕГ запропонували провести екскурсію (у КГ — 9,4% опитаних), організувати висадку дерев вирішили 24,2% учасників (у КГ — 9,4% опитаних). У подібних ситуаціях учасники експериментальних груп пропонували організувати написання учнями твору чи казки, провести тренінг, екологічну гру, організувати екскурсію до ботанічного саду, зоопарку, спостереження, залучити учнів до посадки рослин, догляду за тваринами тощо.

У ситуаціях, що передбачали можливість організації практичної діяльності учнів, майбутні вчителі експериментальних груп також виявляли значно вищу активність, аніж у контрольних групах. Так, серед ситуацій було запропоновано наступну: “На уроці читання дівчинка розповіла, що біля її будинку жила сім’я білочок. Мама-білка чомусь загинула, залишились малятка. Що Ви порадите зробити дівчинці? Чому?”. Відтак, 38,3% учасників експериментальних груп запропонували разом з учнями ходити доглядати білок; 17,8% вважали за краще віднести малят до еколого-натуралістичного центру або у зоопарк, де їм нададуть потрібної допомоги. У контрольних групах такі пропозиції зробили відповідно 15,2% та 7,9% респондентів. Частина опитаних обох груп вважали за необхідне дати учням завдання написати твір або казку (17,0% учасників ЕГ та 12,6% — КГ), а 15,2% майбутніх учителів експериментальних груп та 24,1% із контрольних із задоволенням розкажуть дітям щось цікаве про білочок; по 6,0% та 16,7% представників експериментальних та

контрольних груп похвалять дівчинку за спостережливість та увагу. Але ця частина опитуваних ігнорували можливість залучити учнів до реальної природоохоронної роботи. У той же час, 5,7% членів експериментальних та 23,5% контрольних груп вважають, що цим можуть займатися діти з батьками, і їх особисто така проблема не стосується.

Результати анкетування було підтверджено у процесі спостереження педагогічної практики майбутніх учителів експериментальних та контрольних груп, аналізу звітної документації та порівняльного аналізу результатів практики. Оскільки у ході педагогічної практики створювалися сприятливі умови для реалізації особистісного ставлення майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи, прояву їхніх знань та реалізації умінь, аналіз виховної роботи екологічного спрямування, що проводилась майбутніми вчителями у період педагогічної практики та її результатів, — важливий і достименний показник ефективності процесу їхньої підготовки до екологічного виховання учнів. У контексті останнього, табл. 2.8 демонструє особливості діяльності майбутніх учителів ЕГ та КГ під час педагогічної практики у школі.

Таблиця 2.8

**Порівняльна характеристика діяльності
майбутніх учителів ЕГ та КГ під час педагогічної практики**

Форми й методи екологічного виховання	ЕГ		КГ	
	Чол.	%	Чол.	%
Під час уроків				
бесіди	126	47,7	175	91,6
спостереження	242	91,7	62	32,5
практично-дослідна робота	121	45,8	22	11,5
народний фольклор	176	66,7	66	34,6
народний календар	214	81,1	123	64,4
екологічні ігри	134	50,8	45	23,6
У позакласній роботі				
екскурсії	164	62,1	35	18,3

свята й вечори	123	46,6	59	30,9
виставки, конкурси	104	39,4	46	24,1
тиждень екології	67	25,4	24	12,6
гуртки	8	3,0	5	2,6
Природоохоронна діяльність				
догляд за рослинами	234	88,6	159	83,2
догляд за тваринами	68	25,8	25	13,1
прибирання територій	167	63,3	89	46,5
озеленення ділянок	75	28,4	22	11,5

Так одним із основних методів, що використовувалися майбутніми вчителями з метою екологічного виховання учнів початкової школи на уроках, були бесіди, пояснення (47,7% уроків в ЕГ та 91,6% уроків у КГ). Учасники ЕГ майже на кожному уроці проводили хвилину спостережень (91,7% в ЕГ порівняно із 32,5% у КГ). Практичну та дослідницьку роботу організували 45,8% учасників ЕГ та 11,5% учасників КГ. Водночас, народний фольклор використовували із виховною метою 66,7% майбутніх учителів ЕГ та 34,6% КГ; народний календар — 81,1% учасників ЕГ та 64,4% опитаних КГ. У свою чергу майбутні вчителі ЕГ застосовували екологічні ігри у 50,8%, тоді як учасники КГ тільки у 23,6% випадків.

Зауважимо, що майбутні вчителі КГ, плануючи навчально-виховну роботу на уроці, як свідчить аналіз проведених ними уроків, не орієнтувалися на реальні виховні потреби конкретного класу, на проблеми у поведінці учнів чи ставленні до природного середовища, а брали до уваги тільки тему уроку. Навіть, якщо текст, поданий у підручнику до конкретної теми (найчастіше це стосувалось уроків читання та мови) мав екологічний зміст та виховний потенціал, майбутні вчителі не завжди використовували його можливості. Водночас, у роботі майбутніх учителів експериментальних груп переважали активні методи навчання та виховання. На уроках систематично відводився час для організації

хвилини спостережень, учні залучалися до виховних бесід, до виконання практичних та лабораторних досліджень, що стимулювало їхній інтерес до пізнання природи.

Досить значною є й різниця в результатах організації виховної роботи екологічного змісту у позаурочний час. Зокрема, екскурсії проводили 62,1% учасників ЕГ та 18,3% учасників КГ. Майбутні вчителі ЕГ організували екскурсії до ботанічного саду, до Міського еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, де учні мали змогу допомагати у догляді за тваринами та рослинами. Під час організованих екскурсій учні молодшого шкільного віку виконували елементарні природоохоронні дії, зокрема, прибирали територію неподалік від школи. Свята й вечори організували 46,6% представників ЕГ та 30,9% у КГ. Виставки та конкурси в ЕГ організували 39,4% учасників, та 24,1% — у КГ. В організації та проведенні тижня природознавства або екології брали участь 25,4% представників ЕГ та 12,6% учасників КГ. Водночас, до проведення гурткової роботи долучились 3,0% учасників ЕГ та 2,6% — КГ. Зауважимо, що учасники КГ організували екскурсії, спостереження, практичну роботу у природі, позаурочні та позакласні виховні заходи найчастіше тільки тоді, коли цього вимагав учитель або викладач-керівник практики, а відтак, самостійно ініціативу найчастіше не виявляли.

Нами аналізувалась також природоохоронна діяльність, що організувалась майбутніми вчителями ЕГ та КГ під час практики. Основним видом такої діяльності був догляд за кімнатними рослинами (88,6% учасників ЕГ та 83,2% учасників КГ). Водночас, догляд за тваринами змогли організувати 25,8% представників ЕГ та 13,1% — у КГ. Залучали школярів до прибирання ділянок поблизу школи та територій міста 63,3% майбутніх учителів ЕГ та 46,6% з КГ. В озелененні територій змогли взяти активну участь 28,4% учасників ЕГ та 11,5% учасників КГ. Водночас, практично всі майбутні вчителі ЕГ та КГ зазначали, що під час планування та організації практичної природоохоронної роботи було

досить багато труднощів, оскільки найчастіше вчителі були “не зацікавлені” або “не мали часу” на це.

На основі проведеного комплексного порівняльного аналізу готовності майбутніх учителів експериментальних та контрольних груп до екологічного виховання учнів, відповідно до розроблених нами характеристик рівнів готовності, визначено загальний рівень їхньої готовності до екологічного виховання учнів початкової школи. Зведені результати порівняльного аналізу подано у табл. 2.9 та на рис. 2.3, 2.4.

Таблиця 2.9

Рівні готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів в експериментальних та контрольних групах

Рівні готовності	Особистісна готовність				Педагогічна готовність			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	Чол.	%	Чол.	%	Чол.	%	Чол.	%
Оптимальний	66	25,0	15	7,9	53	20,1	11	6,7
Достатній	121	45,8	59	30,9	119	45,1	41	25,0
Середній	63	23,9	74	38,7	74	28,0	67	40,9
Низький	14	5,3	43	22,5	18	6,8	45	27,4

Результати проведеного дослідження свідчать, що після запровадження експериментальної програми відбулися значні зміни рівневої характеристики особистісної та педагогічної готовності майбутніх учителів експериментальних груп порівняно із майбутніми вчителями контрольних груп.

Так у табл. 2.9 та на рис. 2.3 простежується, що в експериментальній групі після завершення формувального експерименту переважав достатній рівень особистісної готовності — 45,8% (відповідно 30,9% у КГ). Оптимальний рівень готовності в експериментальній групі становив 25,0%, середній — 23,9%, а низький рівень — 5,3%. Водночас, у контрольних групах перевагу становив середній рівень (38,7%). Порівняно із результатами експериментальної групи, у контрольній групі досить високі показники низького рівня особистісної готовності до екологічного

виховання (22,5%) та низький показник оптимального рівня особистісної готовності (7,9) до екологічного виховання учнів початкової школи.

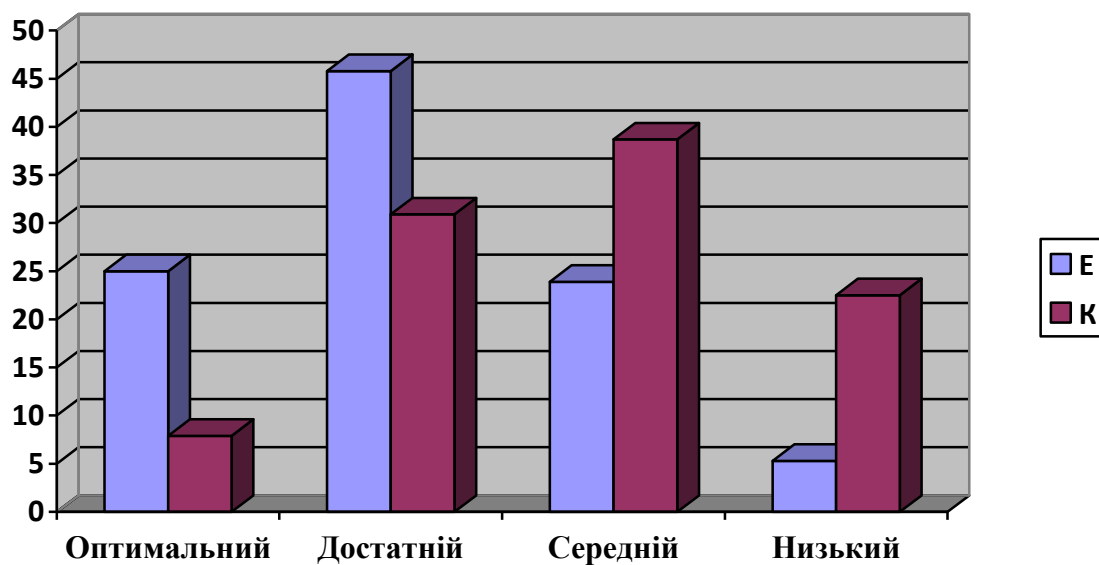

Рис. 2.3. Рівні особистісної готовності до екологічного виховання майбутніх учителів експериментальних та контрольних груп: Е — показники рівнів особистісної готовності в експериментальних групах; К — показники рівнів особистісної готовності у контрольних групах.

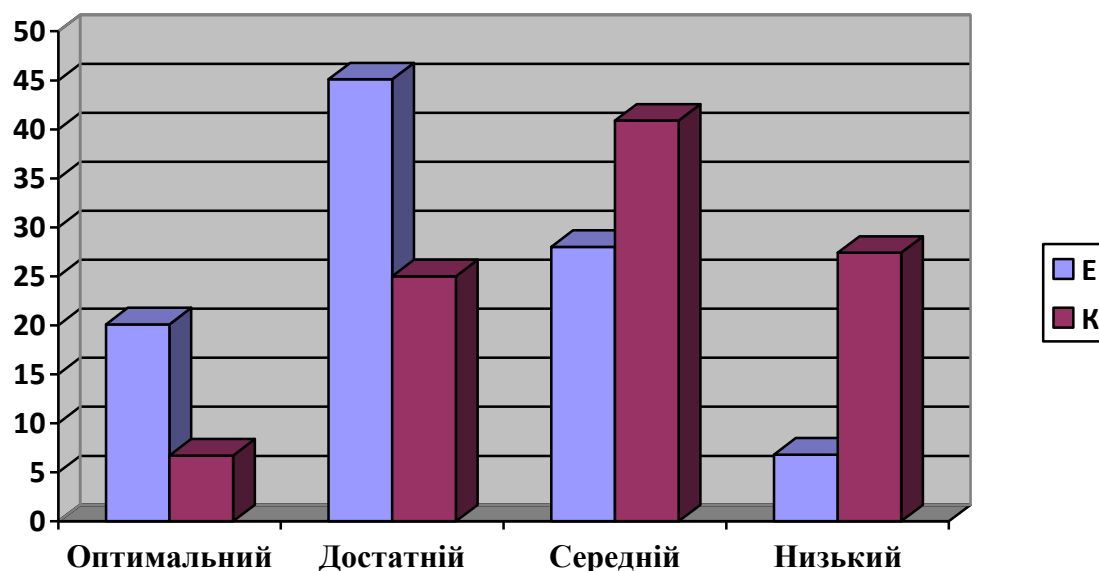

Рис. 2.4. Рівні педагогічної готовності до екологічного виховання майбутніх учителів експериментальних та контрольних груп: Е — показники рівнів педагогічної готовності в експериментальних групах, К — показники рівнів педагогічної готовності у контрольних групах.

Дані табл. 2.9 та рис. 2.4 також демонструють значно вищі показники достатнього та оптимального рівнів педагогічної готовності у майбутніх учителів експериментальних груп, порівняно із контрольними групами. Так, оптимальний рівень педагогічної готовності в експериментальних групах становить 20,1%, а в контрольних — 6,7%; достатній рівень педагогічної готовності виявляють 45,1% майбутніх учителів експериментальних груп та 25,0% у контрольних групах. Водночас, у контрольних групах переважали показники середнього (40,9% у КГ порівняно із 28,0% в ЕГ) та низького (27,4% у КГ порівняно із 6,8% в ЕГ) рівнів педагогічної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи.

Оскільки на констатувальному етапі дослідження результати опитування майбутніх учителів усіх груп були відносно однаковими, є підстави стверджувати, що зміни, зафіксовані останнім анкетуванням учасників дослідних та контрольних груп та характер їхньої педагогічної діяльності з екологічного виховання учнів початкової школи під час педагогічної практики репрезентують ефективність проведеної роботи з формування професійної готовності майбутніх учителів експериментальних груп.

Зазначимо, що рівневі характеристики готовності майбутніх учителів контрольних груп порівняно із результатами констатувального етапу експерименту також зазнали певної позитивної динаміки. Це пояснюється тим, що майбутні вчителі залучались до навчально-виховної роботи у процесі вивчення предметів, передбачених навчальними планами та програмами, активно працювали під час педагогічної практики, набуваючи відповідних знань, умінь та навичок.

Загалом, результати експериментального дослідження, порівняння результатів анкетування та роботи майбутніх учителів ЕГ та КГ під час практики у школі доводять ефективність розроблених нами форм та методів формування особистісної і педагогічної готовності майбутнього

вчителя до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку, що виявляється:

- у якісних змінах мотиваційно-ціннісної сфери, ставлення майбутніх вчителів ЕК до природи, поведінки у природі;

- у зростанні інтересу майбутніх учителів ЕГ до проблем екології, у формуванні переконаності у необхідності здійснювати екологічне виховання учнів;

- у характері виховної діяльності екологічного змісту майбутніх учителів ЕГ під час педагогічної практики;

- у зростанні рівня особистісної та педагогічної готовності майбутніх учителів експериментальних груп, порівняно із майбутніми вчителями контрольних груп.

Висновки до другого розділу

1. На основі теоретичного аналізу та практичного стану підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів та відповідно до завдань дослідження й розробленої структури професійної готовності вчителя до досліджуваного напряму професійної діяльності було обґрунтовано та розроблено модель підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи.

2. У запропонованій моделі визначено й обґрунтовано функції та завдання процесу підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів, обумовлено принципи й педагогічні умови його ефективності. Модель передбачає дієві форми й методи, що використовуються під час формування визначених складових особистісної та педагогічної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів, забезпечує етапність процесу підготовки.

3. Відповідно до запропонованої моделі, підготовка майбутніх

учителів здійснювалась у декілька етапів та розпочиналась орієнтаційно-мотиваційним, на якому під час аудиторних занять та в позааудиторній роботі у процесі використання бесід, лекцій, тренінгових занять, екскурсій, ігрових методів, аналізу життєвих ситуацій тощо робота спрямовувалась на актуалізацію екологічних знань майбутніх учителів, розвиток мотивів природовідповідної поведінки та діяльності в галузі екологічного виховання, формування уявлень про сутність, значення екологічного виховання. Основна увага на цьому етапі надавалась формуванню особистісної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів у навчально-виховному процесі початкової школи.

Навчально-тренувальний етап було спрямовано на формування педагогічної складової професійної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку. Передбачалось формування цілісних знань про сутність та педагогічні особливості екологічного виховання у початковій школі, розвиток інтересу до екологічного виховання учнів, теоретичне ознайомлення з формами, методами, засобами екологічного виховання та формування умінь планування, організації виховних заходів екологічного спрямування. Цьому сприяли лекції, семінарсько-практичні, лабораторні заняття, тренінги, ділові та рольові ігри, аналіз та розв'язування педагогічних задач, аналіз виховних заходів, самостійна розробка виховних заходів та їх організація. Розвиток та систематизація набутих знань, умінь, навичок майбутніх учителів здійснювались у ході вивчення запровадженого нами у навчально-виховний процес вищого навчального закладу спецкурсу "Методика екологічного виховання учнів".

На активно-практичному етапі підготовки передбачалось залучення майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів під час педагогічної практики у початковій школі. Це сприяло реалізації набутих під час аудиторних занять та в позааудиторній роботі знань, умінь в галузі екологічного виховання, цілеспрямованому формуванню елементів

операційного компоненту педагогічної готовності, закріпленню та систематизації знань, умінь, навичок майбутніх учителів, необхідних для цілеспрямованої систематичної роботи з екологічного виховання учнів початкової школи.

4. Результатами дослідно-експериментальної перевірки стану сформованості особистісної та педагогічної складової професійної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи доведено ефективність розроблених нами форм, методів, методичних прийомів та цілісної моделі підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкових класів.

Зокрема, відбулися зміни у співвідношенні різних типів стратегії поведінки та мотивації діяльності майбутніх учителів. Так в експериментальних групах переважає відсоток активно-природоохоронного та природовідповідного типів, тоді як у контрольних групах значно вищі показники активно-агресивного та пасивно-агресивного типів стратегії поведінки. Простежуються позитивні зміни рівневої характеристики особистісної та педагогічної готовності майбутніх учителів експериментальних груп порівняно з учасниками контрольних груп. В експериментальних групах після завершення формувального експерименту переважав достатній рівень особистісної готовності (45,8%), а в контрольних групах він становив 30,9%. Водночас, у контрольних групах перевагу становив середній рівень — 38,7%, тоді як в експериментальній — 23,9%. Оптимальний рівень становив в експериментальних групах 25,0% та 7,9% у контрольних. Тоді як низький показник особистісної готовності в експериментальних та контрольних групах виявили по 5,3% та 22,5% учасників відповідно.

Підвищились також і показники достатнього та оптимального рівнів педагогічної готовності у майбутніх учителів експериментальних груп, порівняно з учасниками контрольних груп. Так оптимальний рівень педагогічної готовності в експериментальних групах становив 20,1%, а в

контрольних — 6,7%; достатній рівень педагогічної готовності виявляли 45,1% представників експериментальних груп та 25,0% у контрольних групах. Водночас, у контрольних групах переважали показники середнього (40,9%, порівняно із 28,0% в ЕГ) та низького (27,4% порівняно із 6,8% в ЕГ) рівнів педагогічної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи.

5. Таким чином, результати дослідно-експериментальної перевірки ефективності процесу формування професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи підтвердили дієвість обґрунтованої нами моделі підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів, ефективність та доцільність обґрунтованих та визначених нею функцій, завдань, принципів і педагогічних умов організації процесу підготовки майбутнього вчителя до означеного напрямку професійної діяльності, розроблених методів, методичних прийомів та запропонованих форм організації навчально-виховного процесу, спрямованих на формування визначених особистісної та педагогічної складової професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Здійснений аналіз філософсько-культурологічних, психолого-педагогічних та спеціальних літературних джерел підтвердив, що однією з передумов виходу людства з екологічної кризи та гармонізації взаємостосунків людини й природи є формування екологічної культури особистості та суспільства в цілому. У свою чергу, рівень екологічної культури особистості й суспільства обумовлений станом екологічної освіти й виховання та залежить від рівня професійної готовності вчителя, зокрема, вчителя початкових класів, до його здійснення.

2. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами визначено сутність поняття “професійна готовність майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів”, охарактеризовано рівні її сформованості, проаналізовано стан підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів.

Професійну готовність майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів ми розглядаємо як єдність двох взаємопов'язаних складових — особистісної та педагогічної готовності. Під особистісною готовністю розуміємо цілісне особистісне утворення, що характеризується певним рівнем оволодіння екологічними знаннями, сформованим ціннісно-мотиваційним ставленням до навколишнього середовища і людей та активною життєвою позицією у питаннях вирішення екологічних проблем. Складовими особистісної готовності нами визначено когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний компоненти. Педагогічну готовність розглядаємо як систему спеціальних психолого-педагогічних знань, умінь та навичок, які дають змогу ефективно організовувати у початковій школі виховні заходи екологічного спрямування, та внутрішню позитивну налаштованість майбутнього вчителя на їх здійснення. Складові педагогічної готовності: змістовий, мотиваційний та операційний компоненти.

За виділеними компонентами визначено й охарактеризовано рівні професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів: оптимальний, достатній, середній, низький; набули подальшого розвитку показники типів стратегії поведінки особистості стосовно природи та природонебезпечних дій інших: активно-природоохоронний, природо-відповідний, пасивно-агресивний, активно-агресивний.

З метою вивчення реального стану підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи нами було проведене анкетування майбутніх учителів під час їхнього навчання у вищому навчальному закладі, а також проаналізовано навчально-виховну діяльність під час педагогічної практики у початковій школі. Так результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що оптимальний рівень особистісної готовності до екологічного виховання учнів виявили лише 6,9% майбутніх учителів початкової школи, педагогічної готовності — 4,3% опитаних; достатній рівень особистісної готовності продемонстрували 20,8 % майбутніх учителів, педагогічної готовності — 13,8% із них; середній та низький рівні особистісної готовності виявили 46,5% та 25,8% майбутніх учителів початкової школи, а середній та низький рівні педагогічної готовності до екологічного виховання молодших школярів показали 52,5% та 29,4% із них. На підставі зазначеного нами зроблено висновок про недостатню ефективність професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи у вищому навчальному закладі.

3. У процесі дослідження було обґрунтовано й розроблено модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи, у якій визначено функції (мотиваційно-перетворююча, інформаційно-пізнавальна, практично-поглиблююча, інтеграційна), завдання (формування й систематизація природничих знань,

умінь, цінностей, потреб та мотивів, що обумовлюють екологічно доцільну поведінку особистості, та відповідних психолого-педагогічних знань, умінь і навичок, необхідних для здійснення ефективного екологічного виховання учнів тощо), принципи (цілеспрямованості, науковості, зв'язку з життям, єдності навчання й виховання, теоретичної та практичної підготовки, систематичності, концентричності, інтегративності) та педагогічні умови (врахування сучасних тенденцій розвитку суспільства та екологічних проблем, забезпечення синхронності формування компонентів професійної готовності, єдності навчального та виховного процесів, залучення до природоохоронної діяльності, забезпечення педагогічного керівництва). На основі означених компонентів моделі здійснювався відбір змісту, форм, методів, планувалися етапи процесу підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу (орієнтаційно-мотиваційний, навчально-тренувальний, активно-практичний).

Ефективність розробленої моделі та її складових експериментально перевірялися під час запровадження у навчально-виховний процес вищого навчального закладу. Експериментальне дослідження виконувалось у декілька етапів. Орієнтаційно-мотиваційний етап спрямовувався на актуалізацію екологічних знань майбутніх учителів, розвиток мотивів природовідповідної поведінки та діяльності в галузі екологічного виховання, формування уявлень про значення та сутність екологічного виховання. Навчально-тренувальний етап передбачав розвиток інтересу майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів, формування цілісних знань про сутність та педагогічні особливості екологічного виховання у початковій школі, теоретичне ознайомлення із формами, методами, засобами екологічного виховання школярів та формування умінь планувати, організовувати виховні заходи екологічного змісту у школі. Інтегруючу роль у підготовці майбутніх учителів на цьому

етапі відіграв авторський спецкурс “Методика екологічного виховання учнів”, на основі якого на активно-практичному етапі процесу підготовки організувалася практична діяльність майбутніх учителів з екологічного виховання учнів початкової школи під час педагогічної практики у школі, що, у свою чергу, сприяло реалізації, закріпленню, систематизації набутих раніше знань, умінь та навичок у галузі екологічного виховання учнів початкової школи.

На завершальному етапі було виявлено зміни у співвідношенні типів стратегії поведінки майбутніх учителів початкових класів стосовно природи та природонебезпечних дій інших та рівнів особистісної та педагогічної складової професійної готовності їх до екологічного виховання учнів в експериментальній та контрольній групах. Так АП тип стратегії поведінки в ЕГ виявили на 21,8%, а ПВ тип — на 4,9% більше опитаних, аніж у КГ. Тоді як ПА та АА типів стратегії поведінки, навпаки, на 15,8% та 10,8% більше виявлено у КГ майбутніх учителів, аніж в ЕГ.

Водночас, в експериментальній групі оптимальний рівень особистісної готовності виявили на 17,1% більше майбутніх учителів, аніж у контрольній групі, достатній рівень — на 14,9% більше. Тоді як у контрольній групі переважали показники середнього та низького рівнів особистісної готовності на 14,8% та 17,2% відповідно. В експериментальній групі оптимальний та достатній рівні педагогічної готовності становили на 13,4% та 20,1% більше, аніж у контрольній групі, тоді як середній та низький рівні на 12,9% та 20,6% частіше зустрічались у контрольній групі майбутніх учителів початкових класів.

4. Розроблено спецкурс “Методика екологічного виховання учнів” та, відповідно, методичні рекомендації з підготовки майбутнього вчителя початкової школи до екологічного виховання учнів початкових класів і впроваджено у практику вищого навчального закладу, що дало змогу значно підвищити ефективність цього процесу та було підтверджено результатами здійсненого дослідження.

Статистичні позитивні зміни, що відбулися в експериментальній групі, свідчать про ефективність та дієвість обґрунтованих нами моделі, визначених нею функцій, завдань, принципів та педагогічних умов організації процесу підготовки майбутнього вчителя, розроблених змісту, методів, методичних прийомів та запропонованих форм організації навчально-виховного процесу, спрямованих на формування особистісної та педагогічної складових професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Запропоновані методики створюють умови для формування професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку. Однак, отримані результати доводять необхідність подальшого урізноманітнення форм та методів професійної підготовки майбутніх фахівців до екологічного виховання молодших школярів.

Додаток А

Анкета № 1

Дайте, будь-ласка, відповіді на запитання та обґрунтуйте їх

1 частина

1. Ваші сусіди переїжджають в інше місто. Залишають Вам кімнатні рослини, кішку, собаку. Що робитимете із подарованими рослинами, тваринами? Чому?

2. Ви побачили посередині дороги собаку, але, як видалось Вам, пораненого. Тут часто їздять машини. Як Ви прореагуєте у цьому випадку, чому?

3. Прогулюючись вулицями міста Ви їли морозиво, печиво чи хотдог. Залишився пакуночок від їжі. Поряд ніде не видно урни для сміття. Що зробите зі сміттям? Чому?

4. Відпочиваючи із друзями у лісі, ви затримались. Почало вечоріти, насуваються хмари, зараз розпочнеться дощ. Усі поспішають повертатись. Залишається багато сміття. Що Ви робитимете? Чому?

5. Розпочалась підготовка до свята Нового року. Друзі не можуть визначитись із “новорічним деревцем”. Одні пропонують придбати гарну лісову ялинку, інші – штучне дерево. Хтось запропонував обмежитись прибраною гілкою ялинки. Слово за Вами. Яким буде Ваше рішення? Чому?

6. Сьогодні є досить великий вибір синтетичних миючих засобів. Чи завжди користуєтесь Ви ними? Чому?

7. Ви неодноразово чули про необхідність економно використовувати воду, газ, світло. Чи робите Ви це? З яких причин?

8. Ваші друзі запропонували взяти участь у прибиранні парку. Чи погодитесь Ви допомагати, за яких умов?

9. Під час відпочинку у лісі Ви, прогулюючись, помітили замулене джерело. Вас покликали друзі. Що Ви робитимете? Чому?

10. Навесні на ринку досить часто можна побачити, як люди продають первоцвіти, занесені до Червоної книги. Чи купуєте Ви їх? Чому?

2 частина

1. Ви прогулюєтесь парком і бачите, як дитина збирається зірвати рідкісну квітку. Як Ви вчините у такому випадку і чому?

2. Ви стали свідком того, як маленький хлопчик вихваляється перед друзями, як він знущався із жаби. Якими будуть Ваші дії? Чому?

3. Дівчинка розповідає подругам, що вона знайшла маленьке хворе кошеня, але мама не дозволяє тримати його вдома. Чи втрутитесь Ви у вирішення проблеми? Як Ви

її вирішите?

4. Дитина у класі ділиться враженнями про відпочинок із батьками у лісі неподалік від школи. Батько знайшов замулене джерело із смачною водою, але, через відсутність знаряддя, не зміг його розчистити. Що б Ви, як учитель, зробили у такому випадку?

5. Учні Вашого класу жваво щось обговорюють. Прислухавшись, Ви зрозуміли, що хлопчик вихваляється перед друзями: удвох із братиком вони зруйнували величезний мурашник із безліччю кусючих комах. Хлопчики у захваті. Як Ви прореагуєте на цю ситуацію? Чому?

6. Учні на свято подарували Вам букет рідкісних квітів, що перебувають під загрозою зникнення. Як Ви приймете цей подарунок?

7. В учнів з'явилося бажання створити куточок живої природи у класі. Чи погодитесь Ви на пропозицію дітей? За якої умови? Чому?

8. Напередодні екскурсії Ви востаннє перевіряєте маршрут. Виявляється, що найкраща галявина – у жахливому стані (схоже, тут відпочивали туристи і забули прибрати після себе). Можна провести дітей іншим маршрутом. Як Ви організуєте екскурсію? Який шлях оберете? Чому?

9. Дорогою до школи учень знайшов молоде деревце, вирване із корінням. Дитина принесла його до школи. Що робитимете Ви із “знахідкою”? Чому?

10. Для проведення екскурсій із третьокласниками наприкінці навчального року керівництво школи дало можливість Вам зробити вибір: обмежитись екскурсіями поблизу школи або організувати поїздку у табір відпочинку, розташований у мальовничому місці. Але є проблема: хоча приміщення в порядку, територія дещо занедбана. Який відпочинок для дітей та для себе Ви оберете? Чому?

3 частина.

1. Уявіть, що Ви присутні на обговоренні державного документу, який стосується екологічного виховання учнів початкових класів. Голоси присутніх розділились: одні вважають, що екологічне виховання – справа необхідна, інші виступають проти широкого впровадження виховних заходів екологічного змісту у початковій школі. Чию думку Ви підтримуєте? Доведіть правомірність своєї позиції.

2. Екологічне виховання учнів початкової школи передбачає формування екологічних знань, умінь, позитивних емоцій, почуттів, що стосуються об'єктів природи, ставлення до них тощо. Доберіть методи виховання, що найкраще підходять для формування складових екологічної культури учнів.

Додаток Б

Анкета для учителів

Дайте, будь-ласка, відповіді на запитання та обґрунтуйте їх

1. Ви прогулюєтесь парком і бачите, як дитина збирається зірвати рідкісну квітку. Як Ви вчините у такому випадку і чому?
2. Ви стали свідком того, як маленький хлопчик вихваляється перед друзями, як він знущався із жаби. Якими будуть Ваші дії? Чому?
3. Дитина у класі ділиться враженнями про відпочинок із батьками у лісі неподалік від школи. Батько знайшов замулене джерело із смачною водою, але, через відсутність знаряддя, не зміг його розчистити. Що б Ви, як учитель, зробили у такому випадку?
4. Учні на свято подарували Вам букет рідкісних квітів, що перебувають під загрозою зникнення. Як Ви приймете цей подарунок?
5. В учнів з'явилося бажання створити куточок живої природи у класі. Чи погодитесь Ви на пропозицію дітей? За якої умови? Чому?
6. Напередодні екскурсії Ви востаннє перевіряєте маршрут. Виявляється, що найкраща галявина – у жахливому стані (схоже, тут відпочивали туристи і забули прибрати після себе). Можна провести дітей іншим маршрутом. Як Ви організуєте екскурсію? Який шлях оберете? Чому?
7. Навесні, особливо перед 8 Березня, на ринку можна зустріти різного віку людей, що продають первоцвіти, занесені до Червоної книги. Чи купуєте Ви їх? Чому?
8. Уявіть, що Ви присутні на обговоренні державного документу, який стосується екологічного виховання учнів початкових класів. Голоси присутніх розділились: одні вважають, що екологічне виховання – справа необхідна, інші виступають проти широкого впровадження виховних заходів екологічного змісту у початковій школі. Чию думку Ви підтримуєте? Доведіть правомірність своєї позиції.
9. Які заходи, спрямовані на екологічне виховання школярів, найчастіше організовуєте Ви у своїй практиці? Які вважаєте найбільш ефективними?
10. Вкажіть оптимальні, на Вашу думку, шляхи покращення підготовки майбутніх вчителів до екологічного виховання молодших школярів.

Додаток В

Комплекс занять для позааудиторної роботи, спрямованих на формування особистісної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів

Заняття № 1

Тема: НАВКРУГИ ТАК БАГАТО ЦІКАВОГО

Мета: розвивати спостережливість, вміння бачити красу природи, стимулювати інтерес та бажання до пізнання навколишнього світу.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Уявна прогулянка

Завдання 2. Вчимось спостерігати

Мета: розвивати спостережливість, вміння бачити особливості та описувати предмети.

Мотивація: Навкруги дуже багато цікавого і прекрасного. Але, пам'ятаєте: можна “дивитись і не бачити, слухати, і не чути”... Для того, щоб помічати навкруги все незвичайне і гарне, необхідно бути спостережливим. Виконаємо декілька ігрових завдань і з'ясуємо, наскільки ми спостережливі.

Вправа 1. Містер Х

Зміст: Учасники діляться на дві команди. Перша команда обирає гравця із другої та називає йому слово (назву об'єкту природи, явища). Цей учасник має описати своїй команді вигляд названого об'єкту, розказати про особливості його життя, розвитку, поширення, не називаючи його.

Переможцем вважається той, хто найбільше і найточніше розкаже про природний об'єкт.

Вправа 2. Хто найспостережливіший?

Зміст: Кожному учаснику потрібен аркуш паперу та ручку. Ведучий називає ту чи іншу рослину, тварину. Кожен учасник має коротко написати у якому стані зараз перебуває названий об'єкт, вказати найхарактернішу ознаку його на даний час. Наприклад, якщо це відбувається восени, то

вказується, чи є ще листя на дереві, якого кольору; чи цвітуть квіти, чи, можливо, вони відцвіли ще влітку; чи можна зараз бачити ту чи іншу комаху, чи ні і т.п.

Далі учасники обмінюються аркушами. Усі разом обговорюють відповіді та перевіряють відповіді один одного. Перемагає той, хто найбільше дасть точних характеристик об'єктів.

Вправа 3. Знайди відмінності

Зміст: Ведучий називає два об'єкти природи. Учасники мають назвати якнайбільше спільних та відмінних рис. Роботу найкраще проводити у парах.

Вправа 4. Відгадай, де це

Зміст: Для гри потрібно підготувати фотографії місць, які студенти можуть бачити у повсякденному житті. Ведучий демонструє фото, гравці мають відгадати, де його зроблено.

Учасників можна поділити на команди. На відгадування давати певну кількість часу.

Вправа 5. Хвилина спостережень

Зміст: Учасники діляться на 2 команди. По черзі команди мають назвати найхарактерніші зміни у природі, що сталися за тиждень, за місяць або вказати характерні ознаки тієї чи іншої пори року.

Завдання 3. Перегляд та аналіз відеофільму.

Запитання для обговорення:

- Про що йдеться у фільмі?
- Чи в реальному житті спостерігали за об'єктами, про які йдеться?
- Що нового дізналися із фільму?
- Які почуття та емоції викликала інформація?
- Які запитання виникли після сприйняття інформації?
- Про що зі світу живої та неживої природи Ви б хотіли дізнатися більше? (Доцільно, щоб на останнє запитання дали письмові відповіді. Їх варто врахувати при доборі нових відеофільмів, тем для бесід, лекцій та

повідомлень на наступних заняттях).

Заняття № 2

Тема: ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Мета: поглиблювати знання про екологічні проблеми планети, про їх причини та наслідки, розвивати вміння бачити зв'язки та залежності між екологічними проблемами глобального та локального характеру, між діяльністю людини та станом навколишнього середовища.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Ділова гра “Екологічний симпозіум”.

Мета: актуалізувати знання про екологічні проблеми локального та глобального масштабу, їх причини, можливі наслідки.

Зміст: Організують та проводять симпозіум голова, замісник та секретар. На симпозіумі присутні представники різноманітних професій, різних галузей виробництва, науки, культури, наприклад: працівники добувної галузі, енергетики, військові, виробники автомобілів, працівники сільського господарства, будівельники, працівники сміттєпереробної галузі тощо. Ролі розподіляються попередньо. Студенти самостійно готують виступи.

Після вступного слова голови присутні виступають із повідомленнями про екологічні проблеми, виникнення або розвиток яких пов'язані із сферою їх діяльності. Необхідно коротко охарактеризувати сутність проблеми, вказати причини виникнення, масштаби, перспективи розвитку.

У процесі обговорення кожної проблеми усі присутні вказують, чи стосується дана проблема кожного присутнього, чи відчувають її у професійній діяльності, у повсякденному житті. Кожен присутній пропонує, що може зробити він (з позиції професії) для уникнення чи розв'язання проблеми.

Окреслюється коло найсерйозніших проблем, основних причин їх

розвитку та оптимальних шляхів подолання екологічних проблем.

“Порядок денний”

1. Виступ голови (про сучасний екологічний стан планети).
2. Виступи-повідомлення представників різних галузей науки, виробництва й культури про екологічні проблеми та їх обговорення.
3. Підведення підсумків:
 - визначення основних екологічних проблем, що набувають глобального масштабу;
 - з'ясування основних причин екологічних проблем глобального характеру;
 - визначення оптимальних шляхів подолання екологічних проблем.

Підсумок: Сучасні екологічні проблеми набувають небачених масштабів. Вони вже не є справою однієї людини, однієї держави чи однієї професії. З ними узгоджено боротися має все людство. Водночас, глобальні екологічні проблеми починаються із локальних негараздів. Боротись із їх виникненням та розвитком яких під силу кожному.

Завдання 2. Аналіз екологічних проблем.

Мета: демонстрація обумовленості екологічного стану планети екологічними проблемами локального характеру.

Зміст: Письмові повідомлення про екологічні проблеми локального характеру студенти готують заздалегідь. Усі учасники діляться на невеликі групи. Кожна група отримує характеристику екологічної проблеми. Після обговорення у групах представники від кожної виступають перед присутніми із короткою характеристикою запропонованої ситуації. Зазначаються можливі причини виникнення, перспективи розвитку, вплив на загальнопланетарний стан. Учасники інших груп обов'язково мають висловити власний погляд на проблему.

Підсумок: Якою б не була маломасштабною, на перший погляд, екологічна проблема, в перспективі вона може викликати певні порушення в екологічній рівновазі планети. Кожен із нас своєю діяльністю впливає на

розвиток екологічних проблем. Позитивно або ж негативно.

Наступне завдання дозволить з'ясувати, що кожен може зробити, щоб запобігти розвитку екологічних негараздів на планеті.

Завдання 3. Гра “Битва із чудовиськом”

Мета: розвивати розуміння причетності кожного до екологічних проблем сучасності, усвідомлення власної ролі у їх розв'язанні.

Зміст: Учасники отримують назви, характеристику тих чи інших екологічних проблем. Гру можна проводити у парах або між групами. Перша сторона характеризує одну з екологічних проблем. Інша у відповідь називає шляхи боротьби із проблемою.

Хід гри: Гра проходить у формі діалогу між “чудовиськом” – екологічною проблемою та людиною.

“Чудовисько” розпочинає свій виступ із слів “Я – чудовисько на ймення...” Необхідно кількома словами передати, чому виникло “чудовисько”.

Інша сторона відповідає, розпочинаючи таким чином “Я тебе не боюся! Тому що ... Я можу і буду з тобою боротися ...”

Переможцем є та сторона, яка аргументованіше доведе свою позицію, доведе можливість подолання протилежної сторони.

Завдання 4. Гра “Допоможи планеті”.

Мета: розвивати усвідомлення цінності природи, вміння оцінити діяльність людини з точки зору її впливу на стан природи, розвивати почуття відповідальності за власні вчинки стосовно природи.

Обладнання: М'яч або кулька у вигляді планети.

Зміст: Учасники стають у коло. Ведучий грає роль Землі, яка спілкується із людиною, кидаючи їй кульку. Планета розповідає про те, як вона виникла, розквітала, як пізнавала світ, про те, як розвивалось життя на ній.

Далі Земля розповідає про те, як з'явилась на ній Людина, як раділа їй Планета, запитуючи, чи добре було тоді людині (учасникам), що

отримувала вона від планети.

Планета розповідає, що Людина не виправдала мрій і сподівань її, почала приносити багато нещастя. Планета гине. Тепер вона звертається до кожного із проханням допомогти. Але кожен учасник має відмовити Планеті у допомозі, аргументувати свою відмову.

На наступному етапі Планета знову звертається до Людини по допомогу, але та не відмовляє їй, а обіцяє допомогти. Кожен учасник при цьому називає конкретні дії, які він може зробити для блага його Планети.

Підсумок заняття: Сучасний екологічний стан планети Земля важко назвати задовільним. Звичайно, він формувався не одне століття. І, чи можна категорично сказати, що ми чи хтось із наших сучасників винні у тому, що екологічні проблеми є? Проте, ми маємо пам'ятати: екологічні проблеми глобального характеру розпочинаються із малих екологічних негараздів. До їх розвитку ми причетні. І нам під силу із ними боротися.

Заняття № 3

Тема: ВСЕ НАВКРУГИ ПОВ'ЯЗАНО

Мета: поглиблювати знання про взаємозв'язки у навколишньому світі, розвивати розуміння залежності стану природного середовища від діяльності людини.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Екологічні ігри (про зв'язки у природі)

Гра «Павутина»

Мета: розвивати уявлення про взаємозв'язки та залежності у природі.

Обладнання: клубок ниток.

Зміст: Група отримує назву екосистеми, яку має відобразити, кожен учасник – один із її “компонентів”. Усі стають у круг. Один тримає клубок ниток та розпочинає гру. Він має назвати об'єкт, без якого він не може

жити, або він йому необхідний, і кинути тому клубок. Наступний, називаючи себе, вказує інший компонент системи, кидає йому клубок. Усі компоненти екосистеми пов'язані між собою однією ниткою.

Далі ведучий говорить, що з одним із складових екосистеми щось трапилось. Він впускає нитку. Учасники аналізують, як це відобразиться на усій системі.

Підсумок: Екосистема будь-якого рівня – це тісно взаємопов'язані між собою складові. Між ними встановлюється досить вразлива рівновага. Щоб не сталося з одним із компонентів екосистеми, це швидко відображається на стані всіх інших складових.

Гра «Чи є в природі “зайве”?»

Мета: розвивати знання про взаємозв'язки у природі, розуміння багатогранної цінності об'єктів та явищ природи.

Зміст: Учасники діляться на дві групи. Кожен учасник пригадує рослину та тварину, якої хотів би не бачити на планеті. Кожна група складає свій список “зайвих” видів, обмінюються ними. Завдання однієї групи – пояснити, чому вказаний вид зайвий, завдання іншої – знайти аргументи, щоб переконати, що без цієї рослини чи тварини обійтись не можна.

Хід гри

Завдання 1. Світ навколо нас досить багатий і різноманітний. Уявіть, що Ви володієте надзвичайною силою і можете викликати зникнення одного виду рослин та одного виду тварин, але свій вибір Ви повинні обґрунтувати.

Напишіть на одному аркуші паперу назви вибраних членами групи видів.

Завдання 2. Члени однієї групи пояснюють, чому можна знищити обрану істоту. Члени протилежної групи повинні довести, що цього робити не можна.

Звертаємо увагу на зовнішній вигляд, на значення для людини

об'єктів, шукаємо істоти, залежні від вказаних, без яких обійтися не можна тощо.

Підсумки: То чи є в природі “зайві” рослини чи тварин? Немає. Кожен вид відіграє певну роль у природі. Одні є їжею для когось, хтось паразитує, але при цьому регулює чисельність інших, хтось може зникнути, але при цьому зникне щось незамінне. І все тому, що все у природі взаємопов'язане, все у природі взаємозалежне. І найбільше залежить від навколишнього світу людина.

Завдання 2. Аналіз екологічних ситуацій.

Мета: поглиблення знань про сутність та причини екологічних проблем, продемонструвати залежність екологічних проблем від діяльності людини.

Завдання 3. Гра “Життєвий шлях речей”.

Мета: збагачувати знання про взаємозв'язки між діяльністю людини та станом природного середовища, розвивати вміння передбачати наслідки власної діяльності, обмежувати негативний вплив на природу.

Зміст: Робота проводиться у групах (4-6 чоловік) у декілька етапів. Кожна група отримує картку із назвами предметів, що використовуються людиною у повсякденному житті (одяг, посуд, нові меблі, холодильник, автомобіль тощо). Суть гри полягає у тому, щоб висвітлити “життя” запропонованих речей. На першому етапі необхідно відобразити процес виробництва предмету, вказати, які природні ресурси при цьому використано, яких змін зазнає природа. Наступне – пригадуємо, як і де у побуті використовується річ. Третій етап – пояснити, що відбувається із предметом, коли він людині стає непотрібний, у якому вигляді він повертається у природу. Четвертий етап – з'ясувати, чи можна подовжити життя предмету, обмежити його вплив на середовище після використання.

Завдання 4. Бесіда “Ми не отримали Землю у спадок”

Заняття № 4

Тема: МОЄ СТАВЛЕННЯ ДО ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДИ

Мета: виховувати гуманне, бережливе ставлення до живих істот, розвивати спостережливість, вміння об'єктивно оцінювати дії стосовно природи.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Уявна прогулянка.

Завдання 2. Екологічна гра.

Розкажи мені, любиш ти, чи ні

Мета: виховувати гуманне ставлення до природних об'єктів.

Обладнання: фото або малюнки рослин, тварин.

Зміст: 1 варіант. Учасники діляться на пари. Кожна пара отримує зображення рослини або тварини. Гравці мають “поговорити” з об'єктом: один із членів пари повинен довести об'єкту, що він його не любить, пояснити, за що, інший, навпаки, розказати про те, як сильно і чому він любить зображений об'єкт.

Із наступним зображенням гравці працюють навпаки: той хто розповідав про неприязнь, розказує про своє захоплення, і навпаки.

Після завершення гри ведучий звертається із запитанням: які емоції виникали у гравців, коли вони розповідали про неприязнь, чи завжди легко було віднайти слова; які емоції виникали, коли говорили добрі слова?

2 варіант. Учасники гри діляться на пари. Кожна пара отримує зображення рослини чи тварини. Один учасник грає роль людини, другий – роль рослини або тварини. Доцільно добирати зображення об'єктів, що іноді викликають неприємні враження у людей, на зразок: кропива, миша, змія тощо.

Гра проходить у формі діалогу між “людиною” та “об'єктом природи”. Діалог починає “людина” зі слів “Я не люблю тебе, тому що ...”. Завдання опонента - довести “людині”, чому так ставитись до нього не можна.

Після завершення гри учасники діляться враженнями. З'ясовується, як почували себе обидві сторони. Чи легко було говорити “в очі” про свою неприязнь? Чи змінювався настрій, коли слухали “відповідь живої істоти”?

Підсумок: Не дуже приємно чути “Я не люблю тебе”. Рослини і тварини – живі істоти. Мабуть, вони, як і людина, здатні відчувати, і відчувають, як ми до них ставимось. І варто пам'ятати, що кожна жива істота має певне значення у природі. Замінити жодної, викинути не можна.

Завдання 3. Імітаційні ігри-перевтілення.

Мета: виховувати гуманне ставлення до об'єктів природи, почуття співпереживання, вчити “відчувати” емоції та почуття об'єктів природи.

Зміст: Учасникам пропонується заплющити очі та уявити себе природним об'єктом, про якого розповідатиме ведучий. Після перевтілення учасники діляться враженнями, розповідають про свої емоції та почуття, що виникли.

Підсніжник

Як не хочеться розплющувати оченята. Я так довго спав. Пам'ятаю, старенька мати-цибулина говорила, що прокинутись я маю навесні. Коли крізь товщу снігу і ґрунту мене залоскоче сонячний промінчик. Ось і він, грайливий промінчик. Час, час підійматися догори...

Намагаюсь випрямитися, але це складно! Земля холодна, не пускає. Зусилля, ще раз! Ось і сонце!!! Яке ж воно світле, гарне. Мружить очі. Поволі відводжу рученята-листочки від білого личка, потягуюся. А як свіжо й легко дихається! Озираюся довкола. “Здорові були!”, - вклоняюся численним сусідам-підсніжникам.

Яка краса довкола. Ще виблискує сріблястий сніг на сонці, а вже дзюрчить весела водиця. Голубить і пестить сонечко. Весело куйовдить чуприну вітерець-розбишака. Наспівують чарівну пісню тендітні бруньки на деревах. І я тягнуся до них, расту, розквітаю, сповнююсь ніжного аромату...

Чомусь збентежено переспівуються птахи... Перелякалися чогось.

Так до нас завітали гості! Яке миле голубооке дівча... Іде, наспівує щось.

- Привіт, дівчинко! Підійди-но ближче! Поглянь на мене! Чи бачила десь таку красу? Яка ж ти хороша!..

- Та що ж ти робиш, дівчинко!? Не души мене! Не зривай мене! Я ж загину! Без води, без вітру, без землі-матінки...

- Куди несеш мене, голубоока красуне? Де я? Де мої друзі-дерева? Де веселий вітерець? Де чиста водиця? Як важко дихати... Де свіже повітря? Не можу підняти голівоньки... Я задихаюсь... Я гину...

Запитання для обговорення:

- Опишіть свій емоційний стан на початку перевтілення, під час “пробудження”.

- Які почуття виникли, коли помітили “ голубооку красуню”?

- Що відчули, коли вас зірвали, коли несли “ від дому” (страх, бажання розплющити очі)?

- Доводилося Вам зривати квіти? Чи задумувалися над тим, що відчувають вони?

- Чи можна якимось чином уникнути подібних вчинків? (фотографувати живі квіти, вирощувати рослини, частіше прогулюватися на природі тощо).

Завдання 4. Аналіз ситуацій

Завдання 5. Екологічні ігри

Я, об’єкт природи... (Я, Земля...)

Мета: розвивати розуміння об’єктивної цінності природних об’єктів, викликати почуття співпереживання, жалю до них, стимулювати бажання оцінювати власну діяльність з точки зору її екологічної доцільності.

Завдання: підготувати “звернення” до людини, до жителів планети від імені будь-якого об’єкту чи явища природи (або ж від планети Земля).

Вимоги до “звернення”: “розповісти”, яким об’єкт був до появи на планеті людини, як він сприйняв її появу, що з ним зробила людина, яким бачить майбутнє людства та своє описуваний об’єкт. Обов’язкова умова –

відобразити його емоційний стан.

Телеграма

Мета: розвивати почуття співпереживання, жалю, ціннісне ставлення до природних об'єктів.

Завдання: написати “телеграму” об'єкту природи, звертаючись до нього як до живої істоти. Телеграми можуть бути різного типу: вітання, співчуття, запрошення тощо. Важливо у стислій формі відобразити необхідні емоції, почуття.

Рекламна пауза

Мета: розвивати спостережливість, вміння бачити об'єктивну цінність об'єктів природи.

Завдання: представити об'єкт природи, підкресливши найважливіші його якості, переваги перед іншими, зокрема штучними об'єктами, вказавши значення, відобразити незамінність.

Завдання 6. Аналіз принципів екологічної етики.

Принципи екологічної етики (Холмс Ролстон)

1. Якщо природний об'єкт рідкісний – поведься із ним делікатно.
2. Чим красивіший природний об'єкт – тим делікатніше з ним поведься.
3. Що тендітніший природний об'єкт – делікатніше з ним поведься.
4. Що чутливіше життя, тим більше його потрібно поважати.
5. Поважати життя виду потрібно більше, аніж життя індивідууму.
6. Люби природу навкруги як самого себе.
7. Думай про природу як про спільноту, а не як про “комору товарів”.

Заняття № 5

Тема: МОЯ ПОВЕДІНКА Й ДОВКІЛЛЯ

Мета: розвивати вміння оцінювати дії людей та власну діяльність з позиції їх екологічної доцільності, стимулювати активну екологічно виважену позицію у ставленні до природи та діяльності, що стосується природи.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Уявна прогулянка (агресивні дії людей)

Завдання 2. Аналіз ситуацій

Студентам пропонуються ситуації, у яких дії учасників стосуються об'єктів природи. Студенти, оцінюючи поведінку учасників, вказують, як впливають вони на стан довкілля, на об'єкти живої та неживої природи, чи засуджуються такі дії суспільством, чи можна уникнути нанесення шкоди довкіллю у подібних ситуаціях, яким чином.

Завдання 3. Ігри-інсценізації

Гра “Похід до магазину”

Мета: стимулювати бажання та розвивати вміння оцінювати власну діяльність з точки зору її екологічної доцільності, обмежувати негативні впливи на середовище.

Ситуація: Протягом тижня усі члени родини (2 або 4 чоловік) мають багато невідкладних справ. У вихідний день є можливість пройтися по магазинах та зробити запас продуктів харчування та предметів побуту на цілий тиждень.

Зміст: Гра потребує попередньої підготовки. Учасники утворюють дві групи. У кожній групі мають бути “продавці” та “члени родини” (2-4).

“Продавці” пропонуючи товари, вказують їх переваги (одні дешеві, інші якісніші чи дорожчі, екологічно безпечні, чи навпаки і т.п.).

“Члени родини” роблять свій вибір та обґрунтовують його.

Вибір “членів родини” першої групи має бути екологічно доцільним.

Члени другої групи відображають дії, що можуть нанести шкоду навколишньому середовищу (вибирають дешеві та неякісні товари, купують зайве, віддають переваги синтетичним товарам).

Гра “Відпочинок у лісі”

Мета: стимулювати бажання та розвивати вміння оцінювати власну діяльність з точки зору її екологічної доцільності, дотримуватись правил поведінки у природі.

Зміст: Друзі збираються на відпочинок до лісу. Необхідно продемонструвати, які речі потрібно взяти із собою, як вести себе під час відпочинку, що зробити перед поверненням додому.

Гравці діляться на дві групи. Учасники однієї групи діють “проти правил”: беруть зайві речі, демонструють, дії, які не варто здійснювати у природі, залишають безлад після відпочинку тощо. Учасники другої групи намагаються все робити так, щоб звести до мінімуму негативний вплив на природу (не беруть одноразового посуду, не викидають сміття, прибирають, засипають багаття тощо).

Завдання 4. Екологічна гра

Гра “За що перед природою соромно?”

Мета: Розвивати вміння оцінювати свої вчинки, що стосуються природи, визнавати власні помилки у ставленні до об’єктів природи.

Зміст: Перед студентами ставиться завдання пригадати негативні вчинки, стосовно природи, та пояснити свої дії. З’ясувати, чи можна було діяти по-іншому. Після того, як усі присутні виступлять, запропонувати вибачитись перед природою за скоєний вчинок. Обговорити, які емоції викликало обговорення вчинків та вибачення перед природою.

Негативна поведінка може безпосередньо стосуватись об’єктів живої чи неживої природи, або опосередковано впливати на навколишнє середовище.

Можна, щоб у ролі Природи виступив один із членів групи.

Хід гри:

- Які б ми не були хороші, в житті не вдається робити тільки правильно і добре. Пригадайте, коли своєю поведінкою Ви нанесли шкоду природі. Зараз у Вас є нагода пояснити, що і чому Ви вчинили.

У ході пояснень студентам ставляться запитання:

- Чи можна було в цій ситуації вчинити по-іншому?

- Чи шкодуєте Ви за скоєне? Чому?

- Після того, як кожен із Вас пригадав негарні вчинки у ставленні до природи, Ви можете попросити у неї вибачення. Хто хоче попросити вибачення у Природі?

- Тепер пригадайте, що відчували, коли пояснювали, чому вчинили саме так. Чи змінились почуття, коли Ви просили вибачення у природі?

Підсумки: Ситуації у нашому житті складаються різні. Ми завжди знаходимо вихід, зручний і вигідний для нас. Але чи завжди наші вчинки виправдані перед природою?

Завдання 5. Екологічна гра “Лист”

Мета: розвивати ціннісне ставлення до об’єктів природи, вміння об’єктивно оцінювати власні дії, визнавати власні помилки у ставленні до природи.

Зміст: Студенти пишуть “лист” об’єкту природи, “ображеного” ними, звертаючись як до живої істоти. У стислій формі відображають суть “образи”, зазначають, чи зміниться їх поведінка, яким чином.

Підсумок: Чим би не займався кожен із нас, наші дії обов’язково прямо чи опосередковано стосуються природи. Не маючи жодних поганих намірів, ми можемо збільшувати кількість сміття, марно витратити воду, газ, електрику... І, навпаки, ми не робимо жодних спроб допомогти довкіллю, тоді як це так просто: залишки сніданку віддати собаці у дворі, списані з одного боку аркуші паперу використовувати як чернетку, не палити цигарки, прибрати галявину після відпочинку і т.д. Ми маємо навчитися правильно оцінювати наші дії, бачити їх наслідки, не бути байдужими і не допускати агресивних дій у власній поведінці та поведінці оточуючих.

Додаток Д

Творчі роботи майбутніх учителів початкової школи на екологічну тематику

“ТЕЛЕГРАМА” ЯЛИНЦІ

Люблю Тебе, величаю Тебе, захоплююсь Тобою і . . . співчуваю Тобі, чудова Ялинко . . .

Ялинко, вітаю Тебе із Новорічними святами! Ти знову королева різдвяного балу. Але не свого життя.

Пробач, Королево Новорічних свят. Шкода твоїх гілок. Шкода твого життя. Але Нового року без Тебе я не уявляю. Пробач.

Привіт, Ялинко. Шкода, але це мій останній лист Тобі. Мабуть, Ти уже знаєш, що Тебе та більше половини Твоїх родичів вибрали для святкування Новорічних свят. Співчуваю. Але не можу допомогти.

Привіт, Новорічна Красуне! Дякую за свіжі пахучі гілочки! Вони принесли свято у мій дім!!!

Люба Ялинко, вітаю Тебе із наступаючим Новим роком! Дуже шкода, що ми не побачимось наступного Нового року. Тебе вже нема.

Не сумуй, Ялинко! Ти потрібна нам понад усе! Свята не буде, якщо я не прикрашатиму Твої гостренькі гілочки барвистими прикрасами! Без Тебе Нового року нема.

“SMS” МОРЮ

Дороге Море, вітаю із відкриттям купального сезону! Бажаю, щоб береги Твої не були придатними для будівництва фабрик та заводів, щоб Тебе перетинали лише справні танкери. Щоб у хвилях Твоїх купались тільки хороші та виховані люди, які б не економили гроші на туалетах. Бажаю, щоб Флора та Фауна не зраджували тобі із Червоною книгою. Щасливо пережити літо!!! (Юля Л.)

Привіт, прекрасне Море! Як поживаєш? Чула, справи у Тебе кепські, вода занадто брудна. Співчуваю. Та не турбуйся, у нас з'явилась актуальна професія – еколог. Сподіваюсь, з допомогою таких фахівців незабаром у Тебе все буде гаразд. До побачення, моє Море!!! (Галинка С.)

Я знову згадую про Тебе, Море... Мені прикро, що зараз Ти у скрутній ситуації, і соромно визнавати, що це провина і моя. Колись, все-таки, люди зрозуміють скільки радості Ти нам даруєш, з ностальгією будуть згадувати трепетні хвилини, проведені у Твоїй компанії, ніжні звуки Твої хвиль... Це буде незабаром, але, можливо, надто пізно?

(Ярослава Х.)

Привіт, прекрасне Море! Як Твої справи? Як самопочуття? Я чула, Ти хворієш, Твої неповторні береги брудні, вода непрозора, а мешканці морські вмирають? Я вірю, що все буде гаразд, що Тебе неодмінно вилікують. Поглянь, яка гарна погода, літо, сонце. До Тебе приходять друзі поніжитись у ніжних хвилях. Вони ж мають Тебе, підтримати, допомогти. Все буде добре. Зустрінемося!!! (Олеся З.)

Море, як багато я чув про Тебе! Я радий, що нарешті ми зустрілись. Захоплююсь Твою красою та безмежністю. Твоя блакить мене вабить, закликає пірнути у синю глибочінь, у бурхливі хвилі. Захоплююсь Твоїми мешканцями. Милуюсь Тобою...

Це – якщо на відстані. А підійшовши ближче, бачу, яке Ти нещасне: брудні береги, цвіла та мутна вода, померлі рибини по узбережжю... Пробач. (Олександр Ю.)

“Я, ТВОЯ ЗЕМЛЯ...”

Людино! Зі скорботним плачем звертається до Тебе Земля. Нехай Тебе не дивує, але я, Земля, теж маю душу, переповнену, нажаль, тяжким і довічним болем. Це горе спричинене Твоїми співплемениками, які мізерними крихтами завдавали мені непоправних ударів. Ти не чуєш, не можеш осягнути мого стражденного крику і зойку. Якби хоча б на хвилику Ти поринула у моє зруйноване королівство, знівечене і приречене на загибель, почула б, як плачуть ріки та озера, ліси й гаї, поля й діброви. Ти б не тільки побачила, а й відчула той величезний вир крові, який тече роками.

Розтопи лід у своєму серці. Невже гіркі сльози не зворушать закам'яніле серце, сповнене жадоби до наживи, шляхом руйнування тієї частини всесвіту, без якої неможливе наше, Твоє і Моє, земне щастя? (Мар'яна М.)

Я – многолітня, багатостраждальна Земля. Своїм тілом і кров'ю я даю життя Тобі, Людино. А Ти цього не розумієш.

Мої руки-дерева вбирають сотні, тисячі тон пилу, бруду, викинутих заводами, машинами, фабриками. Небо – це мої уста. Вони щодня вдихають дими та гази важкої промисловості, металургії. Грунт – моє тіло – день за днем Ти безжально руйнуєш. Ти все більше береш моїх дарунків, а найчастіше тих, що майже не залишилось. Не даєш мені часу, щоб поновити багатства. Найчастіше, Людино, все береш без дозволу і ніколи нічого не повертаєш. Навпаки, заливаєш мене відходами, закидаєш сміттям.

Я задихаюсь, Людино. Починаю про це нагадувати своїми стихіями. Але ж Ти не розумієш моїх благань. (Максим Н.)

Наді мною – безкрає небо, мерехтять вогнями зорі. Скільки років я

бачу цю красу, скільки разів я бажала бути там, у височині, де недосяжні руки людські, де не чутний відгомін людської цивілізації. Однак, все залишається, як завжди.

Я пам'ятаю часи, коли по мені бігали динозаври, хитали головами височезні пальми, буяло різнотрав'я. Яке життя було, які були часи! А потім насунула величезна купа льоду. Пам'ятаю, як було холодно. І я заснула. Після перепочинку побачила, як сильно змінився світ: вже не було велетнів, змінився світ рослин, з'явилися нові тварини.

З'явилась Людина... Спочатку взялась вона вирубувати ліси й бездумно їх палити. Потім розорала та посіяла дивні зерна. Я ж плакала їх, дарувала свою силу, вони колосились. Людині цього виявилось замало. Вона й далі вирубувала ліси, нищила мою силу, енергію. А далі – ще гірше. Хтось сказав, що я володію незмірним запасом золота. І почалось... Мене копали, рили, пересипали, творили шахти. Як же боляче було! А тепер що казати? Людина вносить стільки отрути! Мені важко дихати. А рослини, навіть найменші, рости не хочуть. Кому ж я тепер потрібна?

З мене забирають сировину, мої чорноземи зайнято безмежними сміттєзвалищами, потворними териконами, мало не до серця мого Людина занурює ядерні відходи.

Що далі придумає "геніальна" Людина? А я б могла віддячити сторицею, якби мене шанувала Ти, Людино... (Богданна П.)

Хто не хоче, той знайде причину, хто хоче, той знайде шлях! Будемо шукати, Плането? Ти і я... Мій сизокрилий метелику без крил, моя омріяна фантазія без уяви, моя чорно-біла веселка. Як же ми до цього дійшли? Отак лежиш безсила і замріяна, а навкруги – тиша, а навкруги – темно, ні душі. Сходять літа твої, плинуть століття. А Ти розпускаєш крижані крила і відьмою вночі летиш пити байстрючу кров своїх дітей, лякаєш небаченими катастрофами.

Гірше вже не буде, сподіваюсь. Знаєш, Плането, через що гинеш? Через свою людяність. А ми, люди, гинемо через те, що нелюди.

Люди! Відкрийте очі, прислухайтесь до жалібного крику Землі, бо навіть голос її не вічний. Не може вічно вона стогнати! (Світлана Ш.)

Споконвіків людина намагалась панувати наді мною, підкорити мене своїй волі. Частково їй це вдалося. Скільки страждань і мук терплю я, скільки знущань витримую, спричинених діяльністю людини! Вона викликала такі зміни в мені! Я віддаю людині все необхідне для її повноцінного існування і нічого не прошу в обмін. Та й нічого людина не повертає. Хоча...

Пестициди трують моє нутро. Зведені будинки, заводи, прокладені дороги так утруднюють моє дихання. Ці створіння вирубують ліси – нищать мої легені. Я задихаюсь вихлопними газами, димом, від шуму паморочиться у голові. Вони надмірно випасають худобу, пошкоджуючи моє тіло. Змінюють, як тільки їм потрібно, встановлений мною розподіл

води. І висушують мене. Моя кров отруєна, мої судини пересихають, моя шкіра потріскана...

А колись я була, наче юне дівча!? А сьогодні? Я стала схожа на стару, потворну жінку. Немічно протягую руки до сонця і благаю про порятунок. Та від кого його чекати? Колись людина знала, що я – жива істота, що я теж відчуваю біль. Та сьогодні про це забула.

Я невпинно втрачаю свою молодість, красу. Моє тіло понівечене людиною. Малоімовірно, що глибокі рани, нанесені нею, загояться. Моє серце ледь б'ється, розривається від болю, якого так впевнено і бездумно завдає мені людина.

Людино! Що ж це ти робиш? Навіщо нищиш мене – своє ж багатство? Схаменись! Ти ж без мене загинеш!!! Я прошу, благаю, кричу!!! Та хто ж мене чує? (Марина С.)

Як не любити п'янке весняне повітря, наповнене ароматом квітучої черешні, вишні, абрикос? Як не закохатись у голубе прозоре небо, що манить своєю розкішшю, веселкою, глибиною? Хіба можна не милуватись красою, свіжістю квітки, травинки, листочка, по якому збігає краплина роси і біжить-біжить у далечінь?

Можна тільки уявити собі природу, Землю у давнину, коли планета тільки зароджувалась. У полум'ї лави, у скреготі каміння, шипінні гарячої пари зароджувалося життя, формувалася краса. У житті завжди так: чим складніше, тим прекрасніше. Такою і постала наша матінка-Земля із попелу і крові зірок – могутня, сильна і, водночас, чарівно прекрасна. Затихав світ і розвивалась природа. Буйним цвітом квітли зелені дерева, чарівним ароматом розпускалися квіти таємничих джунглів. У бурхливих прозорих ріках почало зароджуватись життя. Протягом віків виростали риби, формувались птахи, тварини...

І тільки після цього з'явилася людина.

Сьогодні люди планети Земля, незалежно від їх расової приналежності, політичних поглядів чи ідеологічних уподобань, все частіше називають Землю нашою спільною домівкою. Але чомусь при цьому так безглуздо винищують ліси, ріки, тварин... (Микола Р.)

Я – Земля. Я звертаюсь до тебе, Людино. Ти – одне із найдовершеніших створінь моїх. В тобі є сила, мудрість, краса, розум. Розум... Саме він би мав зробити тебе ідеальною істотою. Він тобі допомагав вижити у різні віки, у різні катастрофи. А що ж ти робиш тепер?

Я віддаю тобі все, що маю, але ти використовуєш все тільки для себе. І як? Залишаєш стільки відходів, що інші істоти страждають. Та й тобі від цього краще не стає!

Але скажу відверто: не забудь, ти – частина природи. Зруйнуєш її – погубиш себе. Задумайся, поки не пізно... (Владислав Г.)!

Я, Планета, звертаюсь до тебе, Людино! Усе, що в мене є, я дарую тобі. Але ж ти, як мала дитина, не вмєєш цим користуватись. Ні, ти просто руйнуєш мене заради власної вигоди. Мене не можна перемогти або ж приборкати. Мене можна знищити, але тільки разом із тобою, бо ти – частинка мене. Ти без мене нічого не варта.

Можливо, для тебе мене ще вистачить, а для твоїх онуків? Тобі байдуже? Багато кому байдуже. А це – головна проблема. (Віталій Г.)

ЧУЄШ МЕНЕ, ЛЮДИНО?

Щороку ранньою весною, у пору, коли лежить ще сніг, проходять останні морози, а сонце, хоч і світить яскраво, ще так мало гріє, з'являюсь на світ я – перша весняна квіточка. Моя поява означає остаточну перемогу весни.

Багато століть людство захоплювалось, зачаровано милувалось моєю красою. Скільки віршів та ліричних поем присвячено моїй ніжності.

Але чомусь мені сьогодні стає все важче дихати – повітря не таке чисте, як було колись. Водою можу отруїтись. А від довгожданих дощів чомусь тьмяніють пелюстки, жовтіє та опадає листячко. Ґрунт колись не був такий солоний. І люди колись так жорстоко й безмірно не нищили моїх сестричок.

Людино, це залежить від тебе! Дай дітям своїм помилуватись моєю свіжістю. Я ж можу і їм зігрівати серця. (Ніна Г.)

Я, СМІТТЄЗВАЛИЩЕ, ЗВЕРТАЮСЬ ДО ТЕБЕ, ЛЮДИНО!

Ви, люди, живете і думаєте, що про вас все можна сказати, дивлячись на зовнішній вигляд, порядок у вашій оселі. Та ви помиляєтесь. Я можу розповісти про вас, ваш характер багато більше по сміттю, яке ви даруєте у спадщину мені. Економні, мудрі та досвідчені не дарують мені поліетиленових пакетів, пляшок, скла. Розуміють, що їх можна використати повторно, переробити. А найнерозумніші, невиховані, самовпевнені егоїсти скидають все у пакет і дарують мені, думаючи, які ж вони охайні! Такі не розуміють, що я – сміттєзвалище – ворог їхньому довкіллю. Я постійно змінююсь, поповнююсь завдяки вашим старанням та росту. Згодом я можу дістатись і вашої оселі, найтупіші, самовпевнені егоїсти.

Попереджаю вас востаннє, щоб потім не звинувачували інших. От ви, людоньки, ходите, їздите навколо мене, обзиваєте мене брудним, некрасивим, кажете, що від мене неприємно пахне. І що ж ви думаєте, мені це приємно чути? Ні! Звичайно, ні!

Я, сміттєзвалище, прямо в обличчя вам, таким чистим, красивим, пахнучим, кажу: “Я – справжнє обличчя, ваше обличчя”. Кожен, хто потрапить до нашої планети, спочатку подивиться на мене і побачить вас, жителі планети, без маски. То ж дбати про мене – не моя забаганка. Це ваш обов'язок. У ваших інтересах, шановні, щоб таких місць, як я, було

якнайменше. Нехай розростаються парки, сквери, але не я!

Майте на увазі: я – тихий ворог. Я живу та змагаюсь із вами за ваш рахунок. Я можу вирости і “з’їсти”, врешті-решт, вас. І гірше тоді стане аж ніяк не мені. (Мар’яна Б.)

Я – ЯБЛУЧКО

Я вже трохи підросло, і з одного боку почервоніло. Мені так подобається життя! Це яскраве й усміхнене сонечко, ніжно-блакитне небо. Вони завжди сперечаються: кого ж більше любить матінка Природа. Моє Рідненьке деревце, на ньому так зручно висіти. Мої дорогенькі братики-сестрички. Нас так весело погойдує вітерець.

Проходять дні, я все росту та червонію...

Ой, чомусь так незручно! Ой, чомусь так боляче! Де моя рідня? Де безкрає небо? Чому так хмарно стало? Здається, я в руках якогось юнака. Невже закінчилось життя??? (Ярослава Х.)

МИ НЕ ОТРИМАЛИ ЗЕМЛЮ У СПАДОК ВІД НАШИХ БАТЬКІВ, МИ ВЗЯЛИ ЇЇ В БОРГ У НАШИХ ДІТЕЙ...

1. Все живе на Землі має одну колиску, ім’я якій – природа. Людина – частина природи. І саме їй, природі, ми зобов’язані своїм життям. А як ми їй за це віддячуємо? Через нашу екологічну безграмотність, через байдужість та неухважність до законів природи, необдуману господарську діяльність людство руйнує Землю. А вона формувалась мільйони років. І не спадок вона нам від наших батьків. Ми ж в борг взяли Землю у наших дітей, у наступних поколінь, у тих, хто житиме потім. Якщо сьогодні негайно над цим не задуматись, завтра може бути надто пізно.

Природа дає нам все для життя, а вимагає тільки дбайливого, бережливого ставлення до себе. Всі ми, хто нині живе, несемо відповідальність перед нащадками, яким також не обійтись без зелених свіжих лісів, без чистої прозорої води, без могутніх рік та шумних водоспадів, без веселого співу птахів та ніжного аромату квітів. Живучи тільки сьогодні, людство може залишити своїм дітям понівечену природу для жалюгідного існування у ній.

Усі ми – діти планети Земля, Однієї долі рідня.

Усім нам жити ганебно В рахунок майбутнього дня.

Зрозумійте це, люди, Як власний наказ.

А то Землі не буде І кожного із нас. (Ілона Н.)

2. Так уже повелося з давніх давен, що людина отримує все, що захоче. Зуміла підкорити і небо, і страшні хвилі океану, і техніку різну створила, й землі обробляє. Та чого тільки не вміє? Єдиного не навчилася людина – жити у співдружності, у злагоді з природою, підкорятись її законам, як природа змушена підкорятись людині.

Багато людство встигло освоїти, багато взяти у природи. Але ще

більше встигло наробити шкоди. Чи гідні ми називати себе людиною? Ми створюємо парки, заповідники, пишемо закони для збереження природи. Але, водночас, забруднюємо повітря, воду, ґрунт... А якщо розібратися, то шкодимо ми, насамперед, собі. Розуміючи, свідомо, але не зупиняючись. Чому не вчимось на своїх помилках, чому повторюємо їх знову й знов?

Нажаль, свої інтереси та потреби людина ставить на перше місце і нехтує проблемами інших. Ми живемо тільки сьогоднішнім днем, своїм днем. Ми забуваємо про майбутнє своїх нащадків.

Чи задумується кожен над тим, що залишить він по собі на Землі? Одні садять дерево, інші – цілі сади. Для деякого найважливішим завданням є збудувати житло для себе і своєї сім'ї, а хтось просто мріє народити сина, щоб віками продовжити свій рід.

Але про що б ми не мріяли, варто пам'ятати про нашу рідну землю-матінку. Тільки йдучи своїми ногами безкраїми полями й дорогами ми можемо відчувати радість перемог, біль втрат і здійснювати свої бажання.

Але тільки гляньте, що відбувається на цьому світі: нащадки садівників вирубують ліси, онуки моряків забруднюють моря та океани; далекі родичі мрійників, що намагались злетіти, мов птахи, катастрофічно забруднюють повітря.

Чи не варто схаменутись та замислитись?

Земля подарувала людству природу в ідеальному стані. Але людина не може її вберегти.

Колись наші попередники не подумали, що на цьому світі будемо жити ми. Тільки тому ми дихаємо брудним повітрям, п'ємо неякісну воду, знаємо, і не тільки із книг, що таке радіація.

Давайте ж не повторимо помилку пращурів. Подумаймо про тих, у кого ми взяли в борг Землю. (Уляна П.)

3. Вік Землі такий довгий... Якщо ж припустити, що нашій планеті тільки один рік, то людство встигло проіснувати на ній менше п'яти годин. Порівняно з роком п'ять годин – це зовсім небагато, але, якщо згадати, якої шкоди завдала планеті людина, то виглядає це просто жахливо. А що б було, якби людство існувало стільки ж, скільки планета. Мабуть, Земля перетворилась би на холодного, темного монстра без живих істот.

Що робимо ми із нашою блакитною планетою, і що залишимо нашим дітям?

Не будемо говорити про атомні електростанції, про хімічну зброю, отруєні ріки з мертвою водою. Давайте подумаємо, з чого починається у нас, людей, ця байдужість до краси, що нас оточує. Чому ми такі? Мабуть, все починається із простого: із викидання папірця на вулиці собі ж під ноги, із викидання пляшки через вікно автомобіля, із неприбраного після відпочинку сміття та засипання піском шкаралупок, від лускання насіння на чудовому морському узбережжі...

А може, варто нарешті кожному замислитись, що ж ми робимо, що ж залишаємо ми нашим нащадкам, щоб, коли прийде наш час залишити цей

світ, кожен з гордістю міг сказати: “Ми отримали прекрасну землю від наших батьків. Ми повертаємо її, прекрасну, нашим дітям”. (Вероніка З.)

4. Колись Земля – то був квітучий сад,
Вона усіх нас силою живила.
Тепер Земля – це справжній ад:
Природа наша гине.
Яка ж причина гибелі її?
Причина – то сама людина.
“Рятуйте! – чується стогін Землі, -
Ти ж не убивця, Людино!”
Невже ти звір? Не вірю в це!
Не вірить і Земля.
Невже ти хочеш такого от кінця?
Людино, це ж єдине життя! (Галина К.)

5. Минають дні, роки, тисячоліття,
Людина розвивається й росте,
Росте й наука, все пізнається,
Природа ж, навпаки, все гіршою стає.
Ото недавно біля мене
Струмок на сонці вигравав,
Вода у ньому була прозора і студена,
Сьогодні він чомусь гіркучий став.
Тай ліс змінився,
Чомусь погіршав, повсихав.
І зайчик тихо причаївся,
Колись так прудко він стрибав.
Земля втомилась вже родити:
Кругом лиш кульба й бур'яни.
Природа теж почала вирувати –
У лютому цвітуть квітки.
У чому ж річ, яка причина,
Що сталась ситуація така?
А відповідь проста –
Людина, її діяльність необдумана і зла. (Віта С.)

Додаток Ж**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА****Спецкурсу “Методика екологічного виховання учнів”****ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА**

Проблемі гармонізації взаємин суспільства та природи сьогодні присвячується значна кількість наукових досліджень. Передумовою формування оптимального способу взаємодії суспільства з природою є розвиток екологічної культури особистості. Оскільки формування особистості починається у дитячому віці, важлива роль в екологічному вихованні належить і початковій школі.

Успіх розв'язання завдань екологічного виховання значною мірою залежить від учителя та його готовності ефективно, цілеспрямовано, послідовно здійснювати екологічне навчання та виховання. Для цього учитель повинен володіти відповідними знаннями щодо змісту та завдань екологічного виховання у початковій школі, уміннями та навичками формування екологічної культури учнів. Передумовою виконання певної діяльності є усвідомлення її необхідності, отже майбутній учитель має розуміти значення шкільного екологічного виховання як для становлення особистості учня, так і для збереження навколишнього світу.

Програмою підготовки учителя початкових класів передбачено вивчення ряду дисциплін, які сприяють підготовці до виконання завдань екологічного виховання. Але аналіз роботи студентів під час педагогічної практики свідчить про недостатню готовність до даного напрямку педагогічної діяльності. Отже, є потреба у введенні спецкурсу, який би виконував інтегруючу роль: націлював студентів на здійснення екологічного виховання, актуалізував сформовані раніше знання у природничій та психолого-педагогічній галузях, сприяв виробленню практичних умінь і навичок планування та здійснення виховної роботи екологічного спрямування у початковій школі. Таким є спецкурс “Методика екологічного виховання учнів”.

Спецкурс базується на матеріалах предметів, що вивчаються на попередніх курсах.

Мета спецкурсу – формувати особистісну та педагогічну готовність майбутнього учителя до здійснення екологічного виховання учнів початкових класів.

Досягненню кінцевої мети сприяє виконання завдань:

- Актуалізувати знання майбутніх вчителів про сутність, мету, завдання, зміст екологічного виховання учнів початкових класів.

- Забезпечувати формування ціннісного ставлення до природи, позитивного ставлення до екологічного виховання учнів, переконань в необхідності цілеспрямованого, систематичного його здійснення.

- Розвивати знання про форми, методи, прийоми, засоби екологічного виховання учнів початкової школи, формувати вміння планувати, організовувати, аналізувати виховну діяльність екологічного змісту у початковій школі.

- Систематизувати набуті теоретичні знання, практичні уміння й навички з екологічного виховання молодших школярів та орієнтувати майбутніх вчителів на здійснення екологічного виховання учнів початкової школи під час проходження педагогічної практики.

В результаті вивчення курсу майбутній вчитель повинен **знати**:

- зміст, структуру екологічної культури особистості;
- роль екологічного виховання у вирішенні протиріч між суспільством та природою;

- мету й завдання екологічного виховання учнів початкової школи;
- особливості сприймання природи учнями початкової школи;
- можливості різних форм навчально-виховного процесу у формуванні екологічної культури учнів;

- суть методів, методичних прийомів та засобів навчання й виховання, сприятливих для формування екологічної культури учнів.

В результаті вивчення курсу майбутній вчитель повинен **вміти**:

- вивчати екологічну культуру школярів, прогнозувати можливості її розвитку;

- планувати екологічне виховання учнів – складати програми виховної роботи у класі (під час занять із різних предметів) та у позакласній роботі;

- визначати можливості та формулювати виховну мету заняття;

- опрацьовувати наукову інформацію, адаптувати її до відповідного заняття;

- добирати ефективні методи і прийоми екологічного виховання учнів;

- організовувати різноманітні форми, застосувати прийоми та методи екологічного виховання;

- контролювати та коригувати виховний процес;

- об'єктивно оцінювати власну професійну готовність до екологічного виховання учнів та результати своєї діяльності;

- вміти організувати екологічну самоосвіту.

Програмою передбачено теоретичні (лекційні) та практичні заняття.

Форми й методи навчання: лекції, практичні заняття, бесіди, дискусії, аналіз шкільної документації, розробка конспектів виховних заходів, аналіз педагогічних ситуацій, рольові ігри, екскурсії тощо.

Методи контролю знань та вмінь студентів: поточне усне фронтальне та індивідуальне опитування, оцінка якості виконання індивідуальних завдань, оцінка виконання вправ, передбачених планом заняття; модульна контрольна робота; залік.

Спецкурс “Методика екологічного виховання учнів” читається на 4 курсі, у 7 семестрі в обсязі: лекції – 12 годин; практичні заняття – 14 годин, самостійна робота – 28 годин (загальний обсяг - 54).

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

Змістовий модуль 1. Природничі та психолого-педагогічні основи екологічного виховання учнів початкової школи.

Еволюція взаємовідносин людини та природи. Теоретичні основи екології. Екологічні проблеми сучасності. Шляхи подолання екологічних проблем сучасності. Зв'язок екологічних проблем та культури суспільства. Поняття екологічної культури суспільства та особистості. Структура та складові екологічної культури особистості.

Екологічне виховання – складова всебічного розвитку особистості. Сутність, мета й завдання екологічного виховання на сучасному етапі розвитку людства. Принципи, педагогічні умови екологічного виховання. Система екологічного виховання в Україні, формальна та неформальна освіта й виховання.

Особливості сприйняття природи учнями початкових класів.

Змістовий модуль 2. Методичні аспекти формування екологічної культури учнів початкових класів.

Планування виховної роботи екологічного змісту у початковій школі. Структура плану виховної роботи. Вимоги до планування екологічного виховання учнів початкової школи.

Методи екологічного виховання школярів, їх характеристика, переваги та недоліки. Розповідь. Бесіда. Використання наочних методів в екологічному вихованні. Спостереження за об'єктами та явищами природи. Фенологічні спостереження. Організація спостереження учнів молодшого шкільного віку за рослинами, тваринами, явищами природи, діяльністю людини. Пошуково-дослідна діяльність. Особливості лабораторних та практичних робіт. Принципи відбору методів екологічного виховання.

Засоби екологічного виховання молодших школярів. Засоби безпосереднього формування знань та почуттів дітей. Організація спостереження. Виконання практичних робіт та дослідів. Засоби опосередкованого впливу. Український народний фольклор: легенди та

перекази, прислів'я і приказки, загадки. Виховний потенціал народного календаря. Метеорологія. Ігри природничого змісту. Робота з дитячою книжкою.

Форми організації екологічного виховання. Екологічне виховання на уроці. Можливості шкільних навчальних дисциплін в екологічному вихованні учнів. Методи екологічного виховання на уроці. Врахування міжпредметних зв'язків в екологічному вихованні учнів.

Організація екологічного виховання у позаурочній та позакласній роботі. Підготовка та проведення святкових вечорів, КВК, конкурсів, виставок малюнків, фото, плакатів на екологічну тематику тощо. Експерсії у природу, на виробництво. Методика підготовки та проведення експерсій екологічного змісту. Залучення школярів до природоохоронної діяльності. Особливості створення та функціонування екологічної стежки: значення, складання маршруту, планування та організація роботи. Гурткова робота екологічного спрямування у початковій школі: значення, можливості в екологічному вихованні, особливості організації; планування.

Аналіз виховної роботи. Сутність аналітичної роботи. Вимоги до її організації. Види та рівні аналізу виховної роботи. Методи аналізу виховної роботи. Цілісний аналіз виховного заходу.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Заняття № 1

Тема: МЕТА Й ЗАВДАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

Мета заняття: актуалізувати знання студентів про глобальні екологічні проблеми, формувати уявлення студентів про екологічну культуру суспільства та особистості, її роль; розвивати усвідомлення значущості екологічного виховання для збереження навколишнього світу

та розвитку суспільства; визначити вихідний рівень готовності студентів до екологічного виховання школярів.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Бесіда на тему “Екологічні проблеми сучасності. Перспективи їх розв’язання”.

Мета: актуалізувати знання студентів з екології, розвивати їх розуміння змісту поняття екологічна культура та усвідомлення значення екологічної культури у розв’язанні екологічних проблем сучасності.

Запитання для обговорення:

1. Які екологічні проблеми сучасності Ви б віднесли до таких, що потребують першочергового вирішення? Дайте їм загальну характеристику, проаналізуйте причини виникнення, можливі перспективи розв’язання.

2. Які шляхи виходу з екологічної кризи існують, які із них вважаєте найперспективнішими, оптимальними?

3. Яка роль у гармонізації взаємин людства та природного середовища належить екологічній культурі?

4. Що таке екологічна культура суспільства?

5. Як Ви розумієте поняття екологічно культурна особистість?

6. Які риси, якості особистості є визначальними при з’ясуванні рівня екологічної культури особистості?

7. Структура екологічної культури особистості.

II. Анкетування студентів.

Мета: з’ясувати вихідний рівень готовності студентів до екологічного виховання учнів; ознайомити їх із методами діагностики екологічної культури учнів.

Пояснення: спочатку студенти заповнюють запропоновані їм анкети. Після короткого аналізу їх змісту, особливостей побудови, розробляють власні ситуації, формують анкети для вивчення екологічної культури учнів початкових класів.

III. Визначення критеріїв та показників екологічної культури учня початкових класів.

Пояснення: Студенти називають складові екологічної культури особистості, характеризують їх стосовно учнів початкової школи, на основі цього розробляють критерії та показники, за якими можна констатувати рівень екологічної культури школярів.

Завдання для самостійної роботи:

Визначити рівні екологічної культури учня початкової школи та розробити їх детальну характеристику.

Заняття № 2

Тема: МЕТА Й ЗАВДАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ (продовження)

Мета: розвивати почуття особистої причетності як майбутнього учителя до вирішення екологічних негараздів сучасності, формувати ціннісне ставлення студентів до об'єктів природи.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Дискусія

Мета: формувати вміння передбачати наслідки власної діяльності, розвивати почуття особистої причетності майбутнього педагога до проблеми гармонізації взаємин людини і природи.

Запитання до дискусії

1. Яке значення для людини має природа?
2. В якій мірі людина в добу свого зародження залежала від природи?
3. Чи стала сучасна людина незалежною від природних умов? Завдяки чому?
4. Яке місце повинна займати людина у природі (цар природи, чи рівний співмешканець)?
5. На конкретних прикладах дайте оцінку діяльності людини із точки зору її природовідповідності та природодоцільності за таким

планом:

- називаємо конкретні напрями діяльності людини
- характеризуємо значення їх для людства;
- оцінюємо вплив діяльності на природне середовище.

6. Чи завжди співставні вигода, досягнута діяльністю людини, та наслідки впливу цієї діяльності на природне середовище?

7. Чи абсолютно безпечні наслідки діяльності для людини у кожному випадку?

Варто розглянути приклади, коли вплив дій відчутно відразу, і такі, результати яких сучасне людство, можливо, не відчує. Таким чином ми підводимо студентів до думки, що після нас житимуть наші нащадки. Сьогодні у нас є необхідні умови для нашого існування. Що ми залишаємо їм?

8. Як ви розумієте вислів “Ми не отримали землю у спадок від наших батьків, ми взяли її в борг у наших дітей”?

Підводимо підсумки дискусії за питаннями:

3. Що можу зробити я для тих, хто житиме після мене?
3. Чи можу я покращити умови існування людства?

Основне питання до якого необхідно підвести студентів, - *яке значення у вирішенні протиріч між природою та суспільством належить професії педагога?*

Ефективність дискусії залежить від відвертості студентів. Недопустимо прямо заперечувати будь-які твердження виступаючих. Ведучий може тільки спрямовувати думки, звертати увагу диспутуючи на якісь окремі факти, але ні в якому разі не нав'язувати власну думку щодо шляхів вирішення проблеми. Студенти самі повинні визначити оптимальні шляхи виходу із проблемної ситуації.

II. Обговорення теоретичних питань:

1. Дайте визначення категоріям екологічна освіта, екологічне виховання, екологічна культура.

2. Система екологічної освіти та виховання в Україні.

3. Мета й завдання екологічного виховання учнів початкової школи.

III. Рольова гра

Ситуація: Уявіть, що Ви присутні при обговоренні державного документу, що стосується організації екологічного виховання учнів початкових класів. Голоси присутніх розділились: одні вважають, що екологічне виховання – справа важлива і необхідна, інші виступають проти широкого впровадження виховних заходів у початковій школі. Чію сторону Ви приймаєте? Доведіть присутнім правомірність своєї позиції.

Пояснення: Студенти діляться на три групи (незалежно від того, чію сторону у ситуації вони підтримували). Перша група переконує присутніх у важливості екологічного виховання, друга група відстоює протилежну думку. Роль третьої групи зводиться до того, щоб вирішити, чіі аргументи сильніші.

IV. Складання плану виховної роботи на рік.

Студенти діляться на 4 групи (1-4 класи). Кожна розробляє планування екологічного виховання учнів свого класу. Спільно обговорюють пропозиції. Розробляється план роботи з екологічного виховання для школи.

Розподіл ролей: Класні керівники 1-4 класів, директор школи, завуч з виховної роботи, група експертів.

Хід гри.

1 етап: Класні керівники працюють у групах по 3-4 чоловік (ті, що ведуть паралельні класи), розробляють план роботи з екологічного виховання на рік для свого класу.

2 етап. Імітація засідання педагогічного колективу. Засідання проводить “завуч”. Представник кожної групи ознайомлює присутніх із розробленим планом, висвітлює його переваги. Незалежні експерти оцінюють представлені розробки, відзначають їх переваги, вказують

недоліки. Спільно виробляються та затверджуються плани виховної роботи для кожного класу.

3 етап. На основі пропозицій “вчителів початкових класів” виробляється єдиний план роботи школи з екологічного виховання. “Директор” та “завуч” підводять підсумки засідання.

4 етап. Експерти аналізують участь усіх учасників проекту.

Заняття № 3-4

Тема: ЗАСОБИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Мета: формувати знання студентів про різноманітні засоби екологічного виховання учнів початкових класів, розвивати вміння добирати засоби впливу на дітей у конкретних ситуаціях, планувати та здійснювати виховний вплив на учнів.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Тренінг “Мої суперечності у ставленні до природи”

II. Рольова гра “Я, Земля”

Мета: формування ціннісного ставлення до об’єктів природи.

Завдання: підготувати “звернення” до жителів планети від імені будь-якого об’єкту чи явища природи, або ж від планети загалом.

Вимоги до “звернення”: “розповісти”, яким об’єкт був до появи на планеті людини, як він сприйняв її появу, що з ним зробила людина, яким бачить майбутнє людства та своє описуваний об’єкт. Обов’язкова умова – відобразити його емоційний стан.

III. Обговорення запитань:

1. Можливості дитячої книжки у вихованні екологічної культури.
2. Характеристика словесних методів виховання.
3. Традиції українського народу та екологічне виховання підростаючого покоління.

4. Характеристика окремих жанрів народної творчості, оцінка їх можливостей у формуванні ціннісного ставлення до природи.

5. Ігри природничого змісту.

ІУ. Практичні завдання:

1. Аналіз фрагментів виховних заходів екологічного змісту.

2. Рольова гра “Фрагмент уроку”.

Пояснення: студенти аналізують шкільні підручники та визначають теми, сприятливі для проведення виховної роботи екологічного змісту. Розробляють фрагменти занять. Група ділиться на частини: 1 – учні, 2 – експерти.

Завдання для учнів: допомагати учителю провести урок.

Завдання для експертів: цілеспрямовано спостерігати за роботою учителя та поведінкою учнів. Вказати позитивні та негативні сторони у роботі учителя.

3. Розв’язання та інсценізація педагогічних ситуацій.

Завдання для самопідготовки:

Аналіз та оцінка виховного потенціалу підручників для початкових класів. Виділення завдань, сприятливих для організації екологічного виховання дітей.

Заняття № 5-6

Тема: ОРГАНІЗАЦІЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО СПІЛКУВАННЯ УЧНІВ З ПРИРОДОЮ

Мета: формувати знання студентів про методи організації безпосереднього впливу природи на учнів, розвивати вміння організовувати спостереження, природничі екскурсії, практичну діяльність учнів в природі, підпорядковувати їх завданням екологічного виховання.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Перегляд фрагменту екскурсії, її аналіз.

Пояснення: екскурсію проводить учитель із класом. Студенти виступають у ролі спостерігачів.

Завдання для студентів:

- 1.Зробити фотографію уроку-екскурсії.
- 2.Проаналізувати екскурсію та діяльність учителя.
- 3.Спостерігати за поведінкою під час екскурсії 2 учнів, дати оцінку їх екологічної вихованості (за розробленими на попередніх заняттях схемами).
- 4.Визначити переваги та недоліки екскурсії.

Завдання для самопідготовки:**1. Підготувати відповіді на запитання:**

- Методи екологічного виховання, їх характеристика.
- Спостереження, як методи організації безпосереднього сприймання природи.
- Характеристика екскурсії як форми організації навчально-виховної роботи.
- Структура екскурсії
- Підготовка учителя до екскурсії.
- Виховне значення поведінки учителя у природі та його ставлення до природи.

2. Розробити поширений конспект екскурсії.

II. Рольова гра “Екскурсія”. Проведення та аналіз екскурсій студентами.

Пояснення: Група ділиться на декілька підгруп. Визначається студент, який вестиме екскурсію – “учитель”. Підгрупа “учнів” виконує роль учнів відповідного класу. Їх завдання – допомагати учителю провести заплановану екскурсію. Друга підгрупа – “колеги”. Їх завдання – спостерігати та чітко фіксувати роботу учителя.

Після завершення екскурсії кожна група ділиться враженнями та думками з усіма.

Завдання для “учнів”: передати почуття, емоції, які викликав “учитель”.

Завдання “колегам”: вказати позитивні та негативні сторони екскурсії, коректно дати поради молодому “учителю”.

Завдання для самостійної роботи:

Цитата для роздумів: “Називайте мене варваром у педагогіці, але я виніс із вражень мого життя глибоке переконання, що прекрасний ландшафт має такий величезний виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко змагатись впливу педагога; день, проведений дитиною серед гаю і полів ... вартий багатьох тижнів, проведених на навчальній лаві”.

(Ушинський К.Д. Собрание сочинений: В 11 Т.– М. : Изд-во пед.наук. – 1952. – Т.11. – С. 52-53).

Завдання:

Поясніть, чому великий педагог так висловився. Чи погоджуєтесь Ви із думкою автора, що природа – один із наймудріших учителів?

Заняття № 7

Тема: ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

Мета: формувати знання студентів про можливості різних форм організації навчально-виховної роботи у здійсненні екологічного виховання учнів, формувати вміння планувати, організовувати, аналізувати виховні заходи на уроках з різних предметів та у позакласній роботі.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Аналіз педагогічних ситуацій.

Обговорення ситуацій можна проводити в усній формі. Якщо ж дозволяє час, доцільно інсценізувати ситуації та можливі шляхи їх вирішення. Потім аналізувати їх.

Аналіз ситуацій здійснюється у такій послідовності:

- ✓ Ознайомтесь зі змістом задачі.
- ✓ З’ясуйте сутність проблеми. Визначте, що позитивного та негативного є у поведінці дітей (дорослих).

✓ Як би Ви прореагували, якби така ситуація трапилась у Вашому житті? Чому?

✓ Як би це вплинуло на ставлення учнів до природи?

✓ Чи сприятиме Ваше вирішення ситуації розв'язанню завдань екологічного виховання учнів?

✓ Чи можна було б уникнути проблемної ситуації?

Приклади ситуацій для обговорення.

1. Перед Новорічним святом хлопчик радісно повідомив у класі: “Взавтра ми з батьком підемо до лісу, щоб вирубати ялинку?” Якими будуть Ваші дії?

2. На уроці Ви запропонували дітям пригадати, чи траплялось їм допомагати стареньким людям. Хлопчик захоплено розповів, як влітку допомагав бабусі впіймати яструба, який ловив курчат.

3. Екскурсія до водойми. Діти із захопленням спостерігають за жителями куточку природи та слухають Ваші пояснення. Раптом до Вас підбігає хлопчик і прямо перед Вашими очима тримає велику жабу! Він нічого не говорить, а тільки спостерігає. Як прореагуєте на витівку хлопчика?

4. Лідер класу – хлопчик, який за найменшої нагоди намагається продемонструвати дітям своє агресивне ставлення до природи (зламати гілку, затоптати квітку, штовхнути кошеня). Жахливо, але діти часто захоплюються його вчинками. Одного разу, повертаючись пізно з роботи, вчитель побачив, як це хлопчечко поливає квіти та годує кроленят. І робить це, як видалось учителю, із задоволенням. Що б зробили Ви, якби опинились на місці учителя?

2. Обговорення теоретичних питань:

1. Організація екологічного виховання у позаурочній та позакласній роботі.

2. Підготовка та проведення святкових вечорів, КВК, конкурсів, виставок малюнків, фото, плакатів на екологічну тематику тощо.

3.Залучення школярів до природоохоронної діяльності.

4.Гурткова робота екологічного спрямування у початковій школі: значення, можливості в екологічному вихованні, особливості організації; планування.

3. Підготовка позааудиторних заходів.

Фотоконкурс: “Чи є потворне у природі?”

Мета: вчити бачити прекрасне у природі, цінувати його, критично оцінювати діяльність людини, свої дії, що стосуються природи.

Конкурс плакатів.

Тематика: “Я побачив тебе із космосу” (планета через вікно космічного корабля), “Місто майбутнього”, “Червона книга 2100”, “Зоопарк через тисячу років”.

Мета: усвідомити вплив діяльності на навколишній світ, залежність життя планети від сучасної цивілізації.

Конкурс казки на екологічну тематику.

Мета: стимулювати інтерес студентів до екологовиховної діяльності, формувати вміння планувати та організовувати заходи по екологічному вихованню учнів.

Конкурс ікебани на тему “Людина і світ природи”.

Мета: виховувати ціннісне ставлення до природи, розвивати вміння оцінювати власну діяльність.

Планування та догляд прифакультетських ділянок.

Мета: залучати студентів до праці у природі, виховувати розуміння її значущості, виробляти навички планування та організації виховної діяльності учнів.

Участь в озелененні та прибиранні парків, скверів, ботанічного саду міста. Допомога мешканцям МЕНЦУМу.

Мета: залучати студентів до природоохоронної діяльності, виробляти вміння та навички догляду за живими організмами,

Організація туристичного походу.

Мета: виховувати любов до природи, бережливе ставлення до неї, формувати вміння бачити та оцінювати наслідки діяльності; формувати вміння створювати екологічні стежини, організовувати природоохоронну діяльність учнів у природному середовищі.

Підсумкове заняття передбачає обговорення результатів проведеної роботи та написання модульної контрольної роботи.

Додаток 3

Рекомендації майбутнім вчителям

на період проходження педагогічної практики у школі

1. Виховну роботу у класі розпочинайте із вивчення стану екологічної культури учнів класу, проведіть бесіди, анкетування, проаналізуйте поведінку тощо.

2. Плануючи та організовуючи екологічне виховання учнів, залучайте усі форми навчально-виховного процесу початкової школи, усі предмети, що вивчаються у Вашому класі, позаурочну діяльність тощо.

3. Завжди пам'ятайте, що екологічне виховання не зводиться тільки до формування системи знань про навколишній світ та зв'язки у ньому. Надавайте належну увагу формуванню усіх складових екологічної культури особистості, впливайте на емоції та почуття дітей, змінюйте їхнє ставлення до навколишнього світу та поведінку.

4. Готуючись до уроку, уважно вивчайте програму, зміст підручника, зразки методичних розробок уроків, запропоновані вчителем, встановлюйте, чи має певна тема виховний потенціал; чітко визначайте, над якими складовими екологічної культури учнів початкової школи необхідно працювати на уроці, відобразіть це у меті уроку; окресліть зміст матеріалу, адекватний поставленій меті виховної роботи екологічного змісту; добирайте методи навчально-виховної роботи, форми її організації, засоби, необхідні для впровадження відібраного матеріалу та реалізації визначеної мети.

5. Не обмежуйтеся словесними методами впливу на учнів (бесіда, розповідь). Частіше застосовуйте спостереження за об'єктами природи, за діяльністю людей, екскурсії у природу, організовуйте практичну діяльність, дослідницьку роботу, що стосується вивчення навколишнього середовища та його збереження, відтворення тощо.

6. На уроках використовуйте екологічні ігри, твори українських та зарубіжних поетів та письменників про природу, народний фольклор, народний календар, загадки, прислів'я та приказки на екологічну тематику тощо.

7. Залучайте учнів класу до участі у позаурочних та позакласних виховних заходах, передбачених для усього класу та загальношкільних виховних заходах на екологічну тематику.

8. Регулярно аналізуйте проведену роботу самостійно, з учителем, методистом та однокурсниками, визначайте її позитивні сторони та перспективи вдосконалення.

Додаток К

Анкета № 2

Дайте, будь-ласка, відповіді на запитання та обґрунтуйте їх.

1. Прогулюючись парком Ви їли морозиво, печиво. Залишився пакуночок від їжі. Поряд ніде не видно урни для сміття. Що зробите зі сміттям? Чому?
2. Ви зайшли у магазин придбати миючі засоби. Пропонується серія нових екологічно безпечних і досить ефективних засобів. Та вони дещо дорожчі, аніж ті, якими зазвичай Ви користуєтесь. Які Ви придбаєте? Чому?
3. Друзі принесли відеофільми: детектив, комедія, про природу, історичний, бойовик. Які фільми Ви переглянете першими? Пронумеруйте
4. У групі розподіляють, хто чим займатиметься під час проведення тижня екології: а) саджати рослини, б) оформити стенд, плакат, в) допомогти працівникам еколого-натуралістичного центру доглядати тварин, г) прибирати занедбаний парк, д) провести виховний захід з учнями. У яких трьох справах Ви будете брати участь?
5. Ви дізнались, що Ваш сусід займається виловом риби під час нересту та продає її. Що Ви зробите, чому?
6. У Вашому місті створили природоохоронну організацію. За яких умов та із якою метою Ви б до неї вступили?
7. Хлопчик із Вашого класу вихваляється перед друзями, як він знущався із жаби. Якими будуть Ваші дії? Чому?
8. Під час екскурсії парком Ви помітили, що двоє хлопчиків Вашого класу ламають молоді дерева (і вже не вперше). Як і чому прореагуєте на дії дітей?
9. Після літніх канікул дівчинка принесла до Вашого класу колекцію метеликів. Діти у захваті від краси. Ви помічаєте у колекції представників рідкісних видів. Якими будуть Ваші дії та чому?
10. Спонсори Вашого класу допомогли придбати невеличку ділянку неподалік від школи для дітей Вашого класу. Запропонували створити дитячий майданчик (без Вашої допомоги встановити тренажери та каруселі), або ж залишити ділянку, щоб Ви створили там навчально-дослідні ділянки, клумби, зелений клас. Що Ви робитимете із ділянкою, чому?
11. На уроці читання дівчинка розповіла, що біля її будинку жила сім'я білочок. Мама-білка чомусь загинула, залишились малятка. Як Ви відреагуєте, що порадите зробити дівчинці, чому?
12. Учні запропонували Вам створити куточок живої природи. Чи погодитесь Ви на пропозицію дітей? За якої умови і чому?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулина О. А. *Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования : учеб. пособ.* / О. А. Абдулина. — М. : Просвещение, 1984. — 208 с.
2. Авраменко К. Б. *Методична підготовка вчителя початкових класів у педагогічних навчальних закладах України (1956-1996 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти”* / К. Б. Авраменко. — К., 2002. — 20 с.
3. Алексеенко И. Р. *Последняя цивилизация? : Человек. Общество. Природа* / И. Р. Алексеенко, Л. В. Кейсевич. — К. : Наукова думка, 1997. — 416 с.
4. Алексюк А. М. *Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія* / А. М. Алексюк. — К. : Либідь, 1998. — 558 с.
5. Артамонова Е. И. *Экологическая культура учителя* / Е. И. Артамонова // *Педагогическое образование и наука.* — 2005. — № 2. — С. 22—28.
6. Аузіна М. О. *Інноваційні процеси в освіті : навч. посіб.* / О. М. Аузіна, А. М. Возна. — Львів : ЛБІ НБУ, 2003. — 103 с.
7. Бабанский Ю. К. *Педагогика* / Ю. К. Бабанский. — М. : Просвещение, 1983. — 607 с.
8. Бездухов В. П. *Система подготовки студентов к нравственному воспитанию школьников : учеб. пособ. по спецкурсу* / В. П. Бездухов. — Куйбышев, 1990. — 84 с.
9. Безпалько О. В. *Формування готовності студентів до проектування організаційних форм виховної діяльності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01* / Безпалько Ольга Володимирівна. — К., 1998. — 190 с.
10. Белозерцев Е. П. *Подготовка учителя в условиях перестройки* / Е. П. Белозерцев. — М. : Педагогика, 1989. — 208 с.
11. Березюк О. С. *Моделювання педагогічних ситуацій як засіб*

підготовки майбутнього вчителя до спілкування з учнями: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Березюк Олена Станіславівна. — К., 1995. — 183 с.

12. Бех І. Д. Готовність педагога до інноваційної діяльності / І. Д. Бех // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. — 2003. — № 13. — С. 3—8.

13. Біда О. А. Підготовка майбутніх учителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі : Теоретико-методичні засади : моногр. / О. А. Біда. — К. : Науковий світ, 2002. — 322 с.

14. Білецька Г. А. Педагогічні умови інтеграції фундаментальних і професійно орієнтованих дисциплін у підготовці екологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Г. А. Білецька. — Вінниця, 2004. — 20 с.

15. Білявський Г. О. Основи загальної екології / Г. О. Білявський, М. М. Падун, Р. С. Фурдуй. — К. : Либідь, 1995. — 365 с.

16. Бобко Л. О. Формування екологічної культури студентів вищої економічної школи у позанавчальній діяльності / Л. О. Бобко // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2005. — № 4. — С. 67—71.

17. Бобрицька В. І. Теоретичні і методичні основи формування здорового способу життя у майбутніх учителів у процесі вивчення природничих наук : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / В. І. Бобрицька. — К., 2006. — 40 с.

18. Богданова І. М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Богданова Інна Михайлівна. — О., 2003. — 440 с.

19. Бойко В. А. Система підготовки студентів педагогічних вузів к формуванню у старшокласників нравственных основ семейной жизни: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бойко Валентина Александровна. — К., 1986. — 164 с.

20. Бойчева М. М. Подготовка будущих учителей к экологическому

воспитанию старшеклассников (на материалах работы педвузов Болгарии): дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бойчева Мария Младенова. — К., 1994. — 240 с.

21. Бондар Б. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / Б. І. Бондар. — К. : Вересень, 1996. — 129 с.

22. Бондарев Л. Я. Формирование личности воспитателя в условиях университетского образования : моногр. / Л. Я. Бондарев, П. В. Плотников. — Донецк : Донбасс, 1996. — 264 с.

23. Бондарева Л. Модель організації навчального тренінгу у вищому навчальному закладі економічного профілю / Л. Бондарева // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2005. — № 4. — С. 58—66.

24. Борисенко О. Д. Аналітико-статистичні методи й моделі психології та педагогіки (вибрані лекції) / О. Д. Борисенко, Р. Є. Майборода. — К. : Київський університет, 2000. — 117 с.

25. Борейко В. Е. Спутник юного защитника природы / В. Е. Борейко, В. Н. Грищенко. — К. : Киевский эколого-культурный центр, 1999. — 304 с.

26. Борейко В. Е. Природоохранная эстетика в школе : учеб. пособ. / В. Е. Борейко. — К. : Киевский эколого-культурный центр, 2005. — 80 с. — (Серия “Охрана дикой природы” ; вып. 47).

27. Бровдій В. М. Екологічні проблеми України : навч. посіб. з екології / В. М. Бровдій, О. О. Гаца. — К. : МОН України, 2000. — 111 с.

28. Буркова Л. В. Педагогічні інновації та їх діагностична експертиза: Теоретичний аспект / Л. В. Буркова. — К. : Науковий світ, 1999. — 37 с.

29. Вайда Т. С. Формування екологічної культури студентів педвузів засобами туристсько-краєзнавчої діяльності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Вайда Тарас Степанович. — Херсон, 1998. — 226 с.

30. Васенко В. В. Дидактичні основи навчання графічної грамоти учнів початкової школи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Васенко

Валентина Василівна. — Переяслав-Хмельницький, 2002. — 205 с.

31. Власенко О. М. Формування моральних цінностей засобами моделювання педагогічних ситуацій : Методичні рекомендації / О. М. Власенко. — Житомир : ЖДУ, 2005. — 76 с.

32. Волкова А. С. Екологічне виховання школярів / А. С. Волкова. — К. : Знання, 1985. — 48 с. — (Серія “Педагогічна” ; № 15).

33. Воробей В. И. Формирование у студентов педагогических институтов умений и навыков организации воспитательной работы с учащимися в процессе непрерывной педагогической практики: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Воробей Валентина Ивановна. — К., 1989. — 155 с.

34. Галузевий стандарт вищої освіти : освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 Початкове навчання / [розроб. В. І. Бондар, І. М. Шапошнікова, А. П. Каніщенко та ін. ; заг. ред. В. І. Бондаря]. — К., 2006. — 140 с.

35. Гардашук Т. В. Екологія, екоосвіта та екопросвіта як чинники переходу до екологічно збалансованого розвитку / Т. В. Гардашук, В. М. Ісаєнко, Я. І. Мовчан // Освітні та етичні засади збалансованого розвитку. — 2008р. — № 7 (55). — С. 27—32. — (Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія “Стан навколишнього середовища”).

36. Главацька О. Л. Проблеми підготовки майбутніх учителів до статевого виховання учнів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Главацька Ольга Леонідівна. — Тернопіль, 2000. — 208 с.

37. Гладюк Т. В. Підготовка студентів до інтегрованого навчання учнів природничих дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти ” / Т. В. Гладюк. — К., 1997. — 16 с.

38. Глазачев С. Н. Экология и образование : на пути к культуре мира / С. Н. Глазачев // Биология в школе. — 1999. — № 3. — С. 5—11.

39. Головки О. Н. Непрерывное экологическое образование: проблемы универсализации : моногр. / О. Н. Головки. — М : Приоритет МВ, 2000. — 144 с.

40. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. — К. : Ред.-вид. відділ АПН України, 1995. — 45 с.

41. Горська О. О. Шляхи та засоби оволодіння майбутнім вчителем початкових класів педагогічною технікою: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Горська Олена Олександрівна. — К., 1997. — 150 с.

42. Грейда Н. Б. Формування екологічної культури студентів природничо-географічного факультету вузу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Грейда Наталія Богданівна. — Луцьк, 1997. — 200 с.

43. Грошовенко О. П. Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / О. П. Грошовенко. — К., 2007. — 16 с.

44. Гуревич Р.С. Удосконалення підготовки вчителя у світлі вимог постіндустріального суспільства: проблеми і перспективи / Р. С. Гуревич, А. М. Коломієць // Управління соціальними системами. — Харків, 2001. — № 4. — С. 20—26.

45. Дагбаев Н. К. Мир вокруг тебя: Учителю-организатору экологического воспитания школьников / Н. К. Дагбаев. — Улан-Удэ : БНЦ СО РАН, 1994. — 72 с.

46. Демченко О. П. Формування у майбутніх вчителів початкових класів професійної готовності до створення виховних ситуацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / О. П. Демченко. — Вінниця, 2006. — 20 с.

47. Денисенко В. В. Формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” /

В. В. Денисенко. — Херсон, 2005. — 20 с.

48. Денисюк Н. В. Роль освіти в інтересах збалансованого розвитку у формуванні екологічної компетентності дівчат і жінок: міжнародні та національні пріоритети / Н. В. Денисюк // Освітні та етичні засади збалансованого розвитку. — 2008. — № 7 (55). — С. 32—35. — (Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія “Стан навколишнього середовища”).

49. Державна національна програма “Освіта” Україна ХХІ століття”. — К. : Компас, 1992. — 70 с.

50. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. — 480 с.

51. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. — К. : Академвидав, 2004. — 352 с.

52. Добрецова Н. В. Экологическое воспитание в пионерском лагере / Н. В. Добрецов. — М. : Агропромиздат, 1998. — 239 с.

53. Дорошко О. М. Совершенствование подготовки будущих учителей начальных классов к осуществлению экологического воспитания младших школьников: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дорошко Ольга Михайловна. — К., 1987. — 227 с.

54. Донцов А. В. Методологія і методика соціально-педагогічних досліджень : Методичні рекомендації і програма курсу / А. В. Донцов. — Х. : Ксилон, 2001. — 31 с.

55. Дробноход М. І. Філософія екологічної освіти: концептуальні основи / М. І. Дробноход // Педагогіка і психологія. — 1996. — №3 (12). — С. 43—49.

56. Дудаш А. В. Формування у студентів екологічної культури на заняттях з біологічних дисциплін : метод. розробка / А. В. Дудаш, Л. Ю. Кириленко. — Ужгород : Патент, 1998. — 18 с.

57. Дуденко Н. Б. Творческая деятельность школьников по охране природы родного края (на примере сельской школы) : автореф. дисс. на

соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / Н. Б. Дуденко. — К., 1989. — 17 с.

58. Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в экстремальных ситуациях : Психологический аспект / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбова, В. А. Пономаренко. — Минск : Изд-во. “Университетское”, 1985. — 206 с.

59. Екологічне виховання учнів : посіб. для вчителів / [уклад.: П. М. Щербань, Є. І. Коваленко, Т. Д. Пінчук та ін. ; ред. П. М. Щербань]. — Ніжин : Вид-во. НДПУ, 2003. — 238 с.

60. Ермаков Д. С. Учимся решать экологические проблемы : методическое пособие для учителя / Д. С. Ермаков, И. Д. Зверев, И. П. Суравегина. — М. : Школьная пресса, 2002. — 112 с.

61. Елагина В. С. Подготовка студентов педагогического колледжа на основе технологического подхода / В. С. Елагина, Н. Б. Пикатова // Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. [“Європейська наука XXI століття : стратегії і перспективи розвитку — 2006”]. — Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. — С. 17—20. — (Проблеми підготовки спеціалістів ; т.13).

62. Єрмакова С. С. Формування професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Єрмакова Світлана Станіславівна. — О., 2003. — 263 с.

63. Єфименко Н. П. Особливості формування екологічної культури студентів вищих технічних закладів освіти: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Єфименко Нонна Петрівна. — Харків, 2000. — 197 с.

64. Житник Б. О. Методичний поради́ник: форми і методи навчання / Б. О. Житник. — Х. : Основа, 2005. — 128 с.

65. Зайцева І. В. Шляхи формування мотивації навчання студентів / І. В. Зайцева, Н. І. Зикун // Формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій студентської молоді : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11—12 грудня 2002 р., Київ / відп. ред. А. А. Мазаракі. — К. : Київський національний торгово-економічний університет, 2002. — 391 с.

66. Запольський А. К. Основи екології : підруч. / А. К. Запольський,

А. І. Салюк ; [за ред. К. М. Ситника]. — К. : Вища шк., 2001. — 358 с.

67. Заремба Л. В. Формирование у студентов пединститутов готовности к организации внеурочной деятельности учащихся: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Заремба Людмила Васильевна. — К., 1990. — 154 с.

68. Захлебный А. Н. Содержание экологического образования в средней общеобразовательной школе : теоретическое обоснование и пути реализации : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / А. Н. Захлебный. — М., 1986. — 32 с.

69. Захлебный А. Н. Экологическое образование школьников во внеклассной работе : пособ. для учителя / А. Н. Захлебный, И. Т. Суравегина. — М. : Просвещение, 1984. — 160 с.

70. Зверев И. Д. Охрана природы и образование в современном мире / И. Д. Зверев ; [под ред. М. И. Кондакова]. — М. : Просвещение, 1986. — 217 с.

71. Зверева С. В. Единство теоретической и практической подготовки будущих учителей к воспитательной работе в начальной школе : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / С. В. Зверева. — М., 1990. — 18 с.

72. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух / Гор Альберт ; [пер. з англ. ВГО “Україна. Порядок денний на ХХІ століття” та Інститут сталого розвитку]. — К. : Інтелсфера, 2001. — 404 с.

73. Иванова Д. Г. Формирование готовности будущих учителей к развитию творческой активности младших школьников: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Иванова Дора Георгиевна. — О., 1997. — 208 с.

74. Іванців О. Я. Підготовка студентів біологічного факультету до педагогічної діяльності в процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і

методика професійної освіти” / О. Я. Іванців. — К., 2000. — 18 с.

75. Іващенко С. Г. Розвиток еколого-педагогічної культури вчителя в системі післядипломної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / С. Г. Іващенко. — Житомир, 2004. — 20 с.

76. Казанжи І. В. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до позаурочної виховної роботи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Казанжи Ірина Володимирівна. — Миколаїв, 2002. — 230с.

77. Казанішена Н. В. Аналіз складових готовності студентів до екологічного виховання школярів / Н. В. Казанішена // зб. матеріалів наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження К. І. Геренчука [“Наукова спадщина К. І. Геренчука у контексті природничих досліджень”], (Кам’янець-Подільський, 14—16 грудня 2004 р.). — Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2005. — С. 47—57.

78. Казанішена Н. В. Екологічна підготовка майбутнього педагога як фактор гармонізації взаємин людини і природи / Н. В. Казанішена // Зб. праць за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. [“Шляхи вирішення екологічних проблем урбанізованих територій: наука, освіта, практика”], (Хмельницький, 30—31 жовтня 2003 р.). — Хмельницький : Еко-Хмельницький, 2003. — С. 179—182.

79. Казанішена Н. В. Екологічне виховання студентів як фактор гармонізації стану навколишнього середовища / Н. В. Казанішена // матеріали міжнар. наук. конф. [“Навколишнє середовище і здоров'я людини”], (Кам’янець-Подільський, 18—20 листопада 2008 р.). — Кам’янець-Подільський : КПНУ ім. Івана Огієнка, 2008. — С. 243—246.

80. Казанішена Н. В. Етапи формування професійної готовності вчителя до екологічного виховання учнів / Н. В. Казанішена // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. — Кам’янець-Подільський : КПНУ ім. Івана Огієнка, 2008. — Вип. 1. — С. 219—222. — (Серія “Природничі науки”).

81. Казанішена Н. В. Наступність підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання у процесі педагогічної практики / Н. В. Казанішена // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викладачів і аспірантів. — Вип. 6. , т. 3. — Кам'янець-Подільський : КПДУ, 2007. — С. 73—75.

82. Казанішена Н. В. Методи формування особистісної готовності студентів до екологічного виховання учнів / Наталія Казанішена // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. — Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. — Вип. 42. — С. 319—324.

83. Казанішена Н. В. Модель підготовки вчителя до екологічного виховання учнів / Н. В. Казанішена // Наукові записки Тернопільського національного університету. — Тернопіль, 2007. — № 2. — С. 43—48. — (Серія “Педагогіка”).

84. Казанішена Н. В. Педагогічна практика як складова процесу підготовки майбутнього вчителя початкової школи до екологічного виховання учнів / Н. В. Казанішена // [Психолого-педагогічні проблеми сільської школи](#) : зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін.]. — Умань : ПП Жовтий О.О., 2009. — Вип. 30. — С. 25—34.

85. Казанішена Н. В. Позааудиторна робота у системі екологічного виховання студентської молоді / Н. В. Казанішена // Зб. тез доповідей ІХ міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених “Екологія. Людина. Суспільство”, 17—19 трав. 2006 р. — К. : Україна. — С. 156—157.

86. Казанішена Н.В. Теоретичні основи підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання школярів / Н. В. Казанішена // Збірник наукових праць Національної академії Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького. — 2010. — № 51. — С. 45—48.

87. Казанішена Н. В. Формування педагогічної готовності вчителя до екологічного виховання учнів / Н. В. Казанішена // Збірник наукових праць

КПДУ. — Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І. — 2006. — Вип. ІХ. — С. 62—66. — (Серія “Педагогічна”).

88. Казанішена Н.В. Шляхи підвищення навчально-пізнавальної активності студентів при вивченні екології / Наталія Казанішена // Різноманіття природи Хмельниччини : зб. статей за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. “Ландшафтне та біологічне різноманіття Хмельниччини: дослідження, збереження та відтворення”, 17—18 грудня 2003р. — Кам'янець-Подільський : “Абетка-НОВА”, 2004. — С. 259—264.

89. Казанова Н. В. Організаційно-методичні засади педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів умовах ступеневої підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Н. В. Казанова. — К., 2005. — 22 с.

90. Калуська Л. В. Екологічна ігротека : для дошкільників та мол. школярів / Л. В. Калуська. — Івано-Франківськ: Івано-Франків. обл. ін-т післядипл. освіти пед. працівників, 1999. — 51 с.

91. Канапацкий А. Я. Формирование у будущих учителей начальных классов готовности к общению с учениками во внеурочной воспитательной работе : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / А. Я. Канапацкий. — Минск, 1987. — 16 с.

92. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. — К. : Заповіт, 1996. — 352 с.

93. Кацова Л. І. Формування професійного інтересу у майбутніх учителів у процесі педагогічної практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Л. І. Кацова. — Харків, 2005. — 20 с.

94. Кисельов М. М. Концептуальні виміри екологічної свідомості : моногр. / [М. М. Кисельов, В. М. Деркач, А. В. Толстоухов та ін.] — К. : Парапан, 2003. — 312 с.

95. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій: Центр практичної філософії / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. — К. : Тандем, 2000. — 320 с.

96. Ковальчук В. А. Соціально-педагогічні задачі: сутність, типологія, технологія розв'язання : моногр. / В. А. Ковальчук. — Житомир : Житомирський педагогічний університет, 2003. — 152 с.

97. Козак М. Г. Психолого-педагогічні основи підготовки студентів до виховної роботи в процесі навчання / М. Г. Козак, М. М. Фіцула // Підготовка студентів до виховної роботи в процесі навчання : зб. наук. праць / [ред. М. М. Фіцула]. — К. : Вища школа, 1982. — С. 3—8.

98. Козій М. К. Психолого-педагогічні умови удосконалення педагогічної практики студентів : метод. посіб. / М. К. Козій. — К. : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2001. — 140 с.

99. Козловська І. М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійно-технічної школи: дидактичні основи : моногр. / І. М. Козловська ; за ред. С. У. Гончаренка — Львів : Світ, 1999. — 302 с.

100. Колонькова О. О. Виховання у старшокласників ціннісного ставлення до природи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Колонькова Олена Олексіївна. — К., 2003. — 238 с.

101. Кондрашова Л. В. Сборник педагогических задач / Л. В. Кондрашова. — М. : Просвещение, 1987. — 144 с.

102. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою : кол. моногр. / М. І. Дробноход, Ф. В. Вольвач, С. Г. Іваненко. — К. : МАУП, 2000. — 76 с.

103. Коренева І. М. Розвиток спостережливості молодших школярів у процесі вивчення природничого матеріалу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 “Теорія навчання” / І. М. Коренева. — К., 2003. — 20 с.

104. Корнер Т. В. Экологическая подготовка учителей биологии в

процессе повышения квалификации : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / Т. В. Корнер. — Л., 1989. — 17 с.

105. Корнещук В. В. Професійна придатність як передумова підготовки надійного спеціаліста / В. В. Корнещук // Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. [“Європейська наука ХХІ століття: стратегія і перспективи розвитку — 2006”]. — Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. — С. 34—38. — (Серія “Проблеми підготовки спеціалістів” ; т. 13).

106. Королева А. А. Внутренние потребности как средство мотивации обучения / А. А. Королева // Педагогические технологии. — 2005. — № 1. — С. 91—97.

107. Король А. В. Традиційні та нетрадиційні методи навчання у розвитку творчої особистості / А. В. Король, О. В. Король // Рідна школа. — 2000. — № 12. — С. 29—30.

108. Костенко Ю. Екологічна реформа в Україні / Ю. Костенко // Ойкумена. — 1993. — № 1. — С. 4—10.

109. Костицька І. М. Проблеми екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці роботи шкіл України (1970-1990 рр.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Костицька Інна Миколаївна. — К., 1995. — 198 с.

110. Кравченко Ю. М. Підготовка будучих учителів к професіональному решению педагогических задач: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Кравченко Юлия Михайловна. — К., 2006. — 261 с.

111. Крисаченко В. С. Екологічна культура : навч. посіб. / В. С. Крисаченко. — К. : Заповіт, 1996. — 352 с.

112. Крисюк С. В. Педагогические основы подготовки учителя к воспитательной работе в школе (на материале педагогических училищ): дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Крисюк Степан Васильевич. — К., 1981. — 167 с.

113. Кузьменко В. В. Підготовка студентів до формування в учнів наукової картини світу : навч.-метод. реком. — Херсон : В-во. ХДУ, 2004.

— 48 с.

114. Курняк Л. М. Формування екологічної культури студентської молоді в умовах системних трансформацій в сучасній Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.10 “Філософія освіти” / Л. М. Курняк. — К., 2007. — 19 с.

115. Куцевол О. М. Інноваційні форми й методи організації самостійної роботи студентів у контексті методичної підготовки майбутніх учителів літератури / О. М. Куцевол // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, проблеми : зб. наук. праць. — Вип. 11. — К.; Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2006. — С. 284—290.

116. Лебедь С. Г. Формирование экологической культуры учащихся 7-11 классов в процессе изучения курса экологии: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Лебедь Светлана Григорьевна. — О., 2001. — 255 с.

117. Левчук Н. В. Біологічна і соціальна екологія : Навч. посібник / Левчук Н. В., Макодай О. І. — Вінниця : Планер, 2006. — 101 с.

118. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку : Навч. посіб. / Н. В. Лисенко. — Львів : Світ, 1994. — 144 с.

119. Луговий В. І. Педагогічна освіта в Україні : структура, функціонування, тенденції розвитку / В. І. Луговий ; [ред. О. Г. Мороз]. — К. : МАУП, 1994. — 196с.

120. Лук'янова Л. Б. Екологічна освіта у професійно-технічних навчальних закладах: теоретичні і практичні аспекти : моногр. / Л. Б. Лук'янова. — К. : Міленіум, 2006. — 231 с.

121. Лук'янова Л. Б. Формування екологічної культури учнів ПТУ в процесі вивчення предметів професійно-технічного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Л. Б. Лук'янова. — К., 1994. — 22 с.

122. Макаренко А. С. Собрание сочинений : в 5 т. / А.С.Макаренко. — М. : Правда, 1971— . — Т. 2. — 1971. — С. 178—179.

123. Макаров Е. Д. Экологическая культура сельских школьников : Проблемы воспитания / Е. Д. Макаров ; [ред. Д. А. Данилов]. — М. : Academia, 2001. — 160 с.

124. Мамешина О. С. Эколого-психологический тренинг для старшеклассников / О. С. Мамешина. — Николаев : Атолл, 2003. — 72 с.

125. Матвієнко О. В. Метод конкретних педагогічних ситуацій / О. В. Матвієнко — К. : Українські пропілеї, 2001. — 300 с.

126. Матвієнко О. В. Практикум з курсу “Теорія виховання” / О. В. Матвієнко. — К. : Стилос, 2001. — 256 с.

127. Матеюк О. П. Формування екологічної культури майбутніх економістів як складової професійної підготовки на засадах сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. “Теорія і методика професійної освіти” / О. П. Матеюк. — Вінниця, 2008. — 20 с.

128. Марочко Г. С. Формування екологічної культури учнів ПТУ в процесі вивчення предметів професійно-технічного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Г. С. Марочко. — К., 1996. — 24 с.

129. Маршицька В. В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Маршицька Вікторія В'ячеславівна. — К., 2003. — 186 с.

130. Машкіна Л. А. Підготовка студентів педагогічних училищ та коледжів до використання інноваційних технологій в дошкільних закладах: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Машкіна Людмила Андріївна. — Рівне, 2000. — 198 с.

131. Мельникова С. И. Игровые формы учебных занятий : учеб. пособ. / С. И. Мельникова, Л. М. Яворовская. — Х. : ХГУ, 1993. — 36 с.

132. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. / [С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. І. Федорченко та ін.] ; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. — К. : Вища школа, 2003. — 323 с.

133. Мишковська Т. Д. Педагогічна практика з виховної роботи в початковій школі : навч. посіб. / Т. Д. Мишковська. — Чернівці : Рута, 2001. — 57 с.

134. Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів : Теорія, практика, програми / [упоряд. Н. І. Косарева ; ред. А. Й. Капська]. — К. : ІЗМН, 1998. — 192 с.

135. Молодова Л. П. Игровые экологические занятия с детьми : учеб.-метод. пособ. для воспитателей детских садов и учителей / Л. П. Молодова. — Минск : Асар, 1996. — 128 с.

136. Назарова Н. С. Экологическое воспитание студентов / Н. С. Назарова. — К. : Вища школа, 1985. — 47 с.

137. Некос А. Н. Екологічна освіта і виховання : географічні та педагогічні основи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.11 “Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів” ; 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки ”/ А. Н. Некос. — Харків, 1994. — 16 с.

138. Нінова Т. С. Підготовка майбутнього учителя хімії до екологічної освіти і виховання учнів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нінова Тетяна Степанівна. — К., 2002. — 221 с.

139. Новикова Г. П. Формирование экологической культуры и ценностных ориентаций у школьников 1-11 классов в системе непрерывного экологического образования / Г. П. Новикова // Педагогическое образование и наука. — 2005. — № 2. — С. 29—32.

140. Обозний В. В. Краєзнавча освіта в системі професійної підготовки вчителя: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Обозний Василь Васильович. — К., 2001. — 522 с.

141. Онищук Л. А. Психолого-педагогічні умови підвищення професійної активності вчителя початкових класів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Онищук Людмила Анатоліївна. — К., 1998. — 162 с.

142. Отич О. М. Підготовка вчителя початкових класів до виховної

роботи в школі (на матеріалі пісенного фольклору): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Отич Олена Миколаївна. — К., 1997. — 256 с.

143. Павленко І. Г. Формування екологічної культури молодших школярів засобами мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. Г. Павленко. — Луганськ, 2002. — 20 с.

144. Паламарчук С. П. Екологічна культура — майбутнє України / С. П. Паламарчук, Ю. В. Приймак // Матеріали міжнар. наук. конф. [“Навколишнє середовище і здоров’я людини”], (Кам’янець-Подільський, 18—20 листопада 2008 р.) / Кам’янець-Подільський : КПНУ ім. Івана Огієнка, 2008. — С. 262—264.

145. Панин М. С. Научно-методические и методологические основы формирования экологического образования и культуры / М. С. Панин // Педагогическое образование и наука, 2005. — № 2. — С. 4—11.

146. Паршук С. М. Підготовка майбутнього учителя початкової школи до національного виховання учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / С. М. Паршук. — О., 2006. — 22 с.

147. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутнього учителя початкових класів до гуманістичного виховання учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Д. І. Пащенко. — К., 2006. — 32 с.

148. Педагогіка: тези лекцій : посіб. для викладачів і студентів вищих педагогічних закладів, вчителів / [Сметанський М. І., Мойсеюк Н. Е., Гуревич Р. С. та ін.] ; за ред. М. І. Сметанського. — Вінниця : ВДПІ, 1997. — 100 с.

149. Педагогические игры : учеб. пособ. / [ред. Б. М. Чарный]. — Пермь : ПГПИ, 1991. — 104 с.

150. Педагогічні технології : навч. посіб. / О. С. Падалка, А. С. Нісімчук, І. О. Смолук, О. Т. Шпак. — К. : Українська енциклопедія,

1995. — 253 с.

151. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у процесі вивчення фундаментальних дисциплін : моногр. — Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. — 292 с..

152. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посіб. / [О. М. Пехота, В. Д. Будек, А. М. Старева та ін.] ; під ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. — К. : А.С.К., 2003. — 240 с.

153. Підготовка студентів до виховної роботи в школі / [за ред. М. М. Фіцули]. — К. : Вища школа, 1979. — 71 с.

154. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників : метод. посіб. / З. П. Плохій. — К. : Ред. журналу “Дошкільне виховання”, 2002. — 173 с.

155. Подласый И. П. Продуктивная педагогика : Книга для учителя / И. П. Подласый. — М. : Народное образование, 2003. — 496 с.

156. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. — К. : А.С.К., 2005. — 192 с.

157. Практична підготовка студентів педагогічних вузів / [В. Ф. Мішкурова, М. І. Пащенко, Т. Д. Перепелюк та ін.]. — К. : Наук. світ, 2003. — 98 с.

158. Пруцакова О. Л. Формування основ екологічної культури учнів 5-8 класів засобами дидактичної гри: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Пруцакова Ольга Леонідівна. — К., 2002. — 223 с.

159. Пуни А. Ц. Психологическая подготовка к соревнованию в спорте / А. Ц. Пуни. — М. : Физкультура и спорт, 1969. — 88 с.

160. Пустовіт Г. П. Дослідницька робота учнів з екології в позашкільних установах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Г. П. Пустовіт. — К., 1994. — 24с.

161. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах : моногр. / Г. П. Пустовіт. — К.-Луганськ : Альма-матер, 2004. — 540 с.

162. Пустовит Н. А. Экологическое воспитание школьников в процессе обучения сельскохозяйственному труду: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Пустовит Наталия Афанасьевна. — К., 1988. — 197 с.

163. Пустовіт Н. О. Екологічні задачі, ігри та вікторини : навч. посіб. / Н. О. Пустовіт, З. Н. Плечова. — К. : Наук. думка, 1995. — 72 с.

164. Радул В. В. Соціальна зрілість молодого вчителя : моногр. / В. В. Радул. — К. : Вища школа, 1997. — 269с.

165. Романенко М. І. Філософія освіти. Посткласична філософсько-освітня парадигма : історичний генезис, теорія, напрями концептуалізації : наук. моногр. / М. І. Романенко. — Дніпропетровськ : Промінь, 2001. — 180 с.

166. Сисоєва С. О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. / С. О. Сисоєва, Т. Є. Кристопчук. — Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2009. — 460 с.

167. Сзабова С. Экоигры в школе и вне школы / С. Сзабова. — К. : Эхо-Восток, 1995. — 54 с.

168. Слостенина Е. С. Экологическое образование в подготовке учителя : Вопросы теории и практики / Е. С. Слостенина. — М. : Педагогика, 1984. — 104 с.

169. Совгіра С. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі): дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Совгіра Світлана Василівна. — Умань, 1999. — 228 с.

170. Совершенствование профессиональной подготовки будущих учителей / [Грицюк Б. А., Скульский Р. П., Домбровский С. В. и др.]. — Львов : Свит, 1990. — 148 с.

171. Страунинг А. М. Чудеса в природе открываем сами. Рассказы-

задачи и игры по экологии для детей и ... взрослых / А. М. Страунинг. — Обнинск : Принтер, 2001. — 167 с.

172. Стрижак С. В. Науково-методичні основи професійної підготовки майбутнього вчителя природничих дисциплін у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / С. В. Стрижак. — Полтава, 2005. — 22 с.

173. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. школа, 1977— . — Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. — 670 с.

174. Танана С. М. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец.13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / С. М. Танана. — Житомир, 2007. — 20 с.

175. Танська В. В. Підготовка майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / В. В. Танська. — Житомир, 2006. — 20 с.

176. Тарасенко Г.С. Відкрийте дітям дивосвіт природи: Порадник для батьків з виховання душі і серця дитини / Г.С.Тарасенко. — Вінниця : ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. — 240 с.

177. Тарасенко Г. С. Формування естетико-екологічної культури вчителя: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Тарасенко Галина Сергіївна. — К., 1996. — 453 с.

178. Титаренко Л. М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Л. М. Титаренко. — К., 2007. — 20 с.

179. Троцко Г. В. Професійно-педагогічна підготовка студентів до виховної роботи в школі / Г. В. Троцко. — Харків : ХДПУ, 1995. — 241 с.

180. Узиков Н. И. Смена парадигмы в современном экологическом образовании / Н. И. Узиков // Педагогическое образование и наука. — 2005. — № 2. — С. 15—16.

181. Унтилова О. Н. Экологическая культура как фактор устойчивого развития общества / О. Н. Унтилова // Педагогическое образование и наука. — 2005. — № 2. — С. 46—49.

182. Учебно-педагогические игры. Методические рекомендации по разработке учебно-педагогических игр и применению их в учебно-воспитательном процессе педагогического института / [сост. П. Н. Щербань]. — К. : КГПИИЯ, 1987. — 72 с.

183. Ушинский К. Д. Три элемента школы / Избранные педагогические произведения / К. Д. Ушинский. — М. : Просвещение, 1968. — С. 265.

184. Филатова Г. Д. Формирование профессиональной готовности будущего учителя биологии к экологическому образованию школьников : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теория и методика обучения” / Г. Д. Филатова. — Л., 1998. — 17 с.

185. Філоненко М. М. Спостереження і спостережливість як умови формування екологічного мислення молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна і вікова психологія” / М. М. Філоненко. — Рівне, 2002. — 20 с.

186. Флешар Є. Дидактичні основи підготовки студентів майбутніх вчителів біології до реалізації екологічної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання” / Є. Флешар. — К., 1999. — 41 с.

187. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Л. О. Хомич. — К. : Магістр-S, 1998. — 200 с.

188. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика / Л. Л. Хоружа. — К. : [Інститут педагогіки АПН України](#)., 2003. — 319с.

189. Хроленко М. В. Формування екологічної свідомості майбутнього вчителя початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / М. В. Хроленко. — К., 2007. — 20 с.

190. Цыбулько Г. Я. Формирование у будущих учителей готовности к развитию ученического самоуправления: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Цыбулько Григорий Яковлевич. — Славянск, 1999. — 235 с.

191. Чайка В. М. Формирование готовности будущего учителя к педагогическому анализу (на материале подготовке учителя начальной школы): дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Чайка Владимир Мирославович. — К., 1990. — 193 с.

192. Черникова Е. В. Подготовка будущих учителей биологии к формированию экологической культуры старшеклассников: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Черникова Елена Васильевна. — О., 2004. — 224 с.

193. Чернишова Є. Р. Підготовка вчителя до формування в учнів основ знань про здоров'я та безпеку життєдіяльності людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Є. Р. Чернишова — К., 2004. — 19 с.

194. Чистякова Т. А. Социально-педагогические условия подготовки молодых учителей к поведению в сложных педагогических ситуациях : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / Т. А. Чистякова. — Л., 1988. — 20 с.

195. Шахов В. І. Базова педагогічна освіта майбутнього учителя: загальнопедагогічний аспект : моногр. — Вінниця : Едельвейс, 2007. — 383 с.

196. Швед М. С. Розвиток екологічного мислення студентів університету в процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Швед Марія Степанівна. — Львів, 1997. — 211 с.

197. Шебанова С. Г. Профілактика та корекція агресивної поведінки

студентів засобами тренінгу спілкування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна психологія” / С. Г. Шебанова. — К., 2000. — 18 с.

198. Шмалей С. В. Екологічна особистість : моногр. / С. В. Шмалей. — К. : Б-ка. офіційних документів, 1999. — 217 с.

199. Шоробура І. М. Роль педагога в процесі виховання / І. М. Шоробура // Наукові записки. Серія Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. — Вінниця, 2002. — Вип. 6. — С. 46—48.

200. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри : навч. посіб. / П. М. Щербань. — К. : Вища шк., 1993. — 120 с.

201. Экологическое и эстетическое воспитание школьников / под ред. Л. П. Печко. — М. : Педагогика, 1984. — 135 с.

202. Ямщикова Н. А. Особенности уровней развития экологической культуры школьников / Н. А. Ямщикова // Педагогическое образование и наука. — 2009. — № 2. — С. 48—51.

203. Янгирова В. М. Подготовка учителя к диагностике развития младшего школьника / В. М. Янгирова. — М. : Прометей, 2000. — 220 с.

204. Яришева Н. Ф. Екологічне виховання дошкільників : посіб. для вихователів дитячих садків / Н. Ф. Яришева. — К. : Грамота, 2001. — 55 с. (Серія “Екологія і здоров’я”).

205. Ясінська А. Психолого-педагогічні умови організації екологічного виховання старших школярів / А. Ясінська // Рідна школа. — 2003. — № 3. — С. 13—15.

206. Ясінська Н. В. Розвиток екологічної спрямованості педагогів у процесі післядипломної освіти / Н. В. Ясінська // Педагогічний пошук. — 2005. — № 4. — С. 4—5.

207. Environmental Education Activities for primary Schools : Suggestions for making and using low cost equipment. — Produced by the International Centre for Conservation Education for UNESCO-UNEP International Environmental Education Programme (IEEP). — 1990. — n. 21.

— 100 p. (Environmental Education Series).

208. Environmental Education / Anil Kumar De, Arnab Kumar De. — Delhi : Nev Age International Publishers, 2004. — P. 6—18.

209. Incorporating Environmental Education into the Primary School Curriculum : A Teacher's Manual. — Malta : University of Malta; Maltese National Commission for UNESCO, 1991. — 81 p.

210. Joy A. Palmer in the 21 st Century. Theory, Practice, Progresse and Promise / Joy A. Palmer. — London : RoutledgeFalmer, 1998. — P. 83—102.

211. Torgensen E. Manure To Meadov To Milkshake : Hidden Villa Environmental Education. Teaching strategies from the Duveneck Family's Hidden Villa Environmental Education Program / Torgensen E., Black T., Hallesi M. — Los Altos Hills, 1991. — 132 p.